

EGY ELFELEDETT MAROSVÁSÁRHELYI HÁZSOR TÖRTÉNETÉBŐL. ÉPÍTKEZÉSEK A SZÁZADFORDULÓN A KOSSUTH LAJOS UTCA KÜLSŐ SZAKASZÁN

ORBÁN JÁNOS – ONIGA ERIKA

Tanulmányunk a századfordulón Kossuth Lajos nevét viselő marosvásárhelyi utca külső szakaszán fennmaradt műemléki értékű házsor alig ismert történetét körvonalazza, különös tekintettel az első világháború előtti negyedszázad építészetére. A levéltári források tükrében részletekbe menően feltárja annak a tíz lakóháznak az építéstörténetét, melyek máig az utcakép markáns elemeinek számítanak, egyébként pedig túlnyomórészt a Marosvásárhelyen akkortájt felvirágzó építészeti historizmus mutatós példái. A kutatás ezek alapján igyekszik általános következtetéseket megfogalmazni a környék topográfiájával kapcsolatban. Megrendelőik személyében a dualizmus korában kialakult városi középosztály tagjai lépnek eléink a forrásokból, a helyi mészárosoktól az építőmesterekig, az örmény kereskedőktől a zsidó iparosokig, a száz éve letűnt korszak társadalmi sokszínűségének emlékeivé avatva az idővel ma még dacoló épületeket.

Kulcsszavak: Marosvásárhely, historizmus, városszerkezet, építészet, Osztrák–Magyar Monarchia
Keywords: Târgu Mureș, Historicism, town structure, architecture, Austro-Hungarian Monarchy

Bevezető

Ha Marosvásárhely központjából kifelé haladunk a Maros-híd irányába, az egykori Kossuth Lajos utcán, és elhagyjuk a Rózsa utca torkolatát, jobbra tekintve mutatós épületek sora vonja magára a figyelmünket. Reprezentatív historizáló homlokzataik még ma is a dualizmus kora előtti időkre jellemző, szerényebb házakkal keverednek, de az összkép így jól érzékelteti azt a lépték- és minőségváltást, amit a századforduló hozott a környék építészetébe. Mindennek ellenére, az utóbbi évtizedek műemlékvédelmének a figyelme nem terjedt ki rájuk: nemhogy a műemlékké nyilvánított épületek listáján nem találunk egyet sem közülük, de az utcában körülhatárolt városképi együttes („ansamblu urban”) is véget ér, csupán a Rózsa utca sarkáig terjed, és a 2–52. számok közötti házakat foglalja magába,¹ teljesen mellőzve az itt tárgyalt emlékeket. Az alábbiakban ennek a helytörténeti érdeklődés és a műemléki hatóságok által egyaránt mellőzött külső házsornak a kiépülését igyekszünk körvonalazni, különös tekintettel a 19–20. század fordulójának évtizedeire. Vizsgálódásunk topográfiai értelemben nem teljes körű, az építészeti értékeiket (főként a homlokzatok vonatkozásában) napjainkig megőrző házak történetét tárja fel részletesebben. Kutatási eredményeink remélhetőleg segítenek abban, hogy a marosvásárhelyi historizmus mutatós emlékeinek számító épületek elfoglalhassák méltó helyüket a köztudatban és a műemléki nyilvántartásokban.

¹ Ansamblul urban „str. Călărașilor”: str. Călărașilor de la nr. 1–7. și 2–52. Cod LMI MS-II-a-A-15461 (a 2015-ös romániai műemlékjegyzék alapján).

Az utca külső szakaszának helyrajza napjainkban

A középkorban *Szentkirály* néven kialakult, majd a Kossuth Lajos nevét 1986-ig zavartalanul viselő, napjainkban hivatalosan Călărașilor (esetlen tükörfordításban: „Lovasság”) néven ismert utca² több mint 1 km hosszan húzódik a városközponttól a Marosig. Kiindulópontjától negyed kilométernyire erőteljes, S alakú kanyart ír le, először nyugat, majd észak felé fordulva el, végül ismét enyhe nyugati törést mutat – általánosságban tehát északnyugati irányba halad. Ma a teljes utca a Călărașilor nevet viseli, azonban a 19–20. század fordulóján a Kossuth utca csak a Maros folyó első ágáig (a mai turbinaárok vonaláig) tartott, innen már a Híd utca nevet viselte.³ Az Arany János, majd a Malom utca torkolatánál egy-egy háromszög alakú teresedés alakult ki. Előbbit az impériumváltás előtt II. Rákóczi Ferenc szobra ékesítette, utóbbi 1941–1948 között a *Bem tér* nevet viselte.⁴ Ma mindkettőn köztéri emlék áll – Hunyadi László Petőfi-szobra (2001) és Izsák Márton Holokauszt-emlékműve (2003) – ám ezzel együtt egyik teresedés sem tudta kihasználni adottságait, és nem fejlődött urbanisztikai értelemben valódi térré az elmúlt bő évszázad során.

Szűkebb elemzésünk tárgyát az utca külső, Maros felőli szakaszának jobb oldali házsora képezi, mely a mai Rózsa utca (egykor Csillag-köz) torkolatától a mai Sinaia (régén Sörház) utcáig terjed. Napjainkban ez a páros oldal, a 19–20. század fordulóján azonban még a páratlan oldal volt. A telekrendszert eltérő szélességű, hosszan hátranyúló szalagtelkek alkotják. A telkek hossz tengelye délnyugat-északkelet irányú, végük a Beszterce utca vonaláig a mai Csillag-köz telkeivel határos, ezt követően néhány az Eminescu utcai udvarokig nyúlik hátra, az utolsó három ház udvara pedig már a merőleges Sinaia utca parcelláival érintkezik. A tárgyalt szakasz városközpont felőli, 54–80. házszámok közötti részén szinte teljes a zárt sorú beépítés (néhol csak falazott kapuépítményekkel), a városból kifelé haladva azonban a beépítettség fellazul, gyakoribbak lesznek a kontyos tetőkkel fedett, alacsony párkánymagasságú, néhol egészen szerény épületek (átalakulásuk, eltűnésük folyamatos az utóbbi évtizedekben). Kiemelhető építőművészeti kvalitásokat itt már csak a Mónus Márton által épített 90. szám alatti ház neobarokk homlokzata hordoz, de említésre méltó még a 92. szám alatti szomszédja, a 84–86. szám alatti, két világháború közötti homlokzatok, valamint a sort záró, a 19. század derekára keltezhető, masszív földszintes saroképület. Az udvari épületek többsége a telek északnyugati oldalán nyúlik hátra, az udvari homlokzatok tehát a naposabb délkeleti irányba fordulnak.

Az utca általános történeti fejlődése

A Maroson létrehozott átkelőhelyek és a Mezőség felé vezető országos útvonal mentén kialakult Szentkirály utca a legrégebbiek egyike Marosvásárhelyen. A közelben fekvő Marosszentkirály falura utaló elnevezés a legkorábban felbukkanó utcaneveink közé tartozik (1554),⁵ eredete nyilvánvalóan a középkor évszázadaira nyúlik vissza. Az átutazó forgalom ütőereként⁶ és a folyóvízhez vezető városi útvonalként már a korai időkben megkülönböztetett helyet foglalhatott el a település utcahálozatában – annál is inkább, mivel a városnak legkésőbb 1554-ben már malma is állt a Maroson.⁷ Az 1599-es medgyesi országgyűlés átkelőhíd építését írta elő a folyón az erősödő városi önkormányzat számára, melyen az törvényes vámot is szedhetett.⁸ A híd hamarosan elkészült,⁹ és mivel az országgyűlési határozat a Maros közepső ágáról beszél, nincs okunk kételkedni abban, hogy már ekkor a 18. századi térképekről ismert (gyakorlatilag a maival megegyező) helyen, ahol a folyó négy ágra szakad-

² PÁL-ANTAL 1997, 84.

³ PÁL-ANTAL 1997, 135.

⁴ PÁL-ANTAL 1997, 135.

⁵ PÁL-ANTAL 1997, 135. (VIGH 1996, 201.) Az utcanévtárban szereplő 1554-es évszám Borsos Sebestyén krónikáján alapulhat, melyben az 1554-es „döghalál” kapcsán esik szó érintőlegesen az utcáról, épp ezért nem árt szem előtt tartani azt, hogy a krónika szövegét 1653-ban másolta át unokája, Nagy Szabó Ferenc, sőt, a vonatkozó szövegrész az ő személyes kiegészítése: „Ebben a döghalálban hala meg Borsos Sebestyénnek az első felesége Katus aszszony, a Nagy Köpeczi Tamás leánya, kit az elmúlt 1550-ik esztendőben elvött vala; ugyan attól való fia is akkor hala meg az döghalálban, kinek János vala a neve. Ez a Nagy Köpeczi Tamás az, a ki kincstartó barát idejében arendator volt az országban, ez csináltatta volt azt a szegeletházat, mely a Szent-György utca és a Szent-Király utca szegeletében vagyon. Mely házat az én atyám Nagy Szabó János Köpeczi Jánostól a mostani Köpeczi János és Mihály apjától pénzen meg vette vala a Básta veszedelme tájatt.” ETA 1855, 16–17.

⁶ 1611-ben 12 000 hajdú vonult át a városon a Szentmiklós–Szentkirály utcák vonalán. ETA 1855, 105.

⁷ PÁL-ANTAL 2009, 23–24.

⁸ EOE IV, 1878, 275; BENKŐ 2001, 31, 58–59.

⁹ BENKŐ 1869, 341; VIGH 1996, 229.

1. A Nagy- és Kisszentkirály utcák elágazása Mikolai akvarelljén / Junction of the Nagyszentkirály and Kisszentkirály Streets in the watercolor of Mikolai

va haladt nyugat felé, és ahol a későbbiekben a kis *Hidvég* település létrejött.¹⁰ Ez a fejlemény további évszázadokra kitüntetett szerepet biztosított a Szentkirály utcának. A kérdés csak az, hogy a város szívéből a Marosig több, mint egy kilométer hosszan elnyúló utca milyen időrend szerint és milyen intenzitással épült be az évszázadok során.

A tény, hogy Fráter György idején a Szentkirály és a Szentgyörgy utcák sarkán Köpeczi Tamás már házat épített,¹¹ arra utal, hogy az utca kiépülése az újkor hajnalán már javában zajlott. A korai forrásokban gyakran bukkannak elénk az utca lakói is: 1587-ben Boldi György Szentkirály utcai házáról esik szó,¹² Bunár György – „pro tempore (a) marosvásárhely(i) vámos hídon hűtös vámos” – 1631-ben,¹³ Balogh György 1650-ben¹⁴ végrendelkezett Szentkirály utcai házáról. 1634-es testamentuma szerint Makkai Kata itt örökölt háza szobából és pitvarból állt, melyhez férjével, Vágási István deákkal „hátsó kettős házat és pincét” toldottak¹⁵ – az adat szerény méreteket sugall, egyben segít megérteni a kora újkori házállomány hiányát a mai város- és utcaképből.¹⁶

Az utca városközpont felőli részén a barokk építészet már számottevő nyomokat hagyott: Mikolai Tóth István 1824-es madártávlati látképe több szakaszon folytonos beépítettséget mutat, a déli sor négy-öt tengelyes, emeletes, manzárdtetős, zárt sorban álló házai pedig nyilvánvalóvá teszik, hogy a késő barokk építészeti fellendülés kiemelt helyszíne ez, ahol az összeírások szerint tehető polgári és főúri építetőkkel kell számolnunk¹⁷ – méltán sajnálhatjuk e háziorvos teljes pusztulását az 1970-es években.¹⁸ Átellenben, az északi soron két emeletes ház őrzi napjainkig barokk tömegét, bár jellegtelenné fakultak a 20. században: a mai 32. szám alatti homlokzatot Biró József művészettörténész az 1930-as években még eredeti formájában láthatta, rokokó ornamentikájában Schuchbauer Antal keze nyomát vélte felfedezni.¹⁹ Az 54. szám alatt Mikolai 1822-es akvarelljén (1. kép) emeletes, háromtengelyes, manzárdtetős házat láthatunk, a földszint kváderezett, az emelet tükrös-lizénás tagolása arra utal, hogy a mára lecsupaszodott homlokzat a késő barokk mutatós helyi példája lehetett,²⁰ egyben a stílus városközponttól legtávolabb eső emléke az utcában.

Bizonyos, hogy a 18. század közepére a Szentkirály utca bennünket itt közelebből érdeklő külső szakasza is beépült valamilyen formában: az 1750-es várostérkép egyértelművé teszi, hogy a Malom utca elágazását követően kifelé haladva házakkal kell számolnunk. Kérdés azonban, hogy meddig: ezen a térképen az utcavonalnak a mai 78–80. házszám környékén mutatkozó, nyugati irányú enyhe elhajlása még nem mutatkozik a beépített részen, ami esetleg arra is utalhat, hogy ennek a híd felé visszahajló, végső szakasznak a beépítettsége csak ezután szilárdult meg. Bár minél mélyebbre tekin-

¹⁰ BENKŐ 1869, 341; BENKŐ 2001, 31; PÁL-ANTAL 2009, 52–53. Megjegyzendő, hogy a 18–19. században a Vámos híd nem a Maros második, hanem a folyó város felőli első ágán működött.

¹¹ GÁLFI 2019, 195–196.

¹² SIMON 2004, 282.

¹³ RÜSZ-FOGARASI 2014, 68.

¹⁴ RÜSZ-FOGARASI 2014, 82.

¹⁵ RÜSZ-FOGARASI 2014, 71.

¹⁶ Ismételen nyilvánvalóvá téve a régészeti kutatások szükségességét ezen a téren.

¹⁷ Conscriptio Plateae Szent Király... 1821. 11v–12r. ACTA POLITICA, 336A/1821.

¹⁸ A Színház tér kialakításának alig fájlalt, ám annál nagyobb járulékos vesztesége volt a város épített öröksége szempontjából ennek az időközben historizáló köntösbe bújtatott Kossuth utcai házornak a könyörtelen felszámolása.

¹⁹ BIRÓ 1938, 106.

²⁰ 1901-ben Mestitz Mihály bővítette két tengellyel, Soós Pál építőmester által. TANÁCSI IRATOK, 1870/1901.

tünk az időben, a perifériák beépítettsége törvényszerűen annál szerényebb, tekintetbe kell vennünk azt is, hogy ez a külső rész fokozottan ki lehetett téve a Maros áradásainak (az 1821-es árvíz még igen súlyosan érintette),²¹ ami szintén hátráltathatta a környék erőteljesebb fejlődését. Mikolai 1824-es madártávlati képe keresztcsűrös udvarok és zsindeletetős lakóházak sorával érzékelteti a beépítettséget ezen a szakaszon (2. kép), 1822-es akvarelljén utcavonalas építményeket láthatunk itt, és bár közöttük egy nagyobb is felbukkan, zömmel szerény, vidékies házacsok. Ennek az időszaknak a tárgyi emléke egy Oroszlány Sámuel asztalos²² építkezésének emléket állító, feliratos mestergerenda 1804-ből, mely a jelenlegi 84. szám alól került elő.²³

A mellékutcák kialakulása

Mielőtt rátérnénk a századforduló építészeti fejleményeinek bemutatására, érdemes szót ejtenünk a környékbeli mellékutcák kialakulásáról. Kifelé haladva, a Szentkirály utca első kanyarulatát követően balra (délnyugati irányba) induló, mai Aurel Filimon (a századfordulón Iskola) utca törvényszerűen formálódott a főtérre rugó telkek végvonalaiban. Az I. katonai felmérés főleg a nyugati során jelez beépítettséget. Első írásos említései a 18. század közepéről ismertek, s ma már nehéz eldönteni, hogy a párhuzamosan jelentkező *Tyúkszar* és *Tyúkszer* elnevezések²⁴ közül melyik lehet a korábbi.²⁵ A Szentkirály utca kettős kanyarulatát követően a Maros felé induló két leágazás – Malom utca, illetve Arany János utca – kialakulásának időrendje nem egyértelmű. A Malom utca elődje („az zent Kiraly uttzában az Nagy malomra menő Kűs Köz”) ugyan már 1641-ban létezett,²⁶ ám a malom megközelítését megkönnyítő útvonal létéből nehezen következtethetünk a környék beépítettségének mértékére. Szűk köz maradt a 19. század közepére is, Szentkirály utcai torkolatának szélesítése céljából a városi tanács 1858-ban szándékozott megvásárolni Jakab János csizmadia telkét.²⁷ A határozott vonalban dél felé törő, tágas Arany János utca az 1750-es térképen már szinte a maival egyező hosszúságban szerepel, nyilván korábbi előzményekre tekint vissza ez is. Közkeletű történeti „Kis Szentkirály” elnevezése egyelőre csak 1821-ből adatolható,²⁸ 1805-ből ismert körülírása a „Szent Király utcának a serfőző felé menő ága”.²⁹ Mikolai 1822-es akvarelljén kifejezetten vidékies környék, arculatát fedeles nagykapuk és fésűs beépítésben álló, néhol homloktornácós, alacsony házak sora határozza meg.

A Szentkirály utca végénél, a Maros első ága előtt balra induló Sinaia (Sörház) utca létrejötte is szerves fejlődés eredménye: a 17. században még helynévként létező *Borjúmező* („Bornyúmező”) a környék beépítettségének megszilárdulásával alakult át utcanévvé a 18–19. század során.³⁰ Az 1750-es térkép még egyszerű mezei utat jelöl a beépített terület peremén, ám úgy tűnik, nem az utca mai helyén, a központhoz talán valamivel közelebb (a térkép nem teljesen méretarányos). Szórványos 18. századi adatok a környék beépülését jelzik: Beretzki István ácsmester 1771-ben a Borjúmezőn

²¹ „1821-ben junius 24 és 25-ik napjain a Maros vize annyira megáradott, hogy házakat, marhákat és embereket seprött el az árvíz a Maros mentiben; itten Mvásárhelyen a második nagy és költséges új hidat a reá tódult tutajokkal együtt elvitte, mely miatt a város azon hidjának újra megcsináltatása temérdek szál cserefáknak levágattatásába és sok ezer forintoknak arra lett elköltésekbe került. Ekkora árvízről még a régi jegyzések sem emlékeznek, mert a Szentkirály utczában, a kovácsok mű házaikon alól, a piacz felé néző házakig feljött a víz; azon házak oldalaival szemben a Rózsa utcából általjáró Új utcán úgy jött át a Szentkirály utczába a víz, hogy tutajokkal jártak és költözködtek keresztül mind alulról felfelé a Szentkirály utca felsőbb részében a szerencsétlen emberek gyermekeikkel, marháikkal és házi butoraikkal. A Szentkirály utca alsóbb részében némely polgároknak a házaik oldalait is bedöntötte és elseprötte az árvíz s egész nyáron mind az építéssel, foltozgatással és javaik s gabonáik szárazgatásával nyomorogtak.” Borosnyai Lukács László szenátor, református kurátor feljegyzése, 1822. október 17. Közl. IMREH 1885, majd ez alapján FODOR 1938, 11–12; valamint KESZEG 2006, 271–272. Az idézet Imreh közlésén alapul.

²² Ilyen nevű asztalosmesterre ebből az időből: Magisztrátusi jegyzőkönyv 1804, 18r; 73v. MAGISZTRJGYKV, nr. 35.

²³ A félbevágott gerenda felirata: AN(N)O 1804 ÉPÍTETTÉK OROSZLÁNY SÁMUEL ÉS F[...] A telek északnyugati oldalán álló melléképület bontásakor került elő 2015-ben, másodlagos elhelyezésben. Vészi Tibor közlése.

²⁴ VIGH 1996, 220.

²⁵ Vagyis hogy vulgarizálás vagy eufemizálás szülte-e a második változatot. Utóbbira mindenestre van példa 1777-ből is: „vulgo a Tyuk Szar vagy helyesebben a Tyuk Szó nevezetű uttzában”. Lásd Szerződés. Marosvásárhely, 1777. március 8. MNL OL, P 676, f. 170–171.

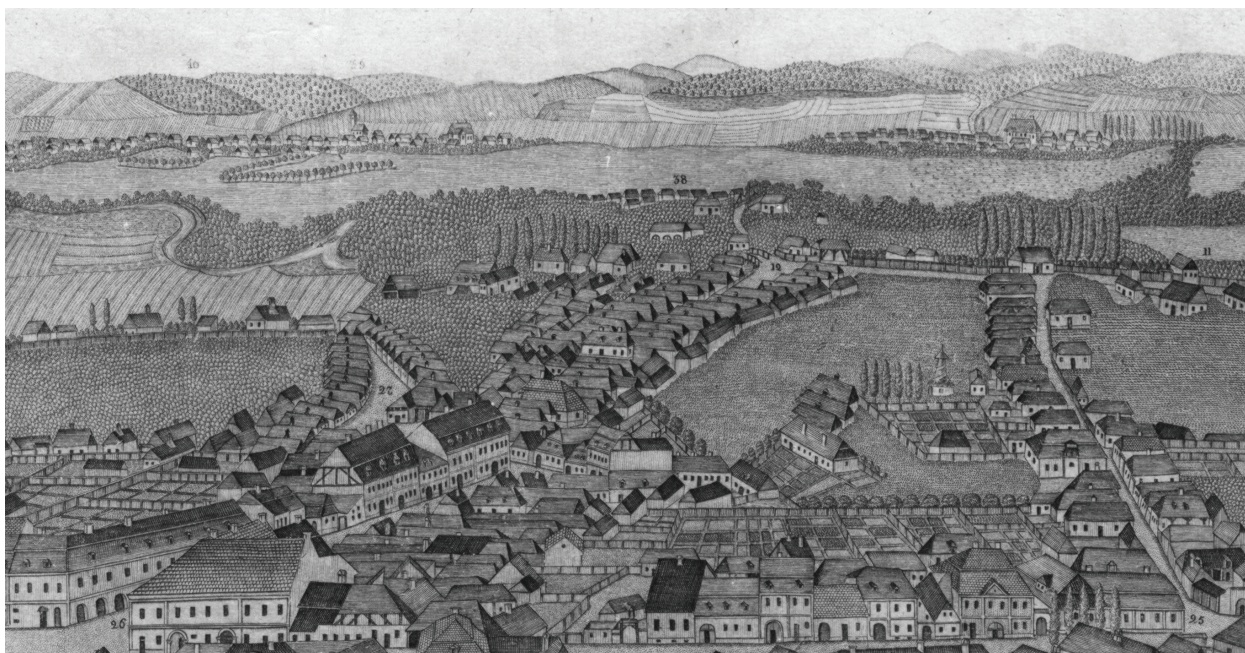
²⁶ PÁL-ANTAL 1997, 138.

²⁷ BENKŐ 2001, 126.

²⁸ VIGH 1996, 121; PÁL-ANTAL 1997, 65.

²⁹ Magisztrátusi jegyzőkönyv 1805, 204r. MAGISZTRJGYKV, nr. 36.

³⁰ VIGH 1996, 53–54.

2. A Nagyszentkirály utca környéke a Mikolai-féle metszeten / Surroundings of the Nagyszentkirály Street on the Mikolai engraving

kapott telkéhez csatolt egy újabb darabot a közterületből,³¹ Balogh Ádám 1785-ben új házát annyira kiépítette itt az útra, hogy az elrekesztette a sánc vizét és előtte a közönséges országutat.³² 1790-ben Huszár Szakáts Jánost kellett eltiltani a kocsmatartástól a Szentkirály utca végében, mivel „azon fundus a Borjúmezőnek felmérésekor neki is, másoknak is úgy volt assignálva, hogy semmi kocsmát nem tarthatnak”.³³ Mikolai madártávlati képe a Rózsa utca betorkollásától északkeletre mutat erősebb beépítettséget, ahol a külvárosi kertek („horti suburban”) terültek el.³⁴ 1862-ben a Szentgyörgy utcai fertály részeként tartották számon.³⁵ Érdekeség, hogy az egyik legkorábbi marosvásárhelyi kültéri fényképfelvételen az 1860-as évek végén³⁶ ez a városrész látható – a zsindelyezett házak, galambbúgos-fedeles nagykapuk a környék építészetének hatványozottan falusias jellegét szemléltetik, vélhetően lakói mezőgazdasági foglalatosságaitól sem függetlenül. Ám fejlődése hamarosan az ipar irányába tolódott el: a század derekán sörfőzdét telepítettek ide, melyet Kraft Károly gőzüzeműre alakított át, majd 1886-tól Bürger Albert Erdély egyik legnagyobb sörgyárává tette.³⁷ Érthető tehát, ha az utca 1887-ben hivatalosan is felvette a *Sörház utca* nevet.³⁸ Megjegyezzük, hogy a Benkő Károly által 1862-ben a Szentkirály utcai fertály részeként szűkszavúan említett „Serház” utca³⁹ vélhetően még nem erre, hanem egy, a régi sörház felé vezető útvonalra vonatkozhat (a mai Mátyás király tér környékén).

Napjainkban az egymással párhuzamos Călărașilor és Eminescu utcákat három mellékág köti össze: a Brăila, Rózsa és Beszterce utcák. De nem volt ez mindig így, az 1750-es térképen még nyomuk sincs, mindhárom későbbi nyitás eredménye. Legkorábbi közülük a ma Rózsa (Rozelor) néven ismert utca. Előre kell bocsátanunk, hogy az 1780-ban már létező⁴⁰ *Rózsa utca* elnevezés eredetileg nem ezt, hanem a mai Eminescu (Jókai) utcát illette. Ebből indult dél felé a Benkő Károly által 1862-ben

³¹ „A Vámos ház mellett lefolyó Maros kis árkan” felvállalt híd építéséért cserébe. Magisztrátusi jegyzőkönyv 1771–1772, 53r. MAGISZTRJGYKV, nr. 3.

³² Az esküdt közönség jegyzőkönyve 1767–1790, 22r. JEGYZŐKÖNYVEK, nr. 1.

³³ Az esküdt közönség jegyzőkönyve 1767–1790, 78v. JEGYZŐKÖNYVEK, nr. 1.

³⁴ *Libera Regiaque Civitas Siculica Maros Vásárhely*. Rajzolta Mikolai Tóth István kancellista (1824–1825), metszette Nagy Sámuel (1827) Kolozsváron.

³⁵ BENKŐ 2001, 19, 30. „Bornyúmező. 1661-ben szeptember 11-én itt tették I. Apafi Mihálynak a fejére a fejedelmi süveget, mely akkor szabad mező volt, ma be van építve, s a városnak egyik mellékes utcája, a tutajokkal kereskedőknek lerakódó helye. Maros felőli végén van a serfőzőház.”

³⁶ Ciehułski Péter fényképe. CSEPREGHY A. – CSEPREGHY H. 2010, 3. kép.

³⁷ *Maros-Vásárhely* 3. 1. (1913. január 1.) 1.

³⁸ PÁL-ANTAL 1997, 176.

³⁹ BENKŐ 1862, 19.

⁴⁰ VIGH 1996, 182.

említett *Rózsa-köz*,⁴¹ mely a Rózsa és Szentkirály utcák összeérő telekvégei mentén alakult ki. Hogy ez a köz hogyan fejlődhetett, arról nincsenek pontos adataink: 1750-ben a Rózsa utca külső fele még teljesen beépítetlen mező, az 1860-as években készült térképen pedig egy, a Rózsa utcából induló és oda ívben visszakanyarodó C alakú köz látható itt. A „Sz[ent] Király uttzából a Rósa utcára kijáró köz hely” céljaira szánt terület megvételét Barabás Márton kötélverőtől 1804. március 3-án hagyta jóvá az esküdtek tanácsa.⁴² A források szerint a nyitandó új utca hossza 50 öl (94,8 m) lett volna – ez alapján nyilvánvaló, hogy csak a mai elágazásig tartott,⁴³ bizonyítva azt is, hogy a C alakú Rózsa-köz előzménye ekkor már létezett, különben nem vált volna lehetővé a távolabbi Rózsa *utca* megközelítése. A vásárra sor is került, a szerződéskötést december 15-én sürgette a magisztrátus Péterffi Antal oratortól és Nagy István centumpatertől.⁴⁴ 1804. április 18-án, a terület felmérésekor annak hátsó vége alig bizonyult szélesebbnek 2 ölnél, de a túloldali szomszéd, Dabóczi György „ígérte, hogy a hátulsó részéhez azon meg nyitandó uttzának a maga jószágából egy német ölet, azon innét pedig fecske farkúlag annyit, a mennyivel az uttzának egy arányú tágassága lesz, jó szívvel adna”.⁴⁵ A köz Kossuth utcai torkolata azonban a 19. század végén még mindig szűkebb volt a mainál: bal sarkán, az 55. szám alatt Fischer Márton L alaprajzú háza és hátrafelé elkeskenyedő telke állt,⁴⁶ amely külön helyrajzi egységet képezett még 1911-ben is.⁴⁷ A város a háború előtti években vásárolta meg, szélesítve az utcát és eladva a fennmaradó sávot a szomszédos Feuerstein testvéreknek – a sarkon ma is álló tákolmányok ennek a felszámolt helyrajzi egységnek a csökevényei.⁴⁸ Az utcát 1821-ben „a Rózsa utcából átjáró Új utca”,⁴⁹ 1862-ben Csillag-köz néven említik.⁵⁰ Utóbbi etimológiája ismeretlen, de megítélésünk szerint nem lehet független az 1850-es népszámlálás idején a környéken számba vett idős kötélgyártóné, *Csillag* Rebeka családnévétől.⁵¹ Az 1897-es helyrajzi térkép szerint az Y alakú elágazásból balra forduló szakasszal együtt viselte ezt a nevet; a *Rózsa-köz* az elágazásból jobbra induló, a Jókai (Eminescu) utcába torkolló szakasz neve volt⁵² – így is maradt 1914-ig⁵³ –, ma azonban az utóbbi szakasszal együtt a Kossuth utcára nyíló rész is a Rózsa utca nevet viseli.

A két utcát az egykori Rózsa-köz torkolatának vonalában összekötő Knöpfler Vilmos (ma Brăila) utca nyitása már a Bernády-korszak városrendészeti erőfeszítéseit dicséri. A városi törvényhatóság gazdasági és pénzügyi bizottsága 1905. szeptember 25-én, „tekintettel arra, hogy ezen utca megnyitása révén a belváros egyik legelhanyagoltabb része úgyszólván közvetlen kapcsolatba hozatik a város középpontjával”, elfogadta az utcanyitás ötletét, felhatalmazva a tanácsot a tárgyalásra a terület tulajdonosaival. Az özv. Knöpfler Elekné Máriaffi Máriával, a kiskorú Knöpfler Albert gyámjával folytatott egyezkedés eredményeiről Bernády György 1906. február 4-én számolt be, a törvényhatósági bizottság pedig február 8-án határozott a vásárról. Az adásvételi szerződés 1906. március 21-én kelt, a város Knöpflerék telkéből 456 négyszögölnyit vásárolt meg 11 400 koronáért, vállalva az utca teljes hosszában a kerítés, valamint az aszfaltjárda elkészítését – előbbit saját, utóbbit a Knöpflerék költségén.⁵⁴ Az eladó fél kiléte magyarázza azt, hogy az új utcát zarándi Knöpfler Vilmos (1815–1882) orvosról, országgyűlési képviselőről nevezték el – a kiskorú Albert ugyanis unokája volt a helyi gyó-

⁴¹ BENKŐ 2001, 19.

⁴² Az esküdt közönség jegyzőkönyve 1800–1804, 77. JEGYZŐKÖNYVEK, nr. 3. Együttal kérték a magisztrátust a vásár véglegesítésére, mely Borosnyai György jegyzőt és Nagy István centumpatert bízta meg az ellenérték, 400 rajnai forint és a Kerekő határrészen egy holdnyi törökbúza-föld átadásával. Magisztrátusi jegyzőkönyv 1804, 68v–69r. MAGISZTRJGYKV, nr. 35.

⁴³ Az itteni telkek hosszúságában. A Szentkirály utcai torkolat 3 öl (5,68 m), a vége pedig 2 és fél öl (4,74 m) széles volt.

⁴⁴ Magisztrátusi jegyzőkönyv 1804, 381r. MAGISZTRJGYKV, nr. 35. 1805. július 27-én is sürgették: Magisztrátusi jegyzőkönyv 1805, 223v. MAGISZTRJGYKV, nr. 36.

⁴⁵ A szekérforgalom zavartalanóságát és a saját kerítése épségét tartva szem előtt. Vállalta a kerítés fenntartását is, a város fél hold földet adott cserébe a *Hidak között* nevet viselő határrészen. Magisztrátusi jegyzőkönyv 1804, 126r-v. MAGISZTRJGYKV, nr. 35.

⁴⁶ TÖRZSKÖNYV 1898, 15; BELTERÜLET C4.

⁴⁷ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 64r.

⁴⁸ Ennek megfelelően 1919-re a házszám eltűnt. TELEKLAJSTROM 1919, 32.

⁴⁹ Lásd 21. lbj.

⁵⁰ BENKŐ 2001, 19.

⁵¹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, Nro. 37. A Csillag-köz házai a 30. házszám után következnek.

⁵² BELTERÜLET C3.

⁵³ Maros-Vásárhely szabad királyi város térképe 1914. Átdolgozta: Nagy Jenő. 1:5000. Maros Megyei Múzeum iratgyűjteménye, 6718/2.

⁵⁴ A törvényhatósági bizottság május 23-án, jóváhagyva a szerződést, a vételár fedezetéül a kövezetvám-alapot jelölte meg, melybe kivételesen 1906. augusztus 22-én a belügyminisztérium is beleegyezett. A vétel teljes iratanyagát lásd TANÁCSI IRATOK, 2118/1907.

gyászat történetében kimagasló érdemeket szerzett, kórházépítő orvostudornak, aki maga is a szomszédos házban lakott a 19. század derekán.⁵⁵

A *Beszterce* (Bistriței) utcát a két világháború közötti időszakban, 1930 táján nyitották, összekötve az akkorra már Călărașilor és Eminescu névre átkeresztelt párhuzamos utcákat a Csillag-köz Eminescu utcai torkolatának vonalában is. Az utca egy 1934-es térképen már szerepel. Először az erdélyi román felvilágosodásban jelentékeny szerepet játszó brassói fordító és folyóiratalapító, Ion Barac (1776–1848) nevét viselte, aki iránt épp ekkor mutatott fokozott érdeklődést a román művelődéstörténet.⁵⁶ 1941-ben sietve átkeresztelték Petri Ádám nevére, bizonyára az egykori polgármester, királyi ítélőtáblai bíró (1817–1878)⁵⁷ emléke előtt tisztelegve; 1946-ban Kosztolányi Dezsőről nevezték el, amit aztán 1965-ben cseréltek le a kellőképpen semleges, mindmáig túlélő *Beszterce utca* névre.⁵⁸

A fontosabb építkezések

Az itt vizsgált, a mai Rózsa utcától a Sinaia utca kereszteződéséig terjedő szűkebb szakaszon összesen 26 helyrajzi egység található: a Beszterce utca kereszteződéséig 17, azt követően 9. Az alábbiakban ezek közül ama 10, századfordulón épült, mutatósabb háznak az építéstörténetét vizsgáljuk részletekbe menően, melyek ma is az utcakép számottevő művészettörténeti értéket hordozó, meghatározó elemei. Kutatásaink főként a Beszterce utca torkolatáig terjedő szakaszra összpontosítanak, ahol reprezentatívabb épületek egybefüggő, műemléki együttesként is látványos sora maradt fenn. A Beszterce utcát követő, gyengébben beépített szakaszcsoportról csak a 90. szám alatti lakóházat emeltük be ebbe a körbe. Elsődleges célunk a mai arculatot meghatározó, zömében az 1914 előtti negyedszázadban kibontakozott építkezések, építési fázisok feltárása volt.⁵⁹

Katzer Jakab háza (Călărașilor 56.)

Az egykori Kossuth utca 59. szám alatti telek tulajdonosa 1898-ban Katzer Jakab volt.⁶⁰ Ekkor a telek bal oldalán három egymást követő, csökkenő méretű épület húzódott, az udvar végében melléképülettel; mögötte a kert szintén a Katzer birtoka volt.⁶¹ Katzer Jakab 1887-ben a Maroson átvezető hidak környékén működtetett pálinkamérést,⁶² 1895-ben ugyanitt, a református egyháztól bérelt telken 60 m hosszú színt épített.⁶³ 1890-ben mészkereskedéssel, 1893-ban rongy- és csontgyűjtéssel és -kereskedéssel próbálkozott.⁶⁴ 1897-ben tojás- és fakereskedést jegyeztetett be.⁶⁵ Épületfa kereskedése 1910-ben a Szabadi út 20. szám alatt működött.⁶⁶ Vagyonosodását jelzi, hogy 1909-ben a Széchenyi tér 2. szám alatti emeletes ház tulajdonosa volt.⁶⁷ A világháború előtti években az ortodox zsidó hitközség elnöke,⁶⁸ az impériumváltás után szerepet vitt a felekezet zsinagógájának építésében. 1928-ban városi tanácsos volt.⁶⁹ 1932-ben hunyt el, feleségével együtt *a status quo ante* temetőben nyugszik.⁷⁰

1902 júniusában Katzer Jakab egy új, öt szobát, két konyhát magába foglaló, bádogfedeles, földszintes ház kivitelezésére kapott engedélyt, a munkát Tímár György kőművesmester vállalta. Augustus 8-án Flesch Adolf városi főmérnök azonban arról tájékoztatta a városi tanácsot, hogy Katzer „nálam megjelenvén, bejelenti, hogy ... az eredeti tervtől eltérőleg azon módosítást kívánná eszközöl-

⁵⁵ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 18.

⁵⁶ Például a Román Akadémia kiadásában: COLAN 1928.

⁵⁷ OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

⁵⁸ PÁL-ANTAL 1997, 74.

⁵⁹ Ahol értelme mutatkozott és lehetőség adódott rá (Lázár János és Szabó József építkezése), szisztematikusan végigkutatuk az ügyiratanyagot, a század derekáig visszamenően.

⁶⁰ TÖRZSKÖNYV 1898, 15.

⁶¹ BELTERÜLET C3.

⁶² TANÁCSI IRATOK, 8317/1887.

⁶³ TANÁCSI IRATOK, 784/1895.

⁶⁴ IPARENGEDÉLYEK E I. (1884–1917), 23, 32.

⁶⁵ *Központi Értesítő* 32. 27. (1897. április 1.) 312.

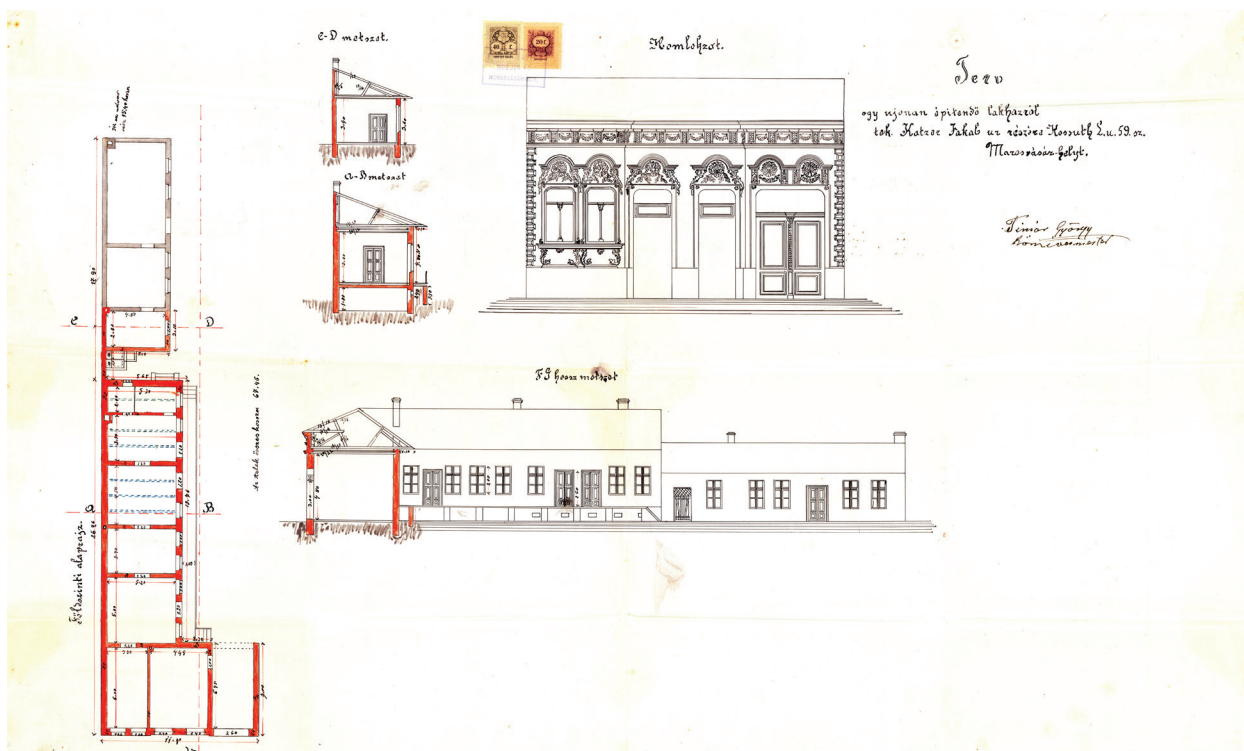
⁶⁶ NAPTÁR 1910, 36.

⁶⁷ RK IRATOK, 4759/1909.

⁶⁸ *Pesti Hírlap* 30. 65. (1908. március 14.) 11.

⁶⁹ NAGY 2011, 121.

⁷⁰ 1260–1261. sz. parcella.

3. Katzer Jakab házának első tervváltozata, 1902 / First plan of the house of Jakab Katzer, 1902
(SJAN Mureș, Consiliul orașului, 5767/1902)

ni, hogy az utcái rész tetőzetjén két kupolát alkalmaz és a két szélső nyílás kiképzését a mellékelt terv szerinti módon eszközölteti. Miután ezen változtatással a homlokzat tetszetősebb lesz, a terv változást tudomásul vehetőnek véleményezem.”⁷¹ A városi tanács még aznap jóvá is hagyta az új elképzelést.

Az első tervváltozat öt, pálcátagos kerettel szegélyezett, egyenes záródású, sarkaikon lekerekített nyílással tagolt homlokzatot tár elénk, enyhe kiugrású, armírozott oldalrizalitokkal. A bal oldali rizalitban a közös könyöklőpárkánnyal összekapcsolt ablakpár egy-egy félkörívvel bővített szemöldökpárkánya alatt kagylódísz és növényi ornamentika látható, kötényük levéldíszes, az asztalosszerkezetek T osztatúak. A rizalitok között két ajtó nyílik, szemöldökük díszítése az ablakokéval egyező. A kapuzat fölötti kettős félköríves párkányzat szemöldökét kagylók és füzérek díszítik. A kapuszárnyak fejezetes ütközőlécben találkoznak. A koronázópárkány frízében gyámokkal váltakozó füzérek sorakoznak (3. kép).

A módosított főhomlokzati terven változatlan a tengelykiosztás, elmaradt az armírozás és a koronázópárkány díszítése, a középső tengelyek kiképzése részben változott. A rizalitok viszont reprezentatívabb kiképzést nyertek: a nyílásokat szegélyező kettős pilasztereokról induló levéldíszes-volutás konzolok többszörösen tört, egymással szembe forduló, kis kagylódísz közrefogó volutákban végződő szemöldökpárkányokat támasztanak alá. Orommezejükbe növényi ornamentikával övezett, méretes kártus került. A rizalitok fölött két íves vonalvezetésű „kupola” – a barokk tetőpavilonokat idéző idom – magasodik, karcsú, bádog csúcsdíszekkel (4. kép).

Az L alaprajzú lakóház utcai szárnya a terven az ablakpár mögött egy keskeny szobát, középen egy nagyobb bolthelyiséget, jobbra a fedett kocsibehajtót foglalja magába, utóbbiból ajtó vezet a boltba. Az utcavonalba eső szobák belmagassága 4,8 m. A tíztengelyes udvari szárny homlokzata előtt tornác húzódik, két szélén lépcsőfeljáróval. Balról jobbra haladva a második, a hetedik és a nyolcadik tengelyben egy-egy egyenes záródású keretbetétes ajtó, a többiben keresztosztós, hatosztatú, négynyílós ablakok nyílnak. A szárny öt szobát foglal magába, az utolsó három alápincézett, a végső, keskeny helyiséget kettéosztották. Az első ajtón belépve az udvari szárny első szobájába, balra a főhomlokzati sarokszobába, jobbra pedig az udvari szárny egybenyíló helyiségeibe vezet ajtó. Az udvari szárny végéhez egy keskenyebb és alacsonyabb, négy helyiséges épület csatlakozik, az utolsó ket-

⁷¹ TANÁCSI IRATOK, 5767/1902.

tőt a terv szürkével jelöli, ez a rész tehát már az építkezés előtt állt. Az épület hét nyílástengelyvel fordul az udvar felé: az elsőben az illemhely ajtaja, az ötödikben kétszárnyú ajtó, a többiben egy-egy hatosztatú, négynyílós ablak található.

A díszeitől megfosztott homlokzat alapján ma már lehetetlen volna megállapítani, hogy melyik tervvariánsot kiviteleztek, ám segítségünkre siet egy 1914 körüli fénykép.⁷² Ez egyértelműen a módosított homlokzatterv megvalósulását igazolja, egy lényeges eltéréssel: a tetőpavilonok helyett a ma is meglévő, a terveken sehol nem szereplő attika készült el, a két sarokrízalit szélességében tömören falazva és három-három bádognákat hordó posztamenssel tagolva, a rizalitok között pedig áttört, baluszteres kialakítással. A főpárkány azonban az első tervváltozat szerint valósult meg, frízében a konzolok között sorakozó füzérdíszekkel.

Az ingatlan hamarosan Stefkó János tulajdonába került, aki 1909 decemberében már átalakításokhoz kért engedélyt.⁷³ Az akkor már meglévő pékműhelyt és színt alakíthatta át úgy, hogy a téglafalú, cserépfedelű udvari toldalékban két sütőkemence, egy konyha, két műhely, istálló és árnyékszék kapjon helyet. Az alig olvasható átalakítási terv másodpéldányát Csernáth István szignálta, ezen az udvari szárny módosított homlokzata és alaprajza látható. 1910 őszén csatornázásra került sor, a kivitelezők Becsey Antal és Tóth Jenő okleveles gépészmérnökök voltak.⁷⁴ A vállalkozók által lepecsételt tervrajz 1908 szeptemberében készült, akkor már Stefkó János házához. A telket 1911-ben továbbra is Stefkó János bírta,⁷⁵ aki itt működtette sütődjét és lisztkereskedését.⁷⁶ 1919-ben már a Hoch Lajosné,⁷⁷ aki 1922-ben a ház vakoltatására,⁷⁸ 1925 februárjában pedig az utcafront bal oldali szobájának üzlethelyiséggé alakítására kért engedélyt.⁷⁹ Az 1924 novemberében készített tervet Bustya Lajos jelezte, ő volt a bejelentett szakértő is. A bal oldali rizalit két ablakát egybebontották, helyére ajtót magába foglaló kirakatépítmény került, melynek szerkezete jól látható a részletrajzon – a nyílaskiosztás mai állapota ekkor alakult ki.

Forrásaink a melléképületekről is tudósítanak. Katzer már 1900-ban egy ifj. Mónus Ferenc által tervezett magtárat és egy lakószobát építtetett a telken: a hatóságok márciusban engedélyezték a két, téglából, bádogfedéllel, tűzfalal tervezett melléképületet.⁸⁰ A magtárba kétszárnyú ajtó vezetett, két oldalán egy-egy fekvő téglalap alakú kis ablakkal, derékszögben tört szemöldökpárkányokkal. A félnyeregteret fedett padlásteret magasító falazatot három szellőző tagolja. A másik bővítést, egy egyszerű, ajtóval és ablakkal ellátott szobát a meglévő lakóépülethez toldhatták. 1905 márciusában Katzer a magtár lakóházzá alakítására és egy téglából, tűzfalal épített istálló és szén építésére kapott engedélyt.⁸¹ A bejelentett szakértő Harkó Ferenc kőműves volt, ő szignálta a Flesch főmérnök által látatott tervet is, melyen a magtár és az istálló homlokzata, alaprajza és metszete látható.⁸² A magtár

4. A Katzer-ház főhomlokzatának második tervváltozata, 1902 / Second plan of the main façade of the Katzer's house, 1902 (SĀN Mureş, Consiliul oraşului, 5767/1902)

⁷² CSEPREGHY A. – CSEPREGHY H. 2010, 281. kép.

⁷³ TANÁCSI IRATOK, 10 234/1909.

⁷⁴ TANÁCSI IRATOK, 8030/1910.

⁷⁵ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 64r.

⁷⁶ Reklámjai szerint itt naponta kétszer „friss sütemény, komlós kenyér, rozs vekni, házilag kezelt félbarna és barna kenyér” volt kapható. Ugyanakkor a „legjobb minőségű mű- és gőzmalmi” liszteteket kínálta. NAPTÁR 1910, 37, 47.

⁷⁷ TELEKLAJSTROM 1919, 32.

⁷⁸ ÉPÍTÉSI ENGEDÉLYEK 1912–1923, 1922/124 sz.

⁷⁹ TANÁCSI IRATOK, 2407/1925.

⁸⁰ TANÁCSI IRATOK, 3191/1900.

⁸¹ MŰSZAKI IRATOK, 404, 2035/1905; RK IRATOK, 2037/1905.

⁸² Az istállóhoz beton pócegödrt irányoztak elő, feltételként szerepelt az is, hogy a lakóháztól legkevesebb 6 m távolságra helyezzék, szomszéd felőli falát vízhatlan habarccsal falazzák.

homlokzata módosult: főbejárata elé a fürdőtelepi villák kiképzésére emlékeztető, faragványokkal, áttört díszlécekkel ékes fatornácot terveztek, bal oldalán egy, jobb oldalán két T osztatú ablakkal.⁸³

Napjainkban a zárt sorú beépítésben álló, földszintes ház négytengelyes, egykor pompás főhomlokzatát igénytelen fröcskölt vakolat borítja, egyenes záródású, sarkaikon lekerekített, vakolatkeretes nyílásokkal, melyek fölött a pompás stukkóműveknek már nyoma sincs. A hajdani bal oldali ablakpár helyén egybenyitott, nagy méretű ablak, a két középső tengelyben egy kirakat és egy ajtó, a kocsibehajtóban igénytelen bádoggkapu nyílik. A nyílászárókat kicserélték, az üvegezett felületeket fémrács védi. A golyvázott koronázópárkány frízében azonban fennmaradtak a növénydíszes állógyámok között sorakozó füzérek. A fával borított, tagolt zárópárkány feletti attika bal oldalán található három posztamensen még állnak a bádoggurnák, a jobb oldalon viszont csak talapzataik és az azokból kiálló tartórudak láthatóak.

Milhofer Pál és Kauders Mór háza (Călărașilor 58.)

A helyrajzi egység történetét az 1892-es tűzvésztől kezdődően tárgyaljuk. 1892. augusztus 12-én Gál Elekné kéréssel fordult a városi tanácshoz: vegye jegyzőkönyvbe a telkén keletkezett előző napi tűzkárokat, és az építkezési bizottságot kérje fel a helyszíni szemlére. Mivel telke „az építkezési belterületen kívül fekszik és szomszédok érdeke nincsen”, az augusztus 15-i szemlén a bizottság engedélyt adott az általa kért munkálatokra. A telken álló U alaprajzú ház földszintes udvari szárnyait fél méterrel magasították, tűzfalal látva el, „a jobb szárnyban a magasabb lakház tövében lévő törpebb lakszobából” 2 métert leválasztva éléskamrát alakítottak ki, mindezt cseréppel vagy bádoggal héjazott félnyereggetővel fedték. A bal szárny végében lévő konyha és szoba szintén tűzálló héjazatot kapott volna, de mivel a tűzfalat nem bírták el, nyereggetővel; a mögöttük álló lakóház és fűskamra zsindefedeleit javították volna. A leégett istálló és szekérszín helyébe új, 9 m hosszú, téglá istállót, valamint egy tűzfalal épített, de deszkával kerített, zsindefezett szekérszín hagytak jóvá.⁸⁴ Ezek az építmények az 1898-as helyrajzi térképen látható U alaprajzú házzal és toldaléképületeivel lehetnek azonosak. A források a házat földszintesként emlegetik, kinézetéről sokat nem árulnak el, bár ez nem lenne érdektelen, hiszen Mikolai 1822-es vízfestményén a környéken egy furcsa tömegű, nagyobb épület körvonalazódik. A századfordulón álló ház falait mindenesetre elég erősnek ítélték 1905-ben az emeletréépítéshez.

A Kossuth Lajos utca 61. számú ingatlannak 1898-ban már új tulajdonosa volt br. Radák Ádám-né, született gr. Lázár Olga (1843–1902) személyében.⁸⁵ A báróné 1898. augusztus 29-én a telek hátsó részére tervezett lakóház kivitelezésére kért engedélyt.⁸⁶ A négy szobából, két konyhából és két kamrából álló zsindefezett téglaház frontvonalát a Csillag-köz 2. számú ház nyugati sarkát a Bánya Béla színje keleti sarkával összekötő vonalban határozták meg. A helyszíni szemlén a tulajdonos megbízottja Tímár György kőműves volt, ő jelezte a szerény rajzolatú tervek is. Ezeken az öttengelyes, sávózással és sarokarmírozással tagolt homlokzaton középen egyenes záródású kapu, két oldalán pedig két-két, közös könyöklőpárkánnyal és záróköves vakolatkerettel ellátott, T osztatú ablak nyílik. A kapu keretezése az ablakokéhoz hasonló, szárnyai keretbetétesek, mögötte fedett kocsibehajtó. Az alaprajz U alakú, a szárnyakban két-két szoba, egy-egy konyha és egy-egy pince követi egymást. Az utcavonal meghatározásából nyilvánvaló, hogy a ház a telek hátsó, Csillag-köz felőli végében épült, sőt, azonos lehet a ma ott álló, erősen átalakított, hasonló homlokzati kiosztású épülettel. Ezt ábrázolja a Csillag-köz felől a város 1899 elején véglegesített kataszteri térképe is, melyen ezt a hátsó telket külön, 280-as helyrajzi számmal látták el.⁸⁷

A báróné halála után a telek Milhofer Pál és társa, Kauders Mór szeszgyárosok birtokába került. 1905. március 23-án a földszintes ház bővítését és magasítását, azaz a Kossuth utca felőli rész kiépítését kérelmezték. Az építkezési bizottság véleményezése alapján a városi tanács 1905. április 15-én adott engedélyt egy földszinti konyha, lépcsőház és illemhely, különféle átalakítások, valamint az

⁸³ A bal szélén nyíló félköríves ajtó talán a lépcső alatti fűszer bejárata, fölötte a homlokzat mellé tervezett falépcsőn a padlásfeljáró közelíthető meg. A magtárban két nagyobb szobát, bal szélén lépcsőfeljárót és két kis helyiséget hoztak létre. Az istálló és a szín a telek bal oldalán húzódó lakóház végéhez épült.

⁸⁴ TANÁCSI IRATOK, 5514/1892.

⁸⁵ TÖRZSKÖNYV 1898, 14.

⁸⁶ TANÁCSI IRATOK, 7677/1898.

⁸⁷ BELTERÜLET C3, TÖRZSKÖNYV 1898, 14.

5. Milhofer és Kauders házának főhomlokzati terve, 1905 / Plan of the main façade of the house of Milhofer and Kauders, 1905 (SJAN Mureș, Consiliul orașului, 2222/1905)

emelet kivitelezésére, ami nyolc szobát, két konyhát, két kamrát, fürdőszobát, előszobát, két lépcsőházat és illemhelyet foglalt magába.⁸⁸ A helyszíni jegyzőkönyv az emeletráépítés kapcsán a biztonság kedvéért megjegyzi, hogy „építendő köteles lesz a régi falak közül mindazok helyett, amelyeket a városi mérnöki hivatal szükségesnek tart, újakat építeni”.⁸⁹ A terveket Flesch Adolf városi főmérnök látta-mozta, kivitelezőként Bustya Lajos ellenjegyezte, az ő tevékenységére utal az is, hogy május közepén építőanyagot tárolt a telek előtt.⁹⁰ Az építkezés „szakértőjeként” egy három hónappal későbbi rendőrségi átirat Nemes Gyula királyi mérnököt jelölte meg, ám a terveken az aláírása nem szerepel.⁹¹ Nem derül ki, hogy Nemesnek tényleg volt-e köze a tervezéshez és a munkálatokhoz, vagy csupán azért tüntették fel szakértőként, mert Bustya képesítés hiányában elvileg nem volt jogosult még a kivitelezésre sem, amint ez akkoriban személyeskedő sajtópolémia, sőt kihágási eljárás tárgyát is képezte.⁹² A munka ettől függetlenül jól haladt, Milhoferék 1905. augusztus 4-én a földszinti raktárrész,⁹³ októ-

⁸⁸ TANÁCSI IRATOK, 2222/1905, vö. MAN 2009, 411, fig. 324.

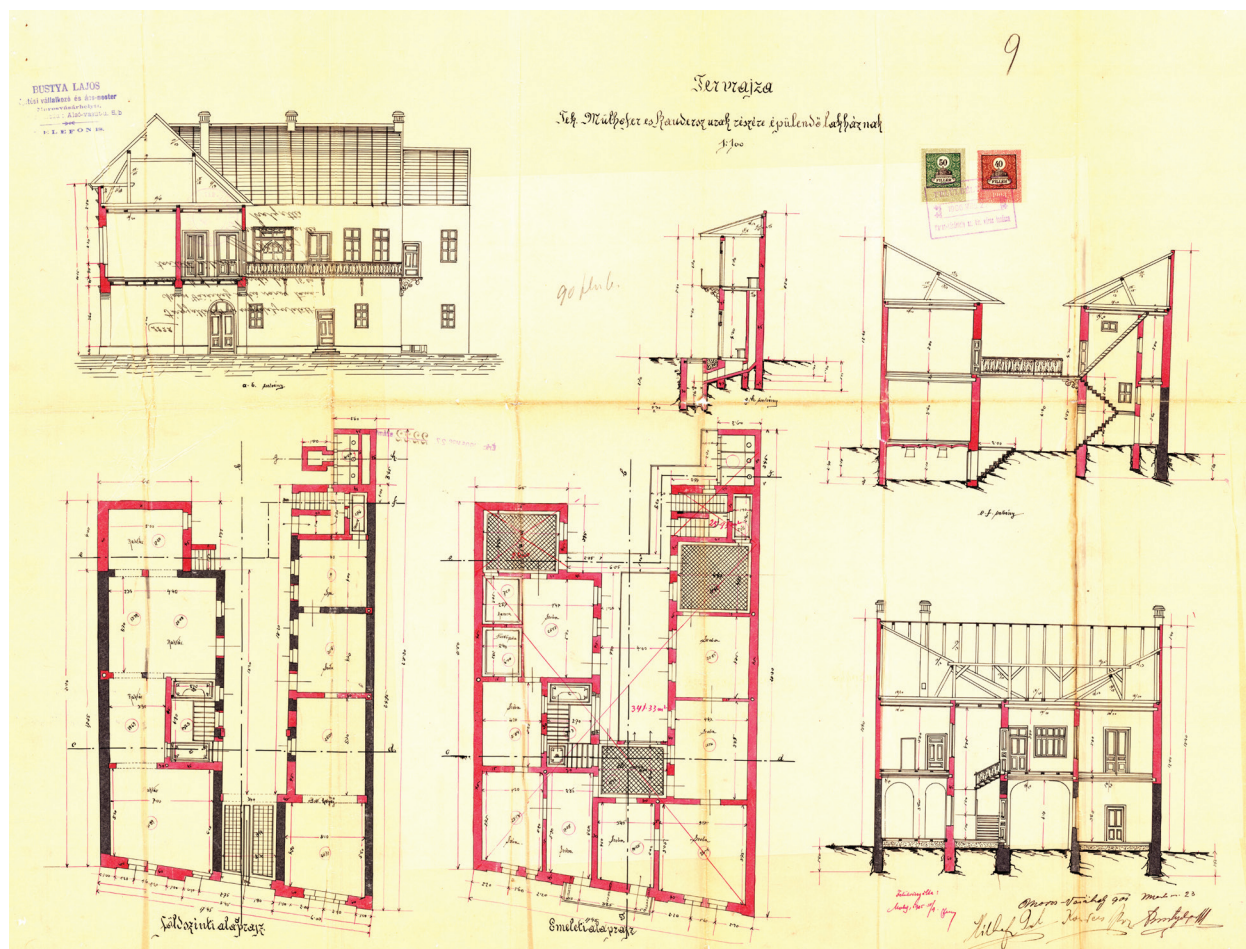
⁸⁹ TANÁCSI IRATOK, 2222/1905, 14.

⁹⁰ RK IRATOK, 3134/1905.

⁹¹ TANÁCSI IRATOK, 2222/1905, 6.

⁹² Székely Lapok 35. 102. (1905. május 5.) 3.

⁹³ TANÁCSI IRATOK, 2222/1905, 1-2.

6. Milhofer és Kauders házának alaprajza és metszetei, 1905 / Ground plan and sections of the house of Milhofer and Kauders, 1905 (SJAN Mureș, Consiliul orașului, 2222/1905)

ber 23-án már a lakófelületek, vagyis az emelet használati engedélyét kapták meg.⁹⁴

A tervezett főhomlokaton (5. kép) alacsony lábazat, tagolt övpárkány és széles koronázópárkány fut végig, függőlegesen pedig lizénák osztják három, egyenként kéttengelyes regiszterre, melyek közül a két szélső enyhe rizalitban előreugrik. A vakolatsávokkal tagolt, aszimmetrikus kiosztású földszinten balról jobbra haladva két egyenes záródású, T osztatú ablak, egy íves záródékú ablak és egy kosáriréses kapu követi egymást, utóbbiak íve stukkódíszekkel ékes, akárcsak stilizált záróköveik. A kapu szárnyai fejezetes ütközőlécben találkoznak, alsó részüket két-két keretbetétes tükrö tagolja, felül díszes kovácsoltvas ráccsal kitöltött nyílással. A szárnyak fölött két függőleges osztóléccel tagolt, szegmensíves felülvilágító nyílik. A kaputól jobbra egy fejezetes díszléccel tagolt, hármass osztatú, fa kirakatépítmény látható. Az emelet három regiszterét elhatároló lizénákat hármass vájatok és fejezetszerűen elhelyezett stukkók díszítik. A három regisztert két-két nyílás tagolja: a két szélsőben közös könyöklőpárkánnyal kialakított, félköríves záródású, stukkós zárókövű ablakpárokat láthatunk, korongokkal tagolt, szegmensíves szemöldökpárkányokkal, csigavonalas széleiken csüngő növényi díszekkel. Középen két ajtó nyílik a kapu fölötti erkélyre, záróköves, profilozott, egyenes szemöldökpárkánnyal. Az erkélyt három gyámkő hordja, fémkorlátja indás díszítésű. A koronázópárkány frízét állógyámok tagolják. A tetőt három íves padlásablak töri át.

A telek formája miatt az U alaprajzú épület szárnyai nem merőlegesen az utcavonalra. A földszinti alaprajz (6. kép) szerint a régi lakóház egytraktusos udvari szárnyait a főfalak megőrzésével erősen átépítették, a nyílásfunkciók és a válaszfalak módosultak. A bal oldali szárnyban épült meg a lépcsőház, a szárny végéhez egy keskenyebb helyiséget toldottak (pincelejárattal), így négy, a közfalak kibontása révén széles átjárókkal összekötött raktárterem kapott helyet itt, melyek az udvarról az utolsó előtti helyiség ajtaján át közelíthetők meg. A terv a keskenyebb jobb oldali szárnyban szintén

⁹⁴ TANÁCSI IRATOK, 2222/1905, 3–4.

átalakításokat írt elő: derekát átépítették, a végéhez lépcsőházat és egy illemhelyeket magába foglaló bővítményt toldottak. Az első két helyiség az utcára nyíló bolthoz tartozott, ezeket két, az udvarról és a boltból egyaránt megközelíthető szoba követi, a szárny végéhez toldott cseléd-lépcső mögött kialakított kamrával.

A kapualjon áthaladva balra az *emeletre* háromkarú lépcső indul, melyről a kapualj fölé az udvarra néző előtérbe érkezünk – innen nyílik az emelet két tágas (négy szoba, konyha) lakosztálya. A jobb oldali szárnyban kialakított lakrész két helyisége néz a főhomlokzatra, ezt az udvari szárnyban két szoba és végül a konyha követi (kamrával), melyből a folyosóra is vezet ajtó. A bal oldali szárny lakosztályából szintén két szoba néz az utcára, hátrafelé, a lépcsőház mögött újabb helyiség következik (ebből fürdőszoba nyílik), majd egy tágasabb tér (kijáratral a függőfolyosóra), a szárny végében pedig konyha (és kamra) zárja a térsort. A függőfolyosó csak a bal oldali szárny udvari homlokzatán nyúlik hátra, ez, akárcsak a két lakosztály, a tágas előtérből is megközelíthető. Ám a konyhák kijáratát előtt átível az udvar fölött, elhalad a jobb oldali szárnyba helyezett cselédlépcső és padlásfeljáró előtt, elvezetve a szárny végébe épített illemhelyekhez – ez a rész főként az épület háztartási helyiségeinek alárendelt forgalmát szolgálta tehát.

1905 októberében egy beton alapra téglából épített és ún. facement tetővel fedett jégverem és hűtőkamra építési engedélyét váltották ki, ám a héjazatot év végén cserépre módosították.⁹⁵ 1911 októberében egy cserépfedelű téglá istálló, valamint egy tűzfal, cserepezett nyitott szín építését hagyták jóvá, a tervet Adi József jelezte.⁹⁶ 1911 júniusában csatornázásra kaptak engedélyt, melyet Lenarduzzi János vállalkozó készített volna el, de az 1912 februárjában letett újabb kérés Faragó Fülöp vízvezeték- és csatornaszerelőt jelölte meg kivitelezőként.⁹⁷

Egy 1940 utáni fotó szerint a főhomlokzati architektúra és a nyílaskiosztás lényegében a terv szerint valósult meg (7. kép). A földszinten azonban a balról számolt első két ablak helyett már egy kirakat, a harmadik helyett íves záródású ajtó látható, bizonyára átalakítások eredményeként – ekkoriban Izmael Márton gyógyszerháza működött itt, innen eredhet a 20. század végén még jól ismert Izmael-ház elnevezés.⁹⁸ Az eredeti funkció bizonyos mértékben átöröklődött az 1940-es évekre is: a kapualjtól jobbra Novák József vendéglője és italkimérése látható.

A két tulajdonos, Milhofer Pál és Kauders Mór 1903-ban medgyesfalvi telephellyel jegyeztette be *Medgyesfalvi Likőr-, Rum- és Cognacgyár Milhofer Pál és társa* néven vállalkozását.⁹⁹ 1905-ben likőr, rum és konyak gyártására váltottak ki iparengedélyt új épületükhöz,¹⁰⁰ ebben az évben Marosvásárhely székhellyel *Milhofer Pál és Társa* néven újra bejegyeztették a céget.¹⁰¹ Gyáruk, illetve sör- és borkereskedésük zavartalanul működött a következő években.¹⁰² 1911-ben is ők a ház tulajdonosai.¹⁰³ Az 1912-es lakcímgjegyzék mindkettőjüket a Kossuth utca 61. szám alatt tartotta számon, így arra kell gyanakodnunk, hogy a két emeleti lakosztályt ők használták.¹⁰⁴ 1919-ben az Erdélyi Borértékesítő

7. Milhofer és Kauders háza, 1940-es évek / House of Milhofer and Kauders, 1940s

⁹⁵ RK IRATOK, 6771/1905, 91/1906.

⁹⁶ TANÁCSI IRATOK, 9424/1911.

⁹⁷ TANÁCSI IRATOK, 5563/1911, 1864/1912.

⁹⁸ KERESZTES 2000, 146; MAN 2009, 411.

⁹⁹ *Központi Értesítő* 28. 42. (1903. május 24.) 823.

¹⁰⁰ IPARENGEDÉLYEK E I. (1884–1917), 81.

¹⁰¹ *Központi Értesítő* 31. 3. (1906. január 11.) 51.

¹⁰² NAPTÁR 1910, 35, 38, 62; NAPTÁR 1912, 86.

¹⁰³ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 64r.

¹⁰⁴ NAPTÁR 1912, 66, 72.

Részvénytársaságé az ingatlan, a 63. szám alatti, szomszédos házacskaival együtt.¹⁰⁵ A részvénytársaság vezérigazgatója Milhofer volt, aki ekkoriban nem a legtisztességesebb eszközökkel gyarapította annak vagyonát.¹⁰⁶

A zárt sorban álló, U alaprajzú emeletes ház napjainkban is kimagaslik földszintes környezetéből. Főhomlokzata a legtöbb vonatkozásban pontosan követi a tervet. Az elmúlt években felújították, a dekoráció az odafigyelés dacára több ponton károsodott. Vízszintesen terméskő-borítású lábazat, golyvázott övpárkány és széles koronázópárkány tagolja, függőlegesen lizénák osztják három sávra, melyek közül a két szélső enyhe rizalitban emelkedik ki. A földszinti nyíláskiosztás az eredetihez képest átalakult: két oldalt ma már két egységes kialakítású, szemöldökében harántirányú vakolatsávokkal hangsúlyozott kirakat nyílik (az ezredforduló felvételein már szerepelnek, a 20. század második felében keletkezhetnek). Ezeket, akárcsak a kapuzat bal oldalán nyíló félköríves ajtót, az utolsó felújítás során fehér műanyag nyílászárókkal látták el. Az igényes kapuszárnyak sem eredetiek már, ám a 2003 táján készült felvételen még tisztán kivehetők. A földszinti lizénákat az 1940 utáni és az ezredfordulót követően készült fotókon még látható markáns rusztika helyett ma már erőtlen vízszintes vakolatsávok tagolják.

Az emelet lizénáit felül szalagdíszes kártussal, dús virágornamentikával ékes stukkóművek díszítik, alattuk szecessziós jellegű, csüngő liliomkoszorúkkal. A közelmúltig még tisztán látható volt a lizénákat a tervnek megfelelően tagoló három, körökben végződő, függőleges vakolatsáv, melyek a felújítást követően eltűntek. A két szélső regiszterben közös könyöklőpárkánnyal kialakított, félköríves ablakpárok nyílnak. Csigavonalas végű, tárcsákkal díszített, karéjos formájú szemöldökpárkányait stilizált zárókő tagolja, alatta kagyló, széleiken bojtszerű díszek csüngenek. Némileg eltérő, ám nyilvánvaló analógiáit fedezhetjük fel a kolozsvári Jókai utca 12. szám alatti bérház első emeleti ablakai fölött; hasonló a két homlokzaton a lizénák díszítése is – közös ihletforrásuk minden jel szerint a bécsi szecesszió világa (vö. az Altgasse 23. szám alatti saroképületek homlokzatával a császárvárosban). Az eredeti nyílászárókat ma csupán a két jobb oldali ablak őrzi: a profilozott vízszintes osztó fölött félköríves felülvilágító, alatta két egyszerű ablakszárny nyílik. A középső regiszterben húzódó erkély négy volutás gyámkőre támaszkodik, kovácsoltvas korlátját geometrikus minták és indák alkotják. Az idenyíló két ajtót befoglaló, szélesített vakolattükrök az építészeti formák félreértelmezéséből fakadnak, és a legutóbbi felújítás hozadéka: 2003 táján keletkezett felvételen még jól kivehető – a tervvel összhangban – a nyílások szárkövein végigfutó, pilaszterszerű kiképzés, ám ebből mára csak a tölgyleveles fejezetek és a nyaktag alatti, csökkenő méretű csüngő harangvirágok őrződtek meg. Ez történt a nyílások szemöldökmezejében is, ahol a négyzetes-sávós vakolatdíszek tűntek el, így a velük összekapcsolt, leveles stukkóval ékes zárókő ma már a semmiből kiemelkedve hordja a gerendaszerű párkányt, melynek felső tagozatai szintén a felújítás áldozatává váltak. Az ajtók nyílászárói az archív képeken T osztatúak, felülvilágítóik felső peremén négyzetmintás osztással. A koronázópárkány tagolt architrávját és geiszonját tíz darab, virághagymából fakadó, ötágú virágtővel díszített, felső részén volutákba csavarodó konzol kapcsolja össze. Az utcai szárny tetőzetét három, félköríves záródású, bádogg padlásszellőző töri át, a héjazat már több évtizede cserép, ám az 1940 utáni archív felvételen még palával fedett.

A síkmennyezetes kapualjon áthaladva feltáru előtünk az épületszárnyak által határolt, függőfolyosós belső udvar. Balra a földszinten a lépcsőház bejárata, egy ajtó és egy ablak nyílik, javarészt lecserélt nyílászárókkal, a szárny végéhez mély beugrással toldott keskenyebb bővítmény pincelejárataát féltető építmény védi, ezt a tervnek megfelelően egy ablak követi. A jobb oldali szárny tengelykiosztása napjainkra több tekintetben módosult.¹⁰⁷ Az emeleten a kapualj fölötti nagy méretű udvari ablak kiosztása némileg eltér a tervezettől, ám így is igényes asztalosmunka: a hétosztatú, nyolcnyíló ablak középső két szárnyát csúcsíveket formáló osztólécek tagolják, hasonló méretű és kiosztású ablak nyílik az emeleten a lépcsőházra is. Az emeleti szint javarészt őrzi az udvarra nyíló hagyományos, hatosztatú, négynyíló ablakokat is.¹⁰⁸ A nyílászárók mellett az udvar legépebben megőrződött

¹⁰⁵ TELEKLAJSTROM 1919, 32.

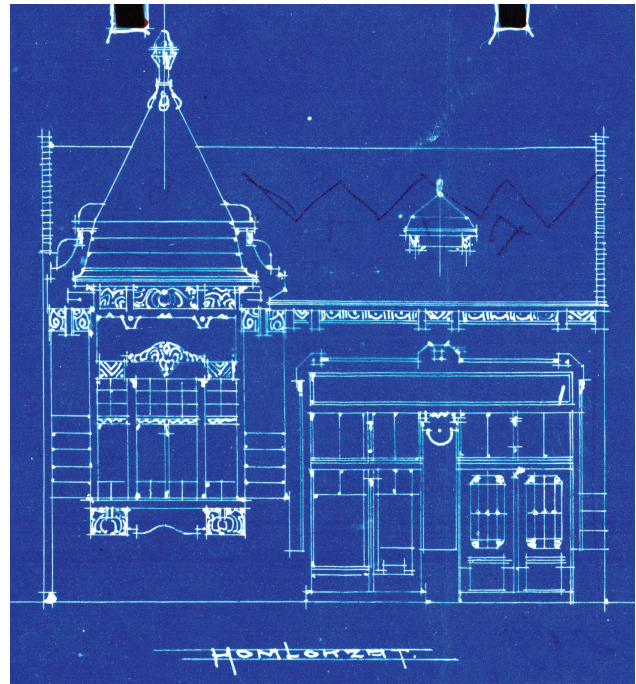
¹⁰⁶ *Tükör* 10. 16. (1922. április 20.) 9–13.

¹⁰⁷ A kapualj utáni első ablakot szinte teljesen felfalazták, a következő három ablak, illetve ajtó nyílászáróit fehér műanyagra cserélték, az ezeket követő kisebb kétnyíló ablak azonban régi keresztosztós szárnyakat őrzi. A cselédlépcső utáni beugróban az egykori illemhelyek két átalakított ajtaja látható.

¹⁰⁸ A bal oldali szárny emeletén megmaradt a terv szerinti tengelykiosztás: az elsőben a nagy méretű, a kapualj fölötti ablakkal egyező osztású ablak, a másodikban ajtó, a harmadik, negyedik és hatodik tengelyben a terv négynyíló, hatosztatú ablakai láthatók, míg az ötödik tengely ajtajának csak a tokborítása őrződött meg. Átellenben az első ablak nyílászáróját

eredeti részlete az emeleti függőfolyosó, melyre – a tervnek megfelelően – az előtérből a bal oldalon ajtó vezet, majd a szárny végénél átível az udvaron a szemben lévő szárnyban lévő cselédlépcsőhöz. Ez egy öntöttvas konzolokon nyugvó fagerendás szerkezet, az udvart áthidaló szakasza azonban vasgerendákon nyugszik. Mellvédjét közepükön megcsavart pálcák alkotják, melyeket indadíszes ornamentika kapcsol össze.

A főlépcsőházba a tervezett félköríves záródású, kétszárnyú ajtó helyett egy igénytelenebb, újabb ajtó nyílik. A háromkarú lépcső és a pihenők járófelülete mozaik-granulátumos, a korlát a függőfolyosóéhoz hasonló. A lépcsőház udvar felőli falán, a nagy méretű ablak alatt stukkódísz látható: két ponton felfüggesztett, bojtos drapériát mintáz, a rögzítési pontokból tulipánokból álló füzér csüng. Szemközt két ablakon szűrődik be fény a lépcsőház mögötti szobába, nyílászárók az udvari homlokzaton is látott hatosztatú, négynyílós szerkezetek. Az előszobát átalakították, az ajtószárnyak csak részben maradtak meg. Az emelet mellérendelt forgalmát a jobb oldali szárny végében tömör orsófallal, fa fokokkal készült, kétkarú melléklépcső biztosítja.

8. Godt házának főhomlokzati terve, 1912 / Plan of the main façade of Godt's house, 1912 (SJAN Mureş, Consiliul oraşului, 2323/1912)

Godt Adolf háza (Călăraşilor 62.)

Az egykori Kossuth Lajos utca 65. szám alatti ház tulajdonosa 1898-ban Barátosi Szabó Antal ügyvéd volt,¹⁰⁹ a keskeny telken L alakú, falazott kapuval épült lakóház húzódott, mögötte két kisebb melléképülettel, majd a Csillag-közre rúgó kerttel.¹¹⁰ Barátosi 1910-ben a zsindefedeleket javíttatta.¹¹¹ 1911-ben már Balla Gyuláné, született Barátosi Ilona, Barátosi Irma és Antal közös tulajdona volt a ház,¹¹² ám az év folyamán Godt Adolf tulajdonába ment át (és övé is maradt a korszak végéig¹¹³): augusztusban már ő kapott engedélyt a csatornázás elkészítésére, Nagy Károly kivitelezésében.¹¹⁴ Utóbbi vázlatos tervén a főhomlokzati oldalon egy nagyobb, az udvari szárnyban három kisebb lakószobát, majd egy kis folyosóról nyíló fürdőt, kamrát és konyhát magába foglaló, L alaprajzú ház látható. Az udvari szárny folytatásában egy fedett szín, végében pedig az udvart keresztben lezáró műhely állt.

Godt Adolf 1912 márciusában ennek az épületnek az átalakítását kérelmezte. A városi tanács építkezési bizottsága még abban a hónapban meg is adta az engedélyt a boltot, fedett kaput, fürdőt, előszobát és két mellékhelyiséget magába foglaló lakóház, egy téglafalú, bádofedeles műhely, illetve egy raktár és faskamra építésére. A munkálatok gyors ütemben haladtak, Godt augusztusban használatba is vehette új lakóházát.¹¹⁵ A tervet (9. kép) Gyulai László, a városi mérnöki hivatal segédje láttamozta, 1912. március 12-én. Bár az engedélyezési iratokban nem szerepel, a kivitelező Várady Árpád lehetett, 1912. május 6-án ugyanis ő kért engedélyt építőanyag lerakására a ház elé.¹¹⁶ Okleveles építőmesterként jó eséllyel neki tulajdoníthatjuk az átalakítási tervet is.

cserélték, a következő három őrzi a hatosztatú, négynyílós asztalosmunkákat. Az egykori konyha ajtaját fémre cserélték, a padlásfeljáró nyílása régi keretbetétes ajtót őriz. Az illemhelyeket átalakították.

¹⁰⁹ TÖRZSKÖNYV 1898, 14.

¹¹⁰ BELTERÜLET C3.

¹¹¹ TANÁCSI IRATOK, 743/1910 (hiányzó irat); RK IRATOK, 7283/1910.

¹¹² HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 64.

¹¹³ 1919-ben még mindig ő a tulajdonos. TELEKLAJSTROM 1919, 32.

¹¹⁴ RK IRATOK, 6995/1911.

¹¹⁵ TANÁCSI IRATOK, 2323/1912.

¹¹⁶ RK IRATOK, 3580/1912.

A geometrizáló szecesszió hatását tükröző homlokzatterv bal oldalán enyhe rizalit figyelhető meg, melyben falazott osztókkal 1-2-1 arányban tagolt hármas ablak nyílik (8. kép). Kötényét két négyzetes mezőbe illesztett, íves vonallal összekötött stukkó fogja közre, a szemöldökmező két szélét hasonló keretbe rajzolt fenyőminták díszítik, melyeket íves mezőbe szerkesztett stukkómű kapcsol össze. Az ablakok vízszintes tokosztóit hullámvonal díszíti, fölöttük sűrű, négyzetes osztású bevilágítóval; a szárnyak alsó része szintén négyzetes tagolású. Az ablak két oldalán a koronázópárkányig terjedő, felül geometrikus keretbe foglalt stukkóval díszített, alsó részükön sávozott vakolatükrök tagolják a homlokzatot. A terven a rizalitban kissé a koronázópárkány fölé emelkedő falazatot egy toronyszerű, tört tetőidom koronázza, bádoggal csúcsdísszel, ereszvonala alatt stukkódíszes, négyzetes pannókkal. A homlokzat közepén ajtót magába foglaló kirakatépítmény, jobb szélén a kapuzat nyílik. A két nyílást egy sarkain leszelt, füles kialakítású, közös vakolatkeret fogja egybe, közöttük egy pilaszterszerű tagolóelem, felettük cégtabla számára kialakított, mélyített mező (melyben archív fotók tanúsága szerint helyet is kapott a bádogosmester cégére). A koronázópárkányt stukkódíszes motívumsor alkotja. A nyeregteret tetőablak töri át.

10. Godt Adolf háza, 2015 / House of Adolf Godt, 2015

1912-ben a régi lakóház alaprajza is módosult. Az utcára néző szobát a kapu irányába szélesítették és kettéosztották. Az új helyiségben, a kapu mellett kapott helyet a bolt, a kapubejáró fedetté alakult, innen ajtó nyílt az üzletbe. Az udvari szárnyban egymenetes helyiségsor húzódik. Az utcai és az udvari szárnyak találkozásához kis méretű előszobát toldottak, melyből a bolt és a lakóhelyiségek egyaránt megközelíthetők. A lakrészt a főhomlokzati szobától indulva négy, egymásba nyíló szoba (az utolsóból ajtó vezet az udvarra), a szárny végében pedig az udvarra néző előtérből megközelíthető fürdő és kamra, majd konyha alkotja – lényeges módosulások tehát nem következtek be a csatornázási terven vázolt állapotokhoz képest, mindössze a fürdő lett kisebb az előtte lévő szoba rovására, és az udvarra néző nyílások mérete, funkciója változott. A szárny végében a mellékhelyiség, illetve a pincébe és a padlásra vezető lépcső kapott helyet. Az utca felőli szárnyat tört nyeregteret, az udvari szárnyat félnyeregteret fedi. A teljes udvari szárny előtt lépcsőn megközelíthető tornác húzódik. Az udvaron az egykori fedett színek a szomszéd felől tűzfalat emeltek, területén egy kisebb faskamrát és raktárat alakítottak ki. A régi helyébe új, téglalap alaprajzú, az udvar felé három széles nyílással kialakított műhelyt építettek.

A köztisztviselőnek örvendő Godt Adolf (1869–1939) bádogosmester fontos szerepet vitt a város iparos közéletében. 1910-ben a Csiszár Lajos elnökletével létrehozott, többek között ipar- és városfejlesztési célokat kitűző Erdélyi Széchényi-Társaság vezetőségének tagja,¹¹⁷ ugyanebben az évben a Szegény gyermekeket felruházó egyesület gazdája volt.¹¹⁸ Az itt tárgyalt, 65. szám alatti ház megszerzése előtt a Kossuth Lajos utca 52. szám alatt bírt házat,¹¹⁹ 1910-ben a Kossuth utca 16. szám alatti címmel szerepel.¹²⁰ A két világháború között a Magyar Iparos Egyesület választmányi tagja, később alelnöke, a *status quo ante* zsidó hitközség gondnoka lett. A válság idején, 1929-ben a vagyonos iparos, aki „mintaképe volt a becsületességnek” fizetésképtelenné vált, többek között fia, Godt Ernő vízvezeték-szerelő hitelezései miatt.¹²¹ 1930-ban adóvégrehajtást rendeltek el ellene, a 40 évig kiváló munkát végző iparos helyzete az építőipar leállása miatt megrendült.¹²² 1939-ben hunyt el,¹²³ az iparosegylet 1940-

¹¹⁷ *Pesti Napló* 61. 225. (1910. szeptember 22.) 14.

¹¹⁸ *NAPTÁR* 1910, 27.

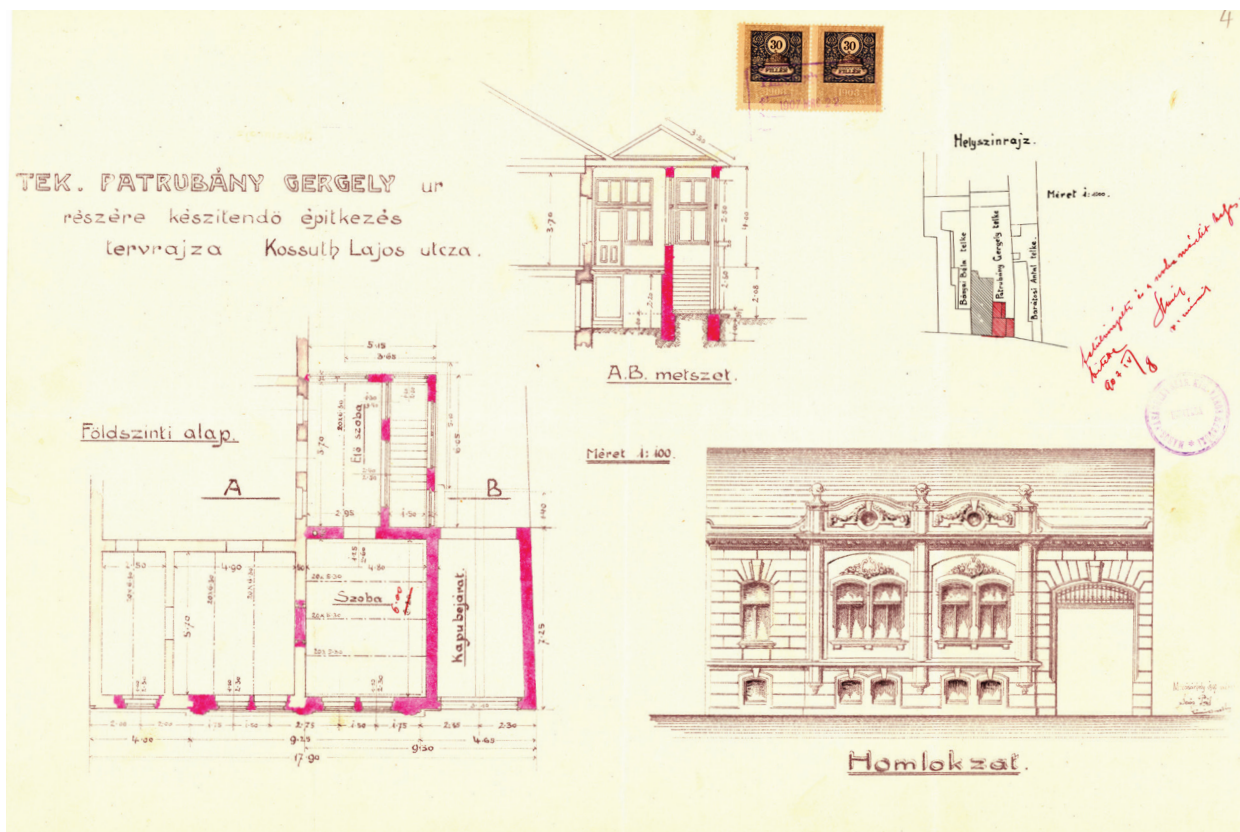
¹¹⁹ *HÁZSZÁMJEGYZÉK* 1911, I. 63v.

¹²⁰ *NAPTÁR* 1910, 40.

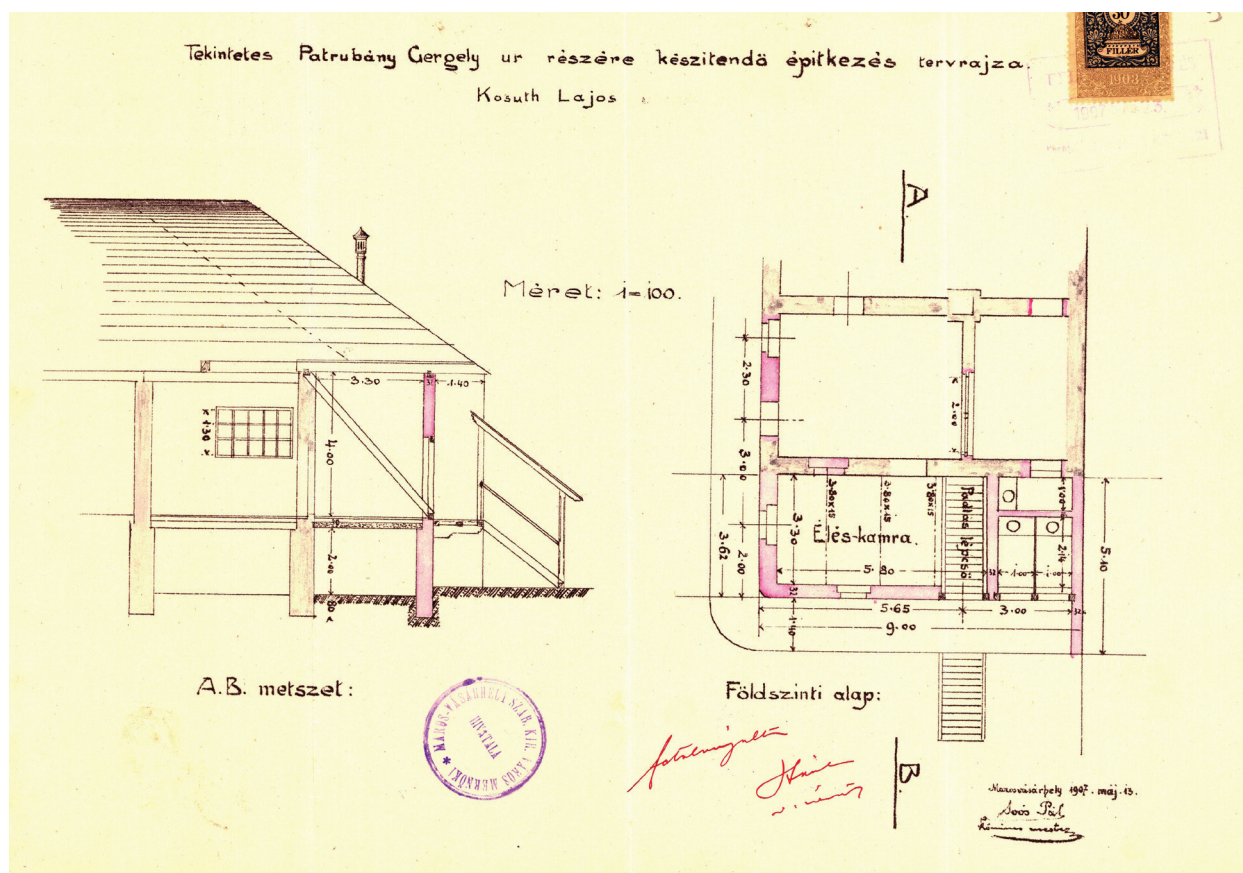
¹²¹ Gyulai Zs.: Karácsonyi okkázio – fizetésképtelenségekkel Marosvásárhelyen. *Ellenzék* 50. 289. (1929. december 18.) 2.

¹²² Gy. Zs.: Negyven évi munkásság eredménye... *Ellenzék* 51. 20. (1930. október 1.) 4; vö. Éjszakai adóvégrehajtás. *Ellenzék* 51. 241. (1930. október 25.) 5.

¹²³ *Ellenzék* 60. 113. (1939. május 20.) 4.

11. Patrubány Gergely házának átalakítási terve, 1907 / Conversion plan of the house of Gergely Patrubány, 1907 (SJAN Mureș, Consiliul orașului, 2780/1907)

12. Patrubány házának bővítési terve, 1907 / Expansion plan of Patrubány's house, 1907 (SJAN Mureș, Consiliul orașului, 2780/1907)

ben ünnepélyes keretek között avatta fel síremlékét.¹²⁴

A zárt sorú beépítésben álló, L alaprajzú lakóház néhány változtatástól eltekintve az 1912-es terv szerint készült el (10. kép). Napjainkban a főhomlokzat háromtengelyes, a terméskő lábazat a nyílások peremén magasabbra kúszik fel. A hármas ablak a terv szerint valósult meg, de köténye nélküli a díszítéseket. A toronyszerű tetőidomnak nyoma sincs, vélhetően nem készült el, így alatta elmaradt az előírt stukkóornamentika is, ezt fogsordísz helyettesíti. A második tengely frissen vakolt felületei, a többitől eltérő színű lábazati kőborítás módosításokra utalhat. A terven szereplő kirakat és ajtó helyett 2015-ben vakolatkeretes ablak látható, szemöldökében az előző ablak fölötti fenyőminta köszön vissza. A nyílászáró szerkezete a hármas ablak középső elemével egyező.¹²⁵ A kapukeret füles kialakítású, szemöldökében mélyített vakolatükröt foglal magába. A két keretbetétes kapuszárnyat növényi ornamentikával ékes, kovácsoltvas rácsokkal ellátott, félköríves nyílások törik át; a felülvilágítóban két üvegezett szárny nyílik, ám a közelmúltban még ennek is sűrű, négyzetes osztása volt.¹²⁶ A profilozott ereszpárkányt három stilizált gyámkő tagolja. A nyeregtető héjazata bádogból készült, 2015-ben két kör alakú padlásszelőzővel. Figyelemre méltó minőséget képviselnek a tető csatornapántjai és hófogói.

13. Patrubány Gergely háza. Flórián Csaba felvétele, 2002 / House of Gergely Patrubány. Image by Csaba Flórián, 2002

Patrubány Gergely háza (Călărașilor 64.)

A telek 1872-ben még Erszényes Elek királyi táblai hivatalnok tulajdonában volt,¹²⁷ az 1890-es évekre azonban már az erzsébetvárosi örmény családból származó Patrubány Gergely tulajdonába került, aki tekintélyes földbirtokos, Torda-Aranyos vármegye törvényhatósági bizottságának tagja volt.¹²⁸ A város építkezési bizottsága 1892. szeptember elején engedélyezte Patrubáynak, hogy az augusztus 11-én a Kossuth Lajos utca 67. szám alatt tűz martalékává vált „emeletes lakház” fedelét bádog féltetővel helyettesítse, a szomszéd felől tűzfalat, a régi lakóház mellé az utca felől egy „emeletes” szobát, a ház végébe konyhát, ennek „emeletére” pedig éléskamrát építtessen. Az „emelet” alatt itt minden jel szerint a magasföldszint értendő, ez egyúttal azt is jelzi, hogy a korábbi épület is ilyen kialakítású volt. Jóváhagyták, hogy tartós anyagból fáskamrát, illetve a lakóháztól 30 méterre, ugyancsak tűzbiztos anyagból, istállót és szekérszint építhessen, a szomszéd felől tűzfalal, cseréppel héjalt nyeregtetővel, a határvonalban pedig új deszkakerítést állíthatott fel a leégett helyébe.¹²⁹ A bővítés tervén jól látható, hogy a telek bal oldalán hátranyúló, téglalap alaprajzú régi lakóház három egymást követő téregységből állt, a három ablakkal az utcára néző szobát az első két ablak között keskeny harántfal osztotta ketté. Udvari végéhez 1892-ben átjárással egy konyhát, éléskamrát és padlásfeljártot tartalmazó egységet, valamint illemhelyet toldottak. Az utcavonalba tervezett kétablakos szobát, előszobát és kocsibehajtót (melyekkel a ház L alaprajzúvá bővült volna) azonban a tervre írt megjegyzések – „új szobák, az idén nem épül”, illetve „marad jövődőre” – szerint nem készítették el. Ez alkalommal Sófalvi Ferenc ácsmester tervet készített egy istállót és kocsiszínt magába foglaló melléképülethez is.¹³⁰ Pompéry Elemér felmérése ezt az állapotot örökítette meg: a telek bal oldalán

¹²⁴ *Ellenzék* 61. 132. (1940. június 14.) 4.

¹²⁵ Ám állapota és megmunkálása alapján könnyen lehet egy utólagosan készített vagy átköltöztetett asztalosmunka.

¹²⁶ Az asztalosmunka alaposabb vizsgálata arra enged következtetni, hogy számos elemét kicserélték.

¹²⁷ ÖSSZEÍRÁS 1872, 12.

¹²⁸ OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

¹²⁹ TANÁCSI IRATOK, 6060/1892.

¹³⁰ A kertben, a telek hossz tengelyére merőlegesen tervezett melléképület öttengelyes, bal oldalán az istálló helyezkedik el, bejáratának két oldalán egy-egy szegmensíves szemöldökpárkánnyal ellátott kis ablak nyílik, ezt követi középen a kertbe vezető keskeny átjáró, majd a kocsiszín széles bejárata. A terven Sófalvi Ferenc ácsmester aláírása olvasható, feltehetően

az utcavonalba épített lakóházat, falazott kapuépítménnyel, az udvar végében az istállóval. Az udvar mögött külön helyrajzi számon szereplő kert a Csillag-közre nézett, és teljes egészében beépítetlen volt.¹³¹ Valahol itt nyerhetett 1897-ben engedélyt Szabó Lajos egy kötélverő szín építésére.¹³²

Patrubány Gergely az 1892-ben eltervezett, ám elhalasztott bővítésre aztán 1907 áprilisában kért engedélyt: az épület arculatát ma ez a szobát, előszobát és kapubejáratot magába foglaló utcavonalas bővítmény és az új, reprezentatív homlokzat határozza meg, melynek igazi megrendelője azonban bizonyára nem az élete alkonyán levő tulajdonos, hanem fia, az ifjú Patrubány Miklós lehetett. 1907 májusában az udvari szárny végébe egy éléskamrát, árnyékszéket, padlásfeljárót magába foglaló bővítményt is jóváhagyattak.¹³³ Az ekkor készült helyszínrajzon jól azonosíthatóak az 1892-ben meglévő épületek körvonalai – a téglalap alaprajzú ház, végében kis bővítménnyel, illetve az istálló és kocsiszín –, 1907-ben ezt bővítették az 1892-es elképzelések szerint. A terveket Soós Pál kőművesmester jelezte, a tervező és a kivitelező feltételezhetően egyaránt ő volt (11–12. kép).

A főhomlokzat tervén a nyíláskiosztás négy függőleges regisztert határoz meg, az attikával koronázott, középső kettő enyhe rizalitban ugrik előre. Az alagsor vakolata sávozott, a nyílástengelyekben élszedett vakolatkeretes, szegmensíves ablakokkal, melyek záróköve az övpárkányhoz kapcsolódik. A széles övpárkány fölött a földszint első, bal oldali regiszterében szegmensíves, záróköves ablak nyílik, záradékvonalára sugarasan ráfordul a vakolat kváderes tagolása. A középrizalitot három erőteljes, trapéz keresztmetszetű falpillér osztja két szakaszra, melyek az alagsori ablakok vállmagasságában gyámkövekről indulnak, áttörik az övpárkányt és a koronázópárkányt, majd az attika fölött virágkelyhekbe foglalt gömböt mintázó csúcsdíszen végződnek. A két regiszter szegmensíves lezárású, mélyített tükreiben élszedett ablakpárok nyílnak, vállmagasságból induló, vakolatlemezből formált szemöldökpárkányokkal, közös oromzatukban gyümölcsfüzérrel ékes kártussal. A rizalittól jobbra nyílik a kocsibehajtó, szegmensíves záradékvonalára itt is ráfordul a vakolat kváderezése, vízszintes osztója fölött íves és kör alakú elemekkel összekapcsolt, függőleges pálcákból álló fémrács látható. A gazdagon tagolt, tojásléces főpárkány fölött a középrizalitot koronázó, kettős szegmensívvel zárt attikát két záróköves körablak töri át, fölöttük füzérekkel. Az attika kétoldalt egy-egy alacsony falazat formájában a teljes homlokzat fölött végighúzóódik, végein akrotériont idéző lezárásokkal.

A tervrajz szerint a téglalap alaprajzú házhoz az utcavonalba egy kétablakos szobát, fedett kocsi-behajtót, az utcai és udvari szárnyak találkozásához pedig lépcsőn megközelíthető előszobát toldottak. Utóbbiból balra az új helyiségbe, előre pedig a régi ház egymásba nyíló szobáiba vezet ajtó. Ezt követi az 1892-ben épített konyha és éléskamra, utóbbit fürdőszobává alakították. Az udvari szárny végéhez tervezett toldalék az új kamrát, a padlásra vezető lépcsőt és illemhelyeket foglalta magába. A 19. század végén „emeletesként” emlegetett épület tehát 1907-ben szabályos magasföldszintes házzá bővült, az alagsor funkcióiról, pontos kiosztásáról nincsenek adataink. Az épület Patrubányék lakóháza volt, minden jel arra utal, hogy a család itt is élt – gyászjelentése szerint ugyanis 1907-ben a Kossuth Lajos utcai háztól kísérték a katolikus temetőbe feleségét, Novák Lujzát, rá egy évre, 1908-ban pedig magát Patrubány Gergelyt is.¹³⁴

1911-ben így már fia, Patrubány Miklós volt a tényleges tulajdonos,¹³⁵ aki ebben az évben lett a frissen létrejött Marosvásárhelyi Bank és Takarékpénztár Rt. vezérigazgatója,¹³⁶ 1913-tól a helyi Kereskedelmi és Iparkamara kereskedelmi alelnöke.¹³⁷ A Kossuth utcai telken ő kapott 1911. július 31-én az 1892-es istálló és kocsiszín elbontására és egy új kivitelezésére engedélyt. Szakértőként Maetz Ervin okleveles mérnököt nevezte meg, ő jelezte a tervet is.¹³⁸ Az ekkor készült helyszínrajzot összevetve az 1907-essel világossá válik, hogy Patrubányék időközben a jobb oldali szomszéd mögötti, Csillag-köz felőli területtel bővítették udvarukat. A majdnem 17 m hosszú és 6 m széles új istállót ennek a beugró telekrésznek a hosszában tervezték: homlokzata hattengelyes, az első, har-

ő készítette a lakóház vázlatos bővítési terveit is.

¹³¹ TÖRZSKÖNYV 1898, 14; BELTERÜLET C3.

¹³² 1897. május 11-én az építkezési bizottság engedélyezhetőnek vélte, hogy ifj. Szabó Lajos Patrubány telkének „keleti oldalán”, a korlát mellé, fenyőfa oszlopokra 16 m hosszú, 2 m széles és 2 m magas, deszka oldalú, féltetővel fedett kötélverő színt emelhesen, annál is inkább, mivel a telek külső építési körben feküdt. TANÁCSI IRATOK, 4093/1897.

¹³³ TANÁCSI IRATOK, 2780/1907; vö. MAN 2009, 414, fig. 341; RK IRATOK, 4528/1907.

¹³⁴ OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

¹³⁵ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 64r.

¹³⁶ *Pesti Napló* 62. 18. (1911. január 21.) 18.

¹³⁷ *Magyar Ipar* 34. 51. (1913. december 21.) 1301.

¹³⁸ TANÁCSI IRATOK, 6441/1911.

madik és ötödik tengelyben egy-egy egyenes záródású, kétnyílós ablakkal, melyek alsó része négyzethálósan tagolt. A második és negyedik tengelyben keskeny ajtók vezetnek az istálló négy, illetve három lóállásra osztott két egységébe. Az utolsó tengelyben a kocsiszín íves záródású behajtójának két nyílója látható. A homlokzatot az alaprajzi kiosztásnak megfelelően vakolatkeretek tagolják, a nyílások vállmagasságában tégladísz, a könyöklők vonalában téglasor látható. Úgy tűnik, az istállót fűteni szerették volna, a féltetővel fedett épület tűzfalába ugyanis három kéményt terveztek. Patrubány az általános gyakorlattal ellentétben a melléképület terveit nem helyi mesterekkel, hanem képzett mérnökkel, a fiatal Maetz Ervinnel készítette, a precíz technikájú rajz jelentős minőségbeli váltást is mutat előbbieik munkáihoz képest. Nem világos, hogy végül mi valósult ebből meg, de Patrubány kérésére 1912. szeptember 24-én a városi tanács ismét egy bádoggal fedett téglai istálló, kocsiszín és trágyatartó építését hagyta jóvá.¹³⁹ 1911 nyarán Patrubány csatornáztatott is Pontet Sándorral.¹⁴⁰ 1919-ben még mindig ő volt a tulajdonos.¹⁴¹

Napjainkban a zárt sorú beépítésben álló épület jobbról Godt Adolf alacsonyabb, balról Bányai Béla azonos párkánymagasságú házával szomszédos. A kivitelezett homlokzat részletekbe menően követi az 1907-es tervet. Az alagsori ablakok asztalosszerkezeteit 2015-ben is az eredeti, igényes kivitelű kovácsoltvas rácsok védik. Az öt földszinti ablak asztalosmunkái a tervnek megfelelően T osztatúak. Napjainkban a kapunyílás felülvilágítójában a terven szereplő, íves és kör alakú elemekkel összekapcsolt pálcákból álló fémrács, illetve az attikára felfutó falpillérek csúcsdíszei nincsenek a helyükön. A magasföldszint alaprajzát 1999-ben egy felmérés rögzítette. Eszerint többnyire megőrződött az 1907-es kiosztás, bár a több családnak otthont adó szociális lakóház szükségessé tette a nagy terek széttagolását. Így az udvari szárny első terme több kisebb térre volt felosztva (előszoba, konyha, két szoba), az egykori konyha szobaként, a kamra és a megszüntetett padlásfeljáró helyisége pedig konyhaként és szobaként volt jelölve.¹⁴²

Bányai Béla háza (Călărașilor 66.)

Az ingatlan 1872-ben még Szabó Ádám mészáros feleségének és családjának tulajdonában volt.¹⁴³ Hiteles telekkönyvi másolata szerint Bányai Béla mészáros és felesége, Váradi Ilona 1886. március 29-én vásárolta meg 2500 forintért, majd a korszak végéig Bányai családjának tulajdona maradt.¹⁴⁴ Bányai Béla mészárosmester a város vagyonos és köztisztviselőként álló polgára, virilistaként a törvényhatósági bizottság tagja volt. A ma álló, historizáló földszintes lakóházat ő építtette ki több szakaszban a 19. század végén saját családjára számára, építéstörténetét a levéltári források részletesen feltárják. A hiteles telekkönyvi másolatok szerint a ház 1924. május 14-én cserélt gazdát: ekkor vásárolta meg a zsidó származású orvos, Hauslich Izsó és felesége, Nadel Fáni 500 000 lejért (utóbbi 1934-ben hunyt el, sírja a marosvásárhelyi *status quo ante* izraelita temetőben található).¹⁴⁵ Az orvost és egész családját – második feleségét, valamint Klára, Dóra és Stefánia nevű lányait – ebből a házból deportálták 1944-ben.¹⁴⁶

A levéltári források szerint először az udvari szárny épült ki több szakaszban: az akkor még Nagyszentkirály utca 69. szám alatti ház építése engedélyezéséért 1889. szeptember 28-án kiszálló építkezési bizottság – Stepháni Demeter szomszéd jelenlétében – jóváhagyta, hogy Bányai a telek bal oldalán addig álló deszka gabonás és favázás téglakonyha helyett egy alappincézett udvari szárnyat építhessen. A tervet Barabás István kőművesmester készítette, még 1888. január 27-én. A két szobát, tágas konyhát és előszobát magába foglaló épület alá egy öt boltszakaszos pincét is tervezett, lejárata az udvari oldalon indult. Udvari homlokzata előtt kis lépcsőn megközelíthető tornác húzódik, a szobák erről nyílnak. A szárnyat tűzfalra támaszkodó félnyeregteret fed (14. kép).¹⁴⁷ Egy év múlva Bányai mosókonyhát kívánt sietve engedélyeztetni az új szárny végébe, megjegyezve, hogy mivel Stepháni felől téglakerítése van, csak három oldalát kell megépítenie. Az építkezési bizottság 1890. október

¹³⁹ RK IRATOK, 8026/1912.

¹⁴⁰ TANÁCSI IRATOK, 6795/1911.

¹⁴¹ TELEKLAJSTROM 1919, 32.

¹⁴² MAN 2009, 414, fig. 341.

¹⁴³ ÖSSZEÍRÁS 1872, 12.

¹⁴⁴ TELEKLAJSTROM 1919, 32r; HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, 64r; TÖRZSKÖNYV 1898, 184.

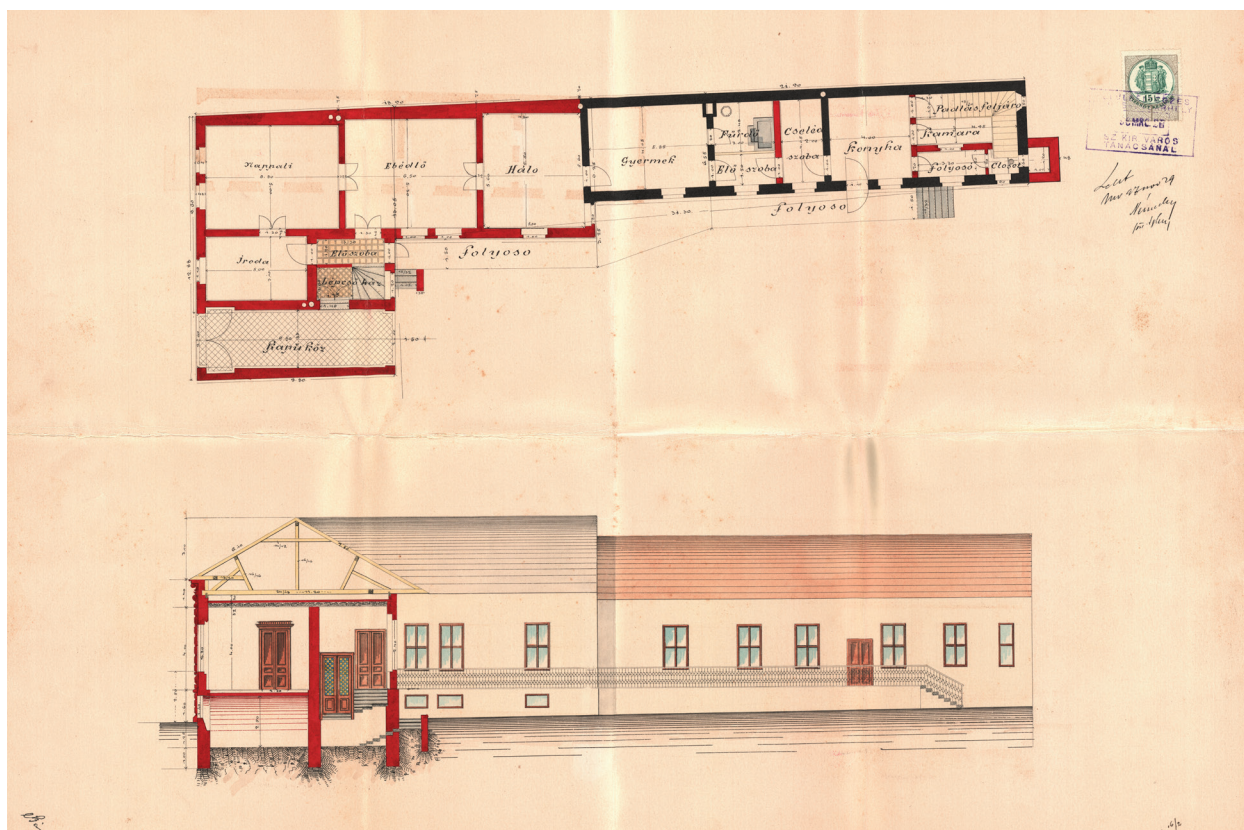
¹⁴⁵ Hiteles telekkönyvi másolat a Puskás család tulajdonában.

¹⁴⁶ BĂLAȘ-KOCIS 2003, 274. Nro 1573–1577.

¹⁴⁷ TANÁCSI IRATOK, 6939/1889.

15. Bányai Béla házának főhomlokzati terve, 1896 / Plan of the main façade of the house of Béla Bányai, 1896 (SJAN Mureş, Consiliul oraşului, 3052/1896)

16. Bányai Béla házának alaprajza és hosszmetszete, 1896 / Ground plan and longitudinal section of the house of Béla Bányai, 1896 (SJAN Mureş, Consiliul oraşului, 3052/1896)

17. Puttó Bányai Béla házának főhomlokzatán, 2015 /
Putto on the main façade of the house of Béla Bányai,
2015

esetlen rajzú, konzolon ülő puttó tekint le. Ez a kompozíció köszön vissza a kapuzat fölött is. A kapuszárnyak alsó részét táblás és gyémántkváderes díszek tagolják, áttört felső részüket leveles-indás rács tölti ki, akárcsak a félköríves felülvilágítót, melyben maszkok és figurális elemek bukkannak fel. Az ütközőléceket pikkelysoros és gyémántmetszéses faragványok díszítik. A tervező a fa erezetét, az árnyékolásokat és a rács mintáit aprólékos gondnal rajzolta meg. A koronázópárkányt fogsordísz, konzolsor és keskeny lemez alkotja, a bádofedelelet két, volutákkal kiemelt padlásablak töri át. A tervet az elkészült homlokzattal egybevetve nyilvánvaló, hogy a kivitelező követte a rajz szerkezetét és nyílaskiosztását, ám végül egy részletgazdagabb dekoráció valósult meg.

A második tervlap az alaprajzot és az udvari homlokzatot ábrázolja. Az alaprajz L alakú, a kapualj mellett irodahelyiség néz egy ablakkal az utcára, mellette a két főhomlokzati ablakkal megvilágított nappali helyezkedik el, ezt hátrafelé az udvari szárnyban ebédlő és hálószoba követi – a négy helyiség között kétszárnyú ajtók biztosítják az átjárást. A terven a kapualjból nyíló főbejárat mögött kis lépcső vezet fel a keskeny előszobába, melyből az iroda, az ebédlő, valamint az udvari szárny teljes hosszában húzódó tornác egyaránt megközelíthető. Az alagsor lejárata az udvarról indul, belmagassága a keresztmetszet szerint 2,5 méter, melynek mintegy fele esik a járószint fölé. Az utcára és az udvarra három-három ablakkal néz, s bár alaprajza nem készült el, nyilvánvalóan az épület négy helyiséges kiosztását követi.

Az alaprajz a vörössel jelölt új épület mögött feketével a meglévő és átalakítandó udvari szárnyat is megjeleníti: első helyiségét gyerekszobának szánták, ebből fürdőszoba nyílt, utána egy előtérrel áthaladva a cselédszoba, a tornácra is megközelíthető konyha, végül pedig az ebből nyíló klozett, kamra és padlásfeljáró következik. Ez nehezen feleltethető meg a Lobenschuss 1892-es tervén előírányzott állapotnak – talán nem a teljes udvari szárnyat ábrázolja, de az is elképzelhető, hogy az új építkezés alkalmával ebben az épületben is sor került bontásokra és átalakításokra.

A tíz év alatt lezajlott építkezések egyfajta összegzéseként értékelhető az 1898 végére befejezett kataszteri térkép idevágó szelvénye, mely Bányai Béla telkét a 272. helyrajzi számmal jelöli. A felmérésen kirajzolódnak az éppen befejezett épület körvonalai, mögötte a régi szárny, a teljes udvari oldalon végigfutó tornáccal. Ám fontos eltéréseket észlelhetünk a tervekhez képest: a régi és új tömb találkozásánál már látható az udvar felé napjainkban előreugró bővítmény előzménye, egy fedett veranda, amint azt a csatornázás 1911-es terve jelzi. Látható ugyanakkor az udvari szárny végében kissé eltolva megépített végső épület (ma Puskás Sándor szobrász otthona) is – ez az 1896-os terven nem szerepel. Ezt követi a telket teljes szélességében átfogó, 1892-es istálló, átjárással a hátsó udvarra, amelyen további két építmény áll.¹⁵²

Hogy az 1896 utáni építkezések nem minden vonatkozásban követték az engedélyezési tervet, azt szemlélteti egy újabb rajz 1902-ből, mely szerint az udvari szárnyhoz egy (tömegében ma is létező) éléskamrát és klozzetot toldottak.¹⁵³ Ezeket a funkciókat a régi szárny végénél elvileg az 1896-os terv is előírta – ha valóban elkészülnek, nem lett volna szükség pár év múlva rájuk. A Timár György és Bustya Lajos által készített terv is félreérthetetlenül jelzi a szárny végfalához eltolva hozzáillesztett, a Pompéry felmérésén már látott szárny egyik helyiségét (egy padlásfeljárót magába foglaló kamrát). A csatornázásra 1911-ben került sor, a munkát Balázs Mihály végezte.¹⁵⁴

¹⁵² BELTERÜLET C3; TÖRZSKÖNYV 1898, 14. A ház, udvar és gazdasági épületek alapterülete a felmérés törzskönyve szerint 1704 m² volt, kétszer akkora, mint a környező telkeké, ez azzal magyarázható, hogy az ingatlan hátsó, Csillag-köz felőli része is ezen a helyrajzi számon szerepelt.

¹⁵³ TANÁCSI IRATOK, 6963/1902.

¹⁵⁴ TANÁCSI IRATOK, 8372/1911.

Az épület a házsor egyik legépebben fennmaradt, számos eredeti részletet őrző, historizáló emléke, érdemes tehát részletesen számba venni értékeit. A zárt sorú beépítésben álló, magas földszintes ház főhomlokzatát három ablak, valamint a kapuzat széles nyílása tagolja. Lábazatát vakolatból kialakított, rusztikus kvádorsor képezi, a fölötte húzódó simított vakolatú, kvádermintás sávban az első és harmadik tengelyben téglalap alakú pinceablak nyílik, utóbbi íves, gyűrűkkel összefogott pálcából álló, néhol leveles rátétekkel díszített, régi védőrácsot őriz. A széles övpárkány fölött nyílnak a földszinti ablakok. A két első páros ablakot képez: párkányzatuk, keretezésük és szemöldökdíszük egységes, mindezt a befoglaló homlokzatszakasz enyhe rizalitja erősíti. Mellvédjüket egy-egy mélyített tükörbe helyezett balusztorsor díszíti. Az ablakpárt közrefogó három, lábazatról induló, kannelúrázott törzsű, korinthuszi fejezetes féloszlop a tagolt könyöklőpárkányról indul. A félköríves záródású ablakok ívmezejében, az akantuszleveles zárókő két oldalán szárnyas puttók tartanak babérkoszorúkat az ablak fölé (17. kép). Az oromzat frízét a három féloszlop vonalában egy-egy volutás-akantuszleveles konzol tagolja, közöttük két-két gyümölcsfüzér. A kompozíciót koronázó, golyvázott, szegmensíves oromzat mezejét kagylódíszes kártusból kitekintő női maszk töri át, kétoldalt olajágak nyúlnak a képmező sarkai felé. Az asztalosszerkezetek T osztatúak, befelé nyíló szárnyakkal, profilozott tokborítással. A vízszintes tokosztón markáns fogsordísz, az ütközőlécet vájatolt, felső részén gyűrűs tagozattal ellátott pálcá ékesíti. A harmadik tengely ablaka egyenes záródású, mellvédjében füzérdísz. Könyöklőjére kannelúrázott törzsű, korinthuszi fejezetes pilaszterek támaszkodnak, ezek architrávot hordanak, frízét akantuszleveles, volutás konzolok határolják, s füzérdísz tölti ki, fölötte a szemöldökpárkány tagolása a könyöklőkével egyező. A nyílászáró T osztatú, fogrovatos vízszintes tokosztóval.

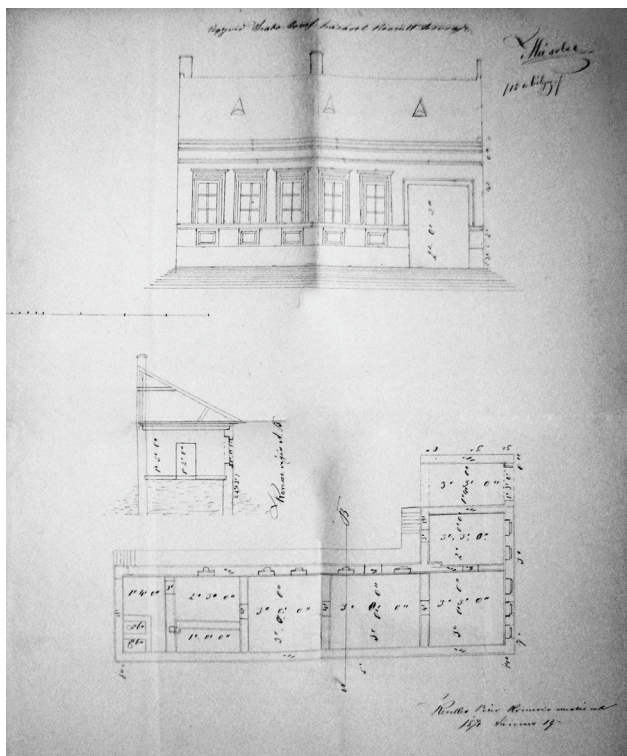
A gazdagon díszített kapuzat enyhe rizalitban nyílik. A félköríves nyílást szegélyező korinthuszi fejezetes, kannelúrázott féloszlopok a golyvázott övpárkányról indulnak, alattuk a lábazathoz hasonlóan rusztikázott felület látható. A féloszlopok fölötti szegmensíves oromzat szerkezete az imént látott páros ablakéhoz hasonló, füzérdíszes frízzel, kártusba illesztett maszkkal áttörve. A nyílást tagolt vállkövekről induló ív kereteli, akantuszleveles zárókővel, az ívmezőkben angyalok tartanak olajágakat a kapu felé. Rongált állapotban, de fennmaradtak a homlokzati plasztikával harmonizáló kapuszárnyak is. Alsó részük ma már díszítetlen, felső kétharmadukat profilozott keretű tükörben vájatolt törzsű, felső végükön gyűrűs tagozattal ellátott oszlopokkal és vállkövekről induló félköríves párkánnyal keretelt nyílások törik át; leveles rátétekkel díszített, íves elemekből összeálló rácsuk közepén maszkkal. Az ütközőléc vájatolt, felső részére négyzetes éket faragtak. A vízszintes osztót fogsordísz és tagolt párkány díszíti, összhangban a vállkövek díszítésével. A felülvilágítót kitöltő rácsot ívesen hajlított pálcák, leveles rátétek és profilból ábrázolt maszkok alkotják.

A koronázópárkány gerendáját széles pálcátág helyettesíti, frízében testes, füzéres-volutás konzolok sorakoznak, melyek széles lemeztágból, pálcátágból és szímából álló, bádogosmunkával borított geiszon hordanak. A szárnyat bádoggal héjazott, alacsony nyeregtető fedí.

A szokatlan épségben fennmaradt homlokzati plasztika kiemelt értéket kölcsönöz az épületnek. A homlokzati terv módosítását feltételező, a manierista és a barokk motívumokat halmozó gazdag ornamentika a megrendelő kifejezett kérése lehetett. Közeli rokona a hajdani Szent György utca 62. szám (Forradalom tér 2.) alatti lakóház homlokzata: ennek Tamás József kőművesmester által jelzett, 1899-es tervrajzán is hasonló szerkezetet és nyíláskereteket, kannelúrázott féloszlopok által hordott párkányokat, puttókat, konzolokat figyelhetünk meg, eltérést csak az eggyel nagyobb tengelyszám és a neobarokk ihletésű tört oromzatok mutatnak.¹⁵⁵

A belső udvar három hevederrel erősített, poroszsvégboltozattal fedett kapualjon át közelíthető meg; innen nyílik a pincelejárát is. Az eltérő szélességű udvari szárnyrészek a telek bal szélén sorakoznak. A főépület udvari szárnyának végénél az udvar irányába kiugró bővítmény figyelhető meg, különálló tömegét az udvar felől oromfalas nyeregtető hangsúlyozza, míves eresszel. Ezt a tömböt a főhomlokzati szárnyal az alapvonal magasságában húzódó tornác köti össze, végein lépcsőfeljáróval, hatszögeket és négyzeteket mintázó fűzött rácsos mellvéddel. Hasonló mellvédmintával találkozunk a Rózsák tere 52. szám alatti Gáspár-ház (1897), valamint a Wagner Lipót által (1883) a Rózsák tere 53. szám alatt épített emeletes ház függőfolyosóján, de a közeli, Kossuth utca 50. szám alatt is, és számos más helyen. A tornác két végében nyílik a főhomlokzati szárnyba és az előreugró tömb helyiségébe vezető két ajtó. A tornácra két ablak néz, a közöttük lévő ajtót szintén ablak helyén alakították

¹⁵⁵ TANÁCSI IRATOK, 6122/1899.

18. Szabó József házának tervrajza, 1871 / Plan of the house of József Szabó, 1871 (SJAN Mureş, Consiliul oraşului, 504/1871)

ki. Ezek a nyílások régi asztalosszerkezeteket őriznek: az ablakok T osztatúak, szépen tagolt vízszintes tokosztóval, befelé nyíló, kétrétegű szárnyakkal, volutával és triglifszerű hármasmetszéssel ékes ütközőléccel.

Az oromfalas, ereszes nyeregtetővel fedett kiugró tömb homlokzatát két széles ablak töri át, ezek fölött mivesen kiképzett fa védetű húzódik; ezt a tömböt – amint azt számos egyéb mellett a fedésmódban mutatkozó különbségek jelzik – valamikor az 1930-as évek után hátrafelé egy helyiséggel meg is toldották, hasonló méretű ablakkal. Az udvari szárny mögöttes húzódó szakasza keskenyebb az eddigieknél. Valaha teljes homlokzatán tornác húzódott, ma csak a két vége őrzi ennek töredékeit; átalakították a homlokzatot is. Az épületsor végében eltolt bővítéseket figyelhetünk meg: végfaluk nem a főépület tűzfalának vonalában húzódik, derékszögű töréssel a szomszéd telkébe ékelődnek. Fontos művelődéstörténeti vonatkozás, hogy évtizedek óta az első, három nagyobb helyiséget magába foglaló lakrészben él Kolozsvári Puskás Sándor (szül. 1928) szobrászművész és családja, itt található műterme is. Az ide vezető ajtó kétszárnyú, a homlokzaton ezt két, a műterembe nyíló félköríves, majd két egyenes záródású

ablak követi, T osztatú nyílászárókkal. Mögöttes egy keskenyebb és alacsonyabb bővítménnyel ér véget az épületsor, régi típusú, kifelé-befelé nyíló, négyosztatú, négynyíló ablakokkal.

Az épületet ma több lakrészre osztva használják. Az 1896-os főépület javarészt őrzi még az eredeti kiosztást és a kiváló minőségű eredeti asztalosmunkákat. A főhomlokzati lakrészbe vezető külső, kétrétegű és kétszárnyú ajtó tokjának a borítása gazdagon profilozott, akárcsak az üvegezett felülvilágító keresztosztója. A két külső szárny áttört felső kétharmada üvegezett, ütközőlécét posztamensről induló, kannelúras toszkán pilaszter díszíti, alsó részét triglifes-guttás konzolok által hordott párkány és profilozott keretű tükrös tagolja. Az ajtó az eredeti zárborítást és kilincset is őrzi. A belső ajtószárnyak tagolása hasonló, a tok felső részén párkányzattal. Ezen megfigyelhető a volutás-füzéres díszű, neobarokk jellegű eredeti zárborítás is (kilincse hiányzik). Az előszobából nyíló keskeny főhomlokzati szobába egy, a főbejárat belső szárnyaival azonos kiképzésű, kétszárnyú ajtó vezet. Az előszobából jobbra is profilozott tokkal, felül párkányzattal zárt kétszárnyú ajtó nyílik. Magassága az előbbiekkel egyező, a szárnyak tagolása is hasonló, áttört üvegezés nélkül. A tok bélést az ajtók tükrözésével megfeleltetett kazetták tagolják, a szárny a már látott volutás-füzéres zárborítást is őrzi, kilincset kicserélték. Azonos kialakítású kétszárnyú ajtók maradtak fenn szinte mindenütt a szobák között. A tornác hátsó felén nyíló előszobában az imént leírt bejárat ajtó belső szárnyaihoz hasonlóak maradtak fenn, tagolatlan tokborítással, néhány részlet tekintetében igényesebb kivitelben (fejzetszerű díszben végződő kannelúrázott ütközőléccel). Figyelemre méltóak a félköríves főhomlokzati ablakok asztalosmunkái, ezeket széles, profilozott tokborítással és íves, tagolt szegélyű kazettákkal tagolt béllettel alakították ki, a mellvédekben is tükrös lambériával.

A főhomlokzattól számolt harmadik szobában klasszicizáló jellegű, sokszög alaprajzú, hézagmentesen illeszkedő fehér porcelánmázás csempékből rakott kályha áll. A kis méretű csempékből álló, keskeny alsó peremet magas talpzat követi, ezt töri át egy felső sarkain kerekített, bordázott felületű öntöttvas keret, mely a rácsos mintázatú, felül szecessziós levélmotívumokkal díszített fűtőajtót, alatta pedig a téglalap alakú, felső rögzítésű, szintén rácsos mintával tagolt hamuzóajtót foglalja magába.¹⁵⁶ A magas talpzatot szívleces párkány választja el a kisebb átmérőjű, hasáb alakú kályhatesttől,

¹⁵⁶ A kettő között a gázvezeték bemeneteli nyílása töri át a keretet, csövét mára leszerelték, ám fennmaradt az azt övező

a sima csempékből rakott homlokoldal síkját egy indás tulipánokkal ékes téglalap alakú csempe, fölöt-
te egy bőségszaruból virágszirmokat szóró, lebegő angyalt ábrázoló tondó töri meg. A kályhatest felső
peremét három kazetta díszíti, a középsőn fáklyadíszekkel övezett pajzs, a szélsőkön gyümölcsfüzér
látható. Fölöttük fogsordíszes párkány, majd egy akantuszlevél-sorral díszített, szímával keretelt
oromzat koronázza a kályhatestet, képszékében kártussal és leveles-indás motívumokkal, csúcsán
virágdísszel. Hasonló jellegű fehér kályha maradt fenn az utcára néző nagyobbik szobában is. Az egy
csempesornyi lábazati részt szívléces párkány zárja, ezen áll a téglalap keresztmetszetű, hasáb formá-
jú, sima felületű kályhacsempékből rakott kályhatest. Felső részének látható oldalait egy-egy három
kazettába rendezett díszítősáv zárja, középen pajzs- és fáklyamotívummal, a két szélén gyümölcsfü-
zerekkel. Oromzata hiányzik. A homlokoldalt három fémajtó töri át: az indás-leveles mustrával díszí-
tett hamuzóajtó a keskeny lábazatban nyílik, a hasonló díszítésű tüzelőajtó a szívléces párkány felett,
FRANK-KISS JÁNOS FIAI * KÁLYHAGYÁRA * KOLOZSVÁRT felirattal. A kályhatest közepén az előzőtől
eltérő jellegű rácsos ajtó határol egy fülkét.

Szabó József háza (Călărașilor 74.)

A szerencsés forráskörülményeknek köszönhetően a telek története visszakövethető a 19. szá-
zad közepéig. Keszler Ede szomszédos házának 1889-es építési engedélye említi, hogy korábban, az
egységes házszámozás idején ezt a szomszédtelket az 1474. szám alatt tartották nyilván.¹⁵⁷ Ezt az
információt, a népszámlálások helyrajzi rendjét és más összefüggéseket figyelembe véve vált nyilván-
valóvá, hogy az itt tárgyalt telek a 19. század derekán a Nagyszentkirály utca 50. számmal volt azonos.
Ez 1850-ben a Karsai testvérek tulajdona, lakói pedig Lakatos Márton csizmadia és családja voltak,¹⁵⁸
akárcsak 1857-ben.¹⁵⁹ A ház 1869-ben már nem állt – „az 50. épület nélküli, puszta”, fogalmaznak az
összeírók a telek kapcsán.¹⁶⁰ 1872-ben azonban már Szabó József ügyvéd és nővérei éltek itt¹⁶¹ – nyil-
vánvaló tehát, hogy az eltelt két esztendőben új lakóház épült.

Ilyen előzmények alapján azonosítottuk az iratanyagban Szabó József (szül. 1841) ügyvéd házá-
nak tervét (18. kép). Maga az építési engedély nem maradt fenn a tervmásolat mellett, ám címfelirata
elgazdít, sőt, az is kiderül, hogy Kerekes Péter kőműves rajzolta 1871. június 19-én.¹⁶² Az építés előtt,
1871. május 9-én Szabó bizonyítványt kért a puszta telek tulajdonjogáról: ez elárulja, hogy Baruch
Jeremiástól vásárolta azt, ugyanakkor Lázár János szomszédos telkéből is megvett egy sávot¹⁶³ – az
eredeti parcella tehát a jobb oldali szomszédéhoz hasonló keskeny szalagtelek lehetett. Mindkét vá-
sárt magyarázza, hogy Szabó ügyvéd és kocsisa 1869-ben Lázár János szomszédos házában lakott
albérlőként,¹⁶⁴ a terepet és a két tulajdonost tehát jól ismerte.

Az új ház alaprajzi kiosztása feltűnően hasonlít Szabó korábbi szállásadója és tőzsomszédja,
Lázár János házához. A bevett L alakú sémát követi, fedett kocsibehajtóval és két utcára néző helyi-
séggel épült, melyeket az udvari szárnyban két nagyobb alapterületű szoba, a szárny végében pedig
egy, a közfalakra merőleges válaszfallal osztott tér (talán konyha és kamra), végül pedig az utolsó
helyiségbe szánt árnyékszék követett. Az egymásba nyíló helyiségek megközelítését az udvari hom-
lokzatok előtt húzódó közlekedőtornác biztosította. A homlokzaton öt ablak és egy egyenes záradékú
kapu nyílt, közönséges vakolatdíszítményekkel. Az ablakok kötényében profilozott keretű, mélyített
tükrök, a könyöklők vonalában a teljes homlokzaton tagolt övpárkány látható. A hatosztatú ablako-
kat profilozott szalagkeretek, egyenes párkányok, alattuk keskeny, téglalap alakú tükrök díszítették.
A koronázópárkányt a szokásos egyszerű, tagolt architráv, üres fríz és gazdagon tagolt, széles geison
alkotta. Az oromfalas nyeregtetőt három padlásszellőző törte át. Az építkezés jól haladhatott, 1871

küllős tárcsa, a SZ [...] [...] FÖLDGÁZ * 22242 * MAROS V. HELY töredékes körfelirattal.

¹⁵⁷ TANÁCSI IRATOK, 2935/1889.

¹⁵⁸ NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, Nro. 50, f. 65.

¹⁵⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1857, Nro. 50, f. 167.

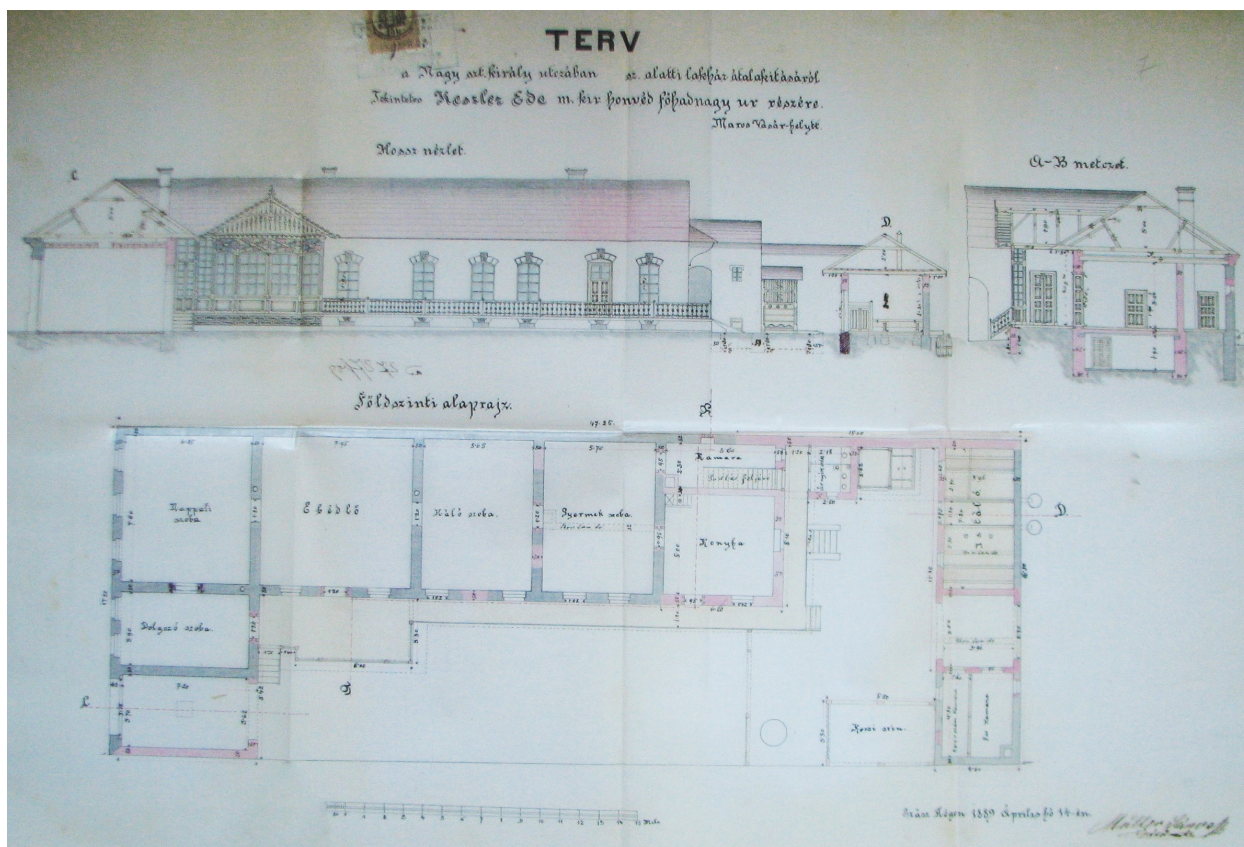
¹⁶⁰ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 49, f. 301.

¹⁶¹ ÖSSZEÍRÁS 1872, f. 13.

¹⁶² Mérete: 59×46 cm. Címfelirata: „Szabó József házaról készült tervrajz”. J. j. l.: „Kerekes Péter kőműves mester mk. 1871. június 19.” TANÁCSI IRATOK, 504/1871.

¹⁶³ „...ezen sz[abad] királyi városban a Nagy Király uttzában városi tanácsos Lázár János úr és özvegy Dentz Andrásné telke-
ik közt fekvő 50a, 50b, 50ab házszámmal jegyzett 247, 272, 273 s 274. helyírási számok alatti 376 négyszögöl nagyságú
puszta telekhely – és egy kis darabotska Lázár János úrtól megvett hely – kérelmes úr általi megvétel előtt helyi birtokos
Baruch Jeremiás úrnak volt tetteleges birtokában.” TANÁCSI IRATOK, 368/1871.

¹⁶⁴ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 50a (1474), f. 305–310.

19. Keszler Ede házának átalakítási terve, 1889 / Conversion plan of the house of Ede Keszler, 1889
(SJAN Mureș, Consiliul orașului, 2935/1889)

augusztusának végén Szabó már a négy lakrészből álló ház tulajdonjogáról kapott igazolást a tanácstól.¹⁶⁵ 1872 júliusában zsindelyfedeles fa istálló építésére nyert engedélyt a telek Dentz Józsefné felőli oldalán.¹⁶⁶

1889-ben a Nagyszentkirály utca 77. szám alatt található ingatlan már a Csiky Miklósné volt,¹⁶⁷ aki 1891-ben nyereggkamra, kocsiszín és istálló építését engedélyeztette a helyiségsort záró *konyha* folytatásában.¹⁶⁸ 1893-ban a főépület udvari szárnyának utolsó helyiségét alkotó – az 1871-es terven már szereplő – illemhely szobává alakítását és közvetlenül mögötte egy új illemhely építését engedélyeztette (a forrásokban két évvel korábban szereplő konyha az ezt követő hosszanti udvari épületben kapott helyet). A tervet Bustya Lajos ácsmester jelezte, az ügyben azonban Seidl Károly építőmester járt el a hatóságoknál.¹⁶⁹ A 265. hrsz. alatti telek 1898-ban még a Csiky tulajdona volt, a korabeli helyrajzi térkép pedig arról tanúskodik, hogy a hosszanti szárny folytatásában az udvar végéig nyúló melléképületek valóban elkészültek.¹⁷⁰ Kézírása alapján úgy tűnik, hogy a tulajdonos azonos lesz az 1900-ban három házzal odébb tágas lakóházat építtető Csiky Miklós örmény kereskedővel.¹⁷¹ 1906-ban még mindig Csiky Miklós igazította a zsindelyfedeleket,¹⁷² 1908-ban már Kovrig János – a ház tehát időközben gazdát cserélt.¹⁷³ 1911-ben Kovrig készítette el a csatornázást is, Becsey Antal és Tóth Jenő mérnökök közreműködésével.¹⁷⁴ A csatornázási terv egyfajta összegzése az imént feltártaknak: a déli oldalon kialakított kocsibehajtó mellett a két főhomlokzati szoba öt ablakkal fordult

¹⁶⁵ TANÁCSI IRATOK, 1852/1870.

¹⁶⁶ TANÁCSI IRATOK, 1393/1872.

¹⁶⁷ TANÁCSI IRATOK, 5699/1889.

¹⁶⁸ „tégla anyagból, zsindelyes félfedéllel, a szomszéd felől gébellel, a konyha mellé egy nyereggkamarát és szekérszint, s emellé egy 17 m hosszú és 4 m széles beszalozott padozatú istállót szándékozik építtetni.” TANÁCSI IRATOK, 5001/1891.

¹⁶⁹ TANÁCSI IRATOK, 3039/1893.

¹⁷⁰ TÖRZSKÖNYV 1898, 14.

¹⁷¹ A TANÁCSI IRATOK 2210/1878 és 5001/1891 számok alatti, saját kézzel írt kérvények összehasonlítása alapján.

¹⁷² RK IRATOK, 7842/1906.

¹⁷³ RK IRATOK, 4790/1908.

¹⁷⁴ TANÁCSI IRATOK, 4292/1911.

az utca felé, az udvari szárny négy helyiséget foglalt magába (az utolsót 1893-ban alakították árnyékszékéből szobává), mögötte az 1893-as új árnyékszék, egy kisebb építmény (az 1891-ben említett konyha), majd az 1891-es melléképület tömbje következik. Az impériumváltás idején még mindig Kovrig és felesége volt a tulajdonos.¹⁷⁵

A mai homlokzatot eredményező radikális átalakításra – melynek során az ablakok száma ötről négyre csökkent, a homlokzat szerkezete koherensebb lett, a dekoráció pedig igazodott az új idők kívánalmaihoz – stílusjegyei alapján a két világháború között kerülhetett sor. Ám a nagy metamorfózist a kapuzat felülvilágítójában átvészeltő rátétes faragványok, valamint az udvari szárny nyolcosztatú, négynyílós ablakai ma is emlékeztetnek Szabó József 1871-es építkezésére.

Napjainkban a főhomlokzatot a magas, vakolt lábazat fölött a három egyenes záródású, könyöklős ablak és a széles kapuzat nyílásai tagolják. A harmadik tengely kettős ablaka enyhe rizalitban nyílik. Ezt, valamint a balra húzódó, két ablakos szakaszt pilaszterek szegélyezik, fejezetüket cseppdíszes gyámok által közrefogott kártusok adják, csüngő gyümölcsfüzerekkel. A nyílásokat geometrikus, a szemöldökrészen háromszögben záródó, a könyöklőpárkány fölött és vállmagasságban hármassétekkel tagolt, széles keret övezi. A két első ablak asztalosmunkái T osztásúak, kétrétegűek, a kettős ablakot keskeny, osztatlan szárnyak zárják. A kapu nyílóit hegesztett fémszerkezetre cserélték, felső, rögzített része azonban stilizált növényi rátétekkel díszített 19. századi asztalosmunka. A koronázópárkány fogrovatos architrávját gyöngysorból, guttákból, geometrikus ékekből és füzerekből komponált, eklektikus konzolok sora hordja; az üres fríz fölött fogrovatos, tojásléces tagozatok alkotnak geiszont. A házat ipari cseréppel héjazott nyeregtető fedí. A síkmennyezetes kocsibehajtón áthaladva az L alaprajzú ház udvarára érkezünk. Az utca felőli szárny udvari nézetét a kapualj egyenes záródású nyílása uralja. Az udvari szárny első három tengelye elé üvegezett teraszt építettek, ebből az utca felé egy bejárat, az udvari szárnyba két ablak által közrefogott ajtó nyílik – mélyített pannókkal tagolt, kétnyílós, kétrétegű szerkezetek. A teraszra rézgombbal díszített, öntöttvas mellvédes lépcső vezet, a bejárat íves kilincse 19. századi munka. A teraszt követő négy 19. századi ablak nyolcosztatú, négynyílós, kapcsolt gerébtokos szerkezet, kifelé-befelé nyíló szárnyakkal, sarokpántokkal és zsanérokka rögzített. A szárny végében keskeny ajtó nyílik, utána a bővítmények következnek.¹⁷⁶

A fennálló állapot jól összevethető a feltárt építéstörténeti adatokkal. Az udvari szárny állapota nagyjából megfeleltethető az 1871-es tervnek, arról nem is beszélve, hogy a fennmaradt nyolcosztatú, négynyílós ablakok a 19. század derekára jellemző szerkezetek, akárcsak a kapuzat felső részében fennmaradt, a historizmust megelőző időkre utaló fafaragványok. A két világháború között a főhomlokzatot fogalmazták át radikálisan. A kisebb szobára nyíló két ablakot összevonták és ikerablakká alakították, a nagyobb szoba ablakszámát kettőre csökkentették. A szerény homlokzatszíszeket a két világháború között is divatos, kései eklektikus és szecessziós elemeket elegyítő dekoratív nyelven fogalmazták át.

Ifj. Lázár János, majd Keszler Ede háza (Călăraşilor 76.)

A Nagyszentkirály utca 79. szám alatti ház bővítési kérelme 1889-ben elárulja, hogy a telken akkor álló földszintes házat az építtető Keszler Ede *Lázár János* örököseitől vásárolta, és korábban, az egységes házszámozás idején az 1474. szám alatt tartották nyilván.¹⁷⁷ A környék jóval alacsonyabb házszámait ismeretében felvetődik, hogy telekosztással és új építkezéssel kell számolnunk a 19. század derekán,¹⁷⁸ gyanúkat pedig a népszámlálási ívek igazolják. 1850-ben semmi nem utal a ház létezésére, de érdeklődésünkre tarthat számot az, hogy az 51. szám id. Lázár János főbíró tulajdona volt.¹⁷⁹ A helyzet 1857-ben hasonló,¹⁸⁰ 1869-re azonban változás áll be a környék helyrajzában: új ház jelenik meg, melyet a számbavételkor először 51a, majd 50a, aztán mindet áthúzá az 1474-es új számmal vettek nyilvántartásba, egyazon íven. A négy szobából, konyhából és kamrából álló új ház tulajdonosa az egykori főbíró fia, ifj. Lázár János (akkor városi törvényszéki bíró) volt, aki kilenc gyermekével és

¹⁷⁵ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 64v; TELEKLAJSTROM 1919, 32.

¹⁷⁶ A leírás a Mihály Melinda által 2015 áprilisában végzett terepbejárás során készült dokumentáción alapul.

¹⁷⁷ TANÁCSI IRATOK, 2935/1889.

¹⁷⁸ Az egységes házszámozás idején a folyamatos sorszámozás ezen a környéken érte el az 50-et. Ugyanakkor létező gyakorlat volt, hogy az új telkek, épületek házszámait az egész várost lefedő sorozat végére illesszék.

¹⁷⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, Nro. 51, f. 66.

¹⁸⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy a főbíró azonos nevű fia ekkor a Rosenbaum Adolf tulajdonában lévő szomszédos, 52. szám alatti házban élt családjával. NÉPSZÁMLÁLÁS 1857, Nro. 52, f. 176–178.

háztartásával élt itt.¹⁸¹ Valószínűnek tűnik, hogy a házhelyet apja, id. Lázár János szomszédos telkéből hasította ki. A városi tanács iratanyaga szerint ifj. Lázár János számára 1860. május 10-én bocsátottak ki építési engedélyt, és bár ez házszámot nem pontosít, a fenti összefüggések alapján az itt vizsgált házra gyanakodhatunk.¹⁸² Az építtetőnek visszaszolgáltató tervrajz sem maradt fenn, ám a későbbi tulajdonos, Keszler Ede bővítési terve (1889) mégis képet nyújt a házról: utca felőli szárnya falazott kapuépítménnyel csatlakozott déli szomszédjához, a két főhomlokzati szoba a ma meglévő öt ablakkal fordult az utca felé, az udvari szárny további három tágas helyiséget foglalt magába (az utolsót a közfalakra merőleges válaszfal osztotta ketté). Ez megegyezik a helyiségek 1869-es számával.

Id. csikvacsárcsi Lázár János (1794–1863) a század közepének ellentmondásos figurája volt Marosvásárhelyen.¹⁸³ A katolikus gimnáziumi tanárként induló Lázár a későbbiekben fontos városi tisztségeket töltött be, a reformkorban többször volt főbíró, 1834-ben ebben a minőségében országgyűlési követ.¹⁸⁴ Kétes hírnévre közéleti pályája alkonyán tett szert: a császárhű főbírónak a város 1848. novemberi elfoglalásakor tanúsított magatartására, majd a Makk-féle összeesküvés elítélteinek 1854-es kivégzésében játszott dicstelen szerepére sokáig emlékeztek a rendíthetetlen negyvennyolcas hagyományokkal bíró Marosvásárhelyen, annál is inkább, mivel tettei országos ismertségéről Orbán Balázs is gondoskodott *A Székelyföld leírása* lapjain.¹⁸⁵ 1863-as halálát¹⁸⁶ követően fiai ezzel az örökséggel voltak kénytelenek boldogulni a városban, nem is sikertelenül – ezt különösen a *függetlenségi* párt színeiben több országgyűlési mandátumot szerző Ádám oldotta meg bravúrosan,¹⁸⁷ de az 1869-ben városi főjegyzőként tevékeny Benedek,¹⁸⁸ valamint építtetőnk, a fontos törvényszéki tisztségeket betöltő János is sikeres pályát futott be a helyi közigazgatásban.

Ha a fenti helyrajzi fejtegetések helyesek, a főbíró a vagyongyarapítás terén sem maradt tétlen, és a Szentkirály utca külső szakaszán tekintélyes méretű jószágot szerezhette. Azonban nem élt itt, a 19. század derekán a házat albérlők lakták – id. Lázár János családja a Szentkirály utca főtérhez közeli részén, a 264. szám alatti emeletes házban élt, a déli soron.¹⁸⁹ Fia, ifj. Lázár János (1824–1883) ügyvéd, városi tanácsos, közügy-igazgatósági hivatalnok volt tehát az, aki az utcának ezen a távoli pontján új lakóházat épített maga és népes családja számára.

A ház vélhetően ifj. Lázár János 1883-ban Budapesten bekövetkezett halála¹⁹⁰ után cserélt gazdát. Keszler Ede honvéd főhadnagy mindenesetre 1889. április 22-én kért engedélyt arra, hogy a Nagyszentkirály utca 79. szám alatti, Lázár János örököseitől vásárolt házat és melléképületeit átalakíthassa. A munkálatokat az április 24-én kiszálló építkezési bizottság jóváhagyta, a városi tanács ezt május 5-én szentesítette. Mibenlétüket Müller János szászrégeni építőmester tervrajza (19. kép) és a bizottsági jegyzőkönyv pontosan tükrözi. Az L alaprajzú ház udvari szárnyához kintről is megközelíthető konyhát, kamrát, padlásfeljárót toldottak, némileg módosítva a belső közlekedést. A terv feliratai szerint a kapualj melletti keskeny helyiségben dolgozószoba, a következő főhomlokzati helyiségben nappali kapott helyet, az udvari szárnyban hátrafelé haladva ebédlő, hálószoba, gyermekszoba, végül a konyha követte egymást. A szárnyak találkozásánál faragott-áttört oromzattal ékes, üvegezett verandát, az udvari szárny hosszában kovácsoltvas mellvédes közlekedőfolyosót alakítottak ki. A dolgozószoba és az ebédlő az előtérként is funkcionáló zárt verandáról, a konyha pedig a tornácról volt megközelíthető, a helyiségek belül teljes egészében végigjárhatóak. Az udvari homlokzat ablakai szegmensívesek, azonos vonalvezetésű, vakolatból mintázott, rusztikus tagolású szemöldökpárkánnyal. Az udvari szárny végéhez árnyékszéket toldottak, mögötte a telket teljes szélességében átfogó melléképületet átépítették: középre a kertbe vezető átjárót, balra istállót, jobbra fás- és szerszámoskamrát terveztek, az istálló közelében szeméttartóval, átellenben kocsiszínnel.¹⁹¹

1898-ban a 263. helyrajzi szám alatt szereplő Kossuth utcai házat 1898-ban még mindig Keszler Ede Sámuel tulajdonaként tartották számon,¹⁹² az ekkor összeállított helyrajzi térkép azt igazolja,

¹⁸¹ Egy szobát Szabó József ügyvéd használt. NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 50a (1474), f. 305–310.

¹⁸² TANÁCSI IRATOK, 2177/1860.

¹⁸³ Életrajzát Fodor István foglalta össze: FODOR 2015, I, 291–293.

¹⁸⁴ *Vasárnapi Ujság* 1. 7. (1834. május 18.) 56.

¹⁸⁵ ORBÁN 1870, 159.

¹⁸⁶ Külön püspöki engedéllyel temették a minoriták kriptájába. TANÁCSI IRATOK, 1283/1863.

¹⁸⁷ Lásd Vécsei Hunor tanulmányát jelen kötet lapjain a székely vértanúk emlékművének felállításáról.

¹⁸⁸ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 264, 361.

¹⁸⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 264, 353–362.

¹⁹⁰ 1883. június 4-én hunyt el Budapesten, a Kerepesi úton temették. *Magyar Polgár* 17. 130. (1883. június 8.) 5.

¹⁹¹ A bevett gyakorlat szerint, kiemelt figyelmet fordítva a tűzbiztonsági szempontokra (tűzfalak, tűzálló héjzat és építőanyagok). TANÁCSI IRATOK, 2935/1889.

¹⁹² TÖRZSKÖNYV 1898, 14.

hogyan a fenti terven szereplő bővítések, tornácok és a melléképület mind elkészültek. A Csillag-közzé néző kert a 264. helyrajzi számot kapta.¹⁹³

Keszler Ede a 19. század derekán Marosvásárhelyen jelentékeny gazdasági szereppel bíró gyáros, Kessler Sámuel fia volt.¹⁹⁴ A szászrégeni származású¹⁹⁵ vállalkozót már az 1850-es években Marosvásárhelyen találjuk, szeszgyára a Vámos hídon túl, a Maros mellett működött,¹⁹⁶ melyet egy 1879-es bővítési terv szerint nem kell feltétlenül nagyszabású üzemként elképzelnünk.¹⁹⁷ (Ennek épületében alakították ki később a Székely Játék- és Faárugyárt¹⁹⁸ – helye ez alapján pontosan behatárolható, a gyár ugyanis a Maros első ágán túl, a Híd utca bal oldalán állt.) A vállalkozás szépen gyarapodhatott, az 1870-es évek elején ugyanis Kessler virilistaként lett a törvényhatósági bizottság tagja.¹⁹⁹ A gyár mellett hatlakrészes lakóháza állt, kezdetben bizonyára nem csak munkásai, hanem saját családja számára is.²⁰⁰ De jelentős ingatlanokat bírt a város központi részein, a Szentkirály,²⁰¹ valamint a Szentgyörgy utca elején, utóbbi helyen szeszest is árult,²⁰² jelentős építkezéseket eszközölt, élete utolsó szakaszában ott is lakott. 1886-ban hunyt el, 64 éves korában.²⁰³

Fiát, *Samuel Eduardot* (1852–1913) 1872-ben sorozták be a Monarchia hadseregébe, akkoriban épp Besztercén volt kereskedősegéd.²⁰⁴ A katonai pálya a jelek szerint kedvére valónak bizonyult: a nevét már magyaros formában használó Keszler Ede 1876-ban hadapród,²⁰⁵ 1878-ban honvéd hadnagy,²⁰⁶ 1884-ben főhadnaggyá,²⁰⁷ 1891-ben pedig századossá léptették elő.²⁰⁸ Pályájának azonban hirtelen vége szakadt, 1894-ben mint rokkant nyugállományba került a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezredből.²⁰⁹ Már apja is támogatója és kurátora volt a helyi evangélikus egyházközségnek, ezt a tisztséget aztán Ede is betöltötte 1894–1909 között.²¹⁰ Az itt tárgyalt ház mellett más ingatlanérdekeltségei is voltak a városban: 1888-ban a Deák Ferenc utca 31. szám alatti szekérszín-építéséről halunk,²¹¹ ekkoriban az apjától örökölt, Nagyszentkirály utca 6. szám alatti házat is ő kezelte.²¹² Családi életéről keveset tudunk, Sándor és Károly fiaival mindenesetre nem lehetett felhőtlen a kapcsolata.²¹³ 1913. március 21-én hunyt el.²¹⁴

Az épület a 20. század első évtizedében, még Keszler Ede halála előtt, gazdát cserélt. 1910-ben ugyanis már Fekete Izsák készítette a csatornázást Nagy Károly bádigos és vízvezeték-szerelővel, a munkálatok tervrajza szerint a konyha az egykori árnyékszékek helyén, a fürdőszoba az egykori kamrában kapott helyet, a melléképület jobb oldali része mosókonyhává alakult.²¹⁵ A ház 1911-ben is a Fekete Izsáké,²¹⁶ 1919-ben azonban már Hersch Izsák és neje bírta.²¹⁷

A zárt sorú beépítésben álló földszintes homlokzatot öt ablak és a kocsibehajtó tagolja. Az ablakok elosztása egyenetlen, a negyedik és az ötödik egymáshoz közelebb nyílik. Alattuk a homlokzat teljes szélességében tagolt könyöklőpárkány fut végig. A harmadik ablak alatt utólag nyitott pincelejárat éktelenkedik. A nyílások egyenes záródásúak, lekerekített felső sarkokkal. Egyszerű szalagkeretüket vállmagasságban fülekre emlékeztető tagolás, felső részükön testes, akantuszleveles-volutás zárókö-

¹⁹³ BELTERÜLET C3.

¹⁹⁴ Gyula és Berta nevű felnőttkort megért gyermekeiről is tudunk. TANÁCSI IRATOK, 8658/1888.

¹⁹⁵ A marosvásárhelyi evangélikus egyházközség anyakönyve (1838–1921), f. 103. ANYAKÖNYVEK, nr. 905.

¹⁹⁶ TANÁCSI IRATOK, 436/1861.

¹⁹⁷ TANÁCSI IRATOK, 4300/1879.

¹⁹⁸ A székely játékgyár égése. *Székely Lapok* 30. 167. (1905. augusztus 9.) 2.

¹⁹⁹ IDŐTÁR V/1, 2015, 133.

²⁰⁰ TANÁCSI IRATOK, 4839/1879.

²⁰¹ TANÁCSI IRATOK, 3269, 3593, 4714/1877.

²⁰² TANÁCSI IRATOK, 616/1869.

²⁰³ A marosvásárhelyi evangélikus egyházközség anyakönyve (1838–1921), f. 103. ANYAKÖNYVEK, nr. 905.

²⁰⁴ TANÁCSI IRATOK, 1262/1872.

²⁰⁵ *Rendelei Közlöny* 3. 29. (1876. október 25.) 156.

²⁰⁶ *Rendelei Közlöny* 5. 42. (1878. október 21.) 191.

²⁰⁷ *Rendelei Közlöny* 14. 17. (1887. április 28.) 145.

²⁰⁸ *Rendelei Közlöny* 18. 24. (1891. április 27.) 132. Ekkor Szebenben állomásozott: TANÁCSI IRATOK, 5001/1891.

²⁰⁹ *Rendelei Közlöny* 21. 4. (1894. január 29.) 16.

²¹⁰ BEYER 1929, 31.

²¹¹ TANÁCSI IRATOK, 5104/1888.

²¹² TANÁCSI IRATOK, 6000/1887.

²¹³ 1907-ben több országos lapban közzétett apróhirdetésben figyelmeztette esetleges hitelezőiket, hogy adósságaikat nem áll szándékában kifizetni. *Vö. Pesti Hírlap* 29. 34. (1907. február 8.) 32.

²¹⁴ *Vasárnapi Ujság* 60. 13. (1913. március 30.) 260; *Budapesti Hírlap* 33. 71. (1913. március 23.) 12.

²¹⁵ TANÁCSI IRATOK, 8692/1910.

²¹⁶ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 64v.

²¹⁷ TELEKLAJSTROM 1919, 32.

vek tagolják. A főhomlokzat ablakai kétrétegűek, T osztásúak, ívelt tokosztóval, alatta pikkelyezett törzsű, fejezetes pilaszterrel díszített ütközőléccel. Hasonlókat őriz az udvari szárny két első és ötödik tengelye. A kapuzat kettős vakolatkerete az ablakokéhoz hasonló, szemöldökrészén két zárókővel. A kapu két masszív szárnyból és vasrácsos felülvilágítóból áll, utóbbit a szárnyaktól ívelt párkány választja el. A szárnyak alsó harmadát és közepét fektetett téglalap alakú, profilléccel keretelt, mélyített pannók tagolják, felső harmadát félköríves, profilozott keretbe ágyazott, napsugaras faragvány díszíti. A jobb oldali kapuszárny alsó része kettős tagolású, a bal oldali gyalogkapuként működik. Igényesebb plasztikai elemnek a főhomlokzaton a gazdagon díszített fríz számít, melyben keskeny, tagolt párkány fölött levéldíszes állógyámokkal határolt mezőkben pálmalevelek által közrefogott kártusok, illetve szegecsekkel rögzített gyümölcsfüzerek váltakoznak. Fölöttük tojásléccel és gyöngysorral ékes párkány, majd a koronázórészt hordó konzolok sora következik, a záró tagozatok egy része fából készült. A bádoggal fedett nyeregtetőt két bádog padlásszellőző töri át, ovális nyílásukat voluták fogják közre és párkány fedi. A síkmennyezetes kapubejárón áthaladva feltárul a műemléki értékeitől javarészt megfosztott udvar: az utca felőli szárny nézetét a kapualj szegmensíves záródású nyílása és a szárnyak találkozásához épített jellegtelen toldás határozza meg. Az udvari szárny homlokzatát hét nyílás tagolja: a két első és az ötödik a főhomlokzatiakkal egyező kialakítású, nagyobb ablak, a harmadik és hatodik tengelyben egyenes záródású, utólagos ajtó, a negyedik és a hetedik tengelyben a főhomlokzat ablakaihoz hasonló, részben ajtóvá alakított szerkezetek láthatók.²¹⁸

Nehezen eldönthető, hogy a fent leírt homlokzat és nyílászárók pontosan mikor is készülhettek. Kizárt, hogy ez a stílusában neoreneszánsz és neobarokk jellegzetességeket tükröző épületplasztika az általunk fentebb 1860-ra keltezett házzal egyidős lenne. Lehetséges, hogy a homlokzat a szászrégeni Müller János által végzett 1889-es átalakítás hozadéka, de itt az udvari homlokzat rajza a megvalósultaktól eltérő nyílászárókat írt elő (főhomlokzati terv nem maradt fenn). Hasonló homlokzat leginkább az 1890-es években képzelhető el Marosvásárhelyen, az ívelt tokosztóval ellátott asztalosmunkák és a felső sarkaikban lekerekített nyílások a neobarokk idején divatosak a városban (lásd Bánynai Béla főtéri bérházának első emeleti ablaksorát 1898-ból). Ebből az évtizedből azonban egyelőre nem ismerünk átalakítási terveket.

Éltető József háza (Călărașilor 78.)

Kutatásaink szerint ez a telek a 19. század derekán, az egységes házszámozás idején 51. szám alatt nyilvántartott helyrajzi egységgel (annak egy részével) azonos. 1850-ben tulajdonosa Lázár János főbíró, albérlője pedig Engel Gottlieb és családja volt.²¹⁹ 1857-ben két család lakott itt albérletben (Soós János mészáros és Megyesi György kötélverő),²²⁰ 1869-ben pedig Kiovini János nyerges és családja (ekkor a ház 4 szobát, konyhát és kamrát foglalt magába).²²¹ 1872-ben még mindig az elhunyt id. Lázár János örököseinek osztatlan birtoka,²²² 1873-ban az 51. szám alatti telek épületet tartalmazó részére ifj. Lázár János kapott tulajdonjogi igazolást, melyen hat helyiségből álló, cserépfedelű kőházat említene.²²³

Mindenesetre a 19. század végére az akkor már Kossuth Lajos utca 81. szám alatt nyilvántartott telek Éltető József mészáros tulajdonába került, aki a ma is álló, mutató lakóházat építtette. Engedélyét 1897. május 12-én Éltető nevében Soós Pál építőmester kérvényezte, a telek Csillag-közre néző hátsó felébe (22. szám) szánt háromsejtes, alacsony téglaházával együtt. Az építkezési bizottság kissé megkésve, július 15-én szállt ki, de mindkét munkálatot annak rendje és módja szerint engedélyezhetőnek vélte. Szemléjük során főként az utcavonal szabályozására fordítottak figyelmet: a Kossuth utcában a homlokzatnak egy, a telken fennálló ház nyugati sarkától 30 cm-re eső ponttól a szomszédos Kessler-ház sarkáig húzott vonalban kellett épülnie. Ebből az utcaszakasz rendezetlensége mellett az is nyilvánvaló, hogy a szomszédos Kessler-ház számított fontosabb viszonyítási pontnak.²²⁴

²¹⁸ A leírás a Mihály Melinda által 2015 áprilisában végzett terepbejárás során készült dokumentáción alapul.

²¹⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, Nro. 51, f. 66.

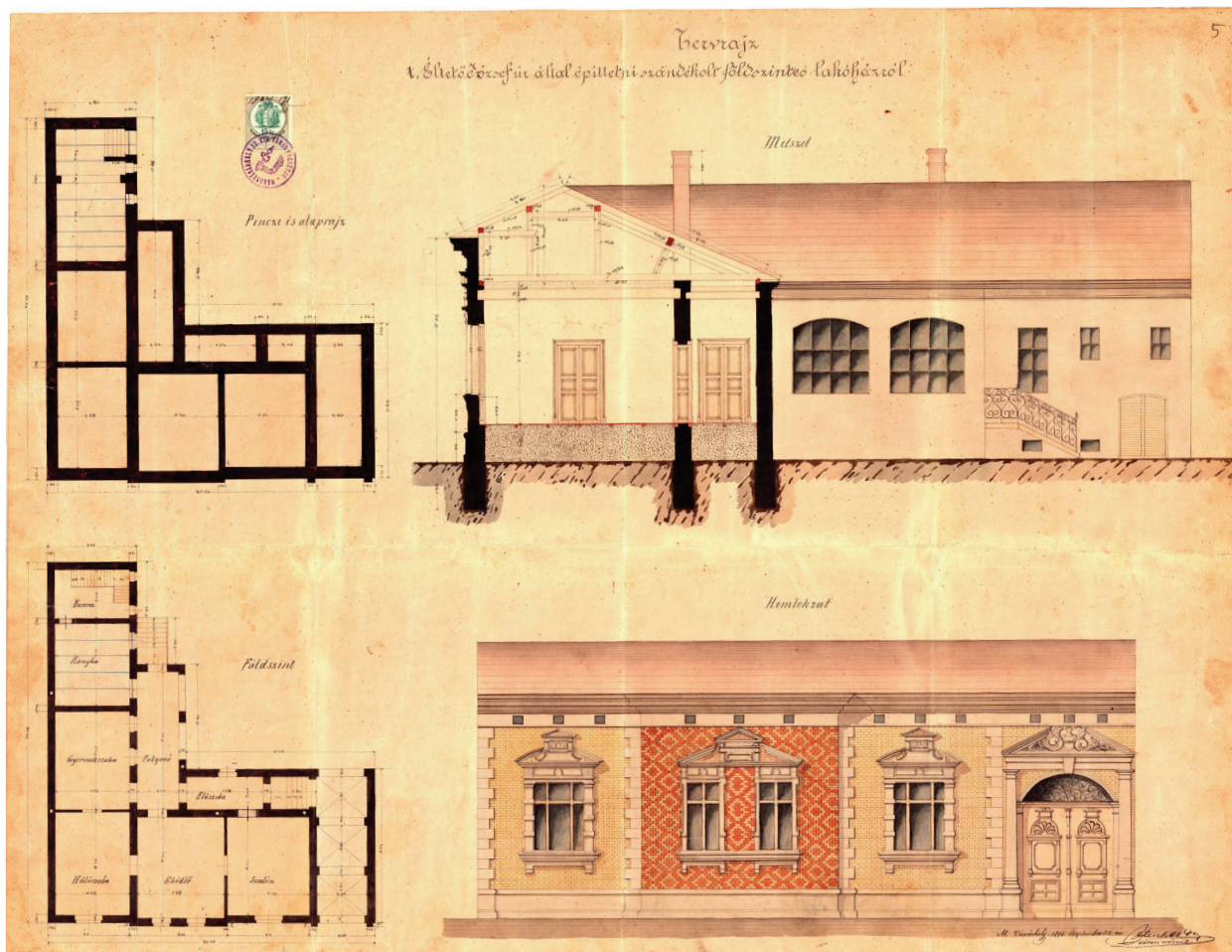
²²⁰ NÉPSZÁMLÁLÁS 1857, Nro. 51, f. 168–175.

²²¹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 51, f. 311–316.

²²² ÖSSZEÍRÁS 1872, f. 13; vö. TANÁCSI IRATOK, 799/1871.

²²³ „...az 51. ház és 275. helyírási szám alatt 207 négyszögöl udvarral, 275a helyírási szám alatt 215 négyszögöl kerttel 6 lakrészéből álló, cserépfedelű kőház és több épületekkel ellátott telek kérelmes úrnak és nőjének, Reich Luiza úrnőnek van tetteles birtokokban.” TANÁCSI IRATOK, 3147/1873.

²²⁴ TANÁCSI IRATOK, 6617/1897.

20. Élteső József házának tervrajza, 1896 / Plan of the house of József Élteső, 1896 (SJAN Mureș, Consiliul orașului, 6617/1897)

Az iratcsomó az épület eredeti, színezett tervrajzát őrizte meg számunkra, melyet Flesch Adolf, a város főmérnöke jelzett másfél évvel korábban, 1895. szeptember 22-én (20. kép). Az alaprajz L alakú, a kocsibehajtó a főhomlokzat déli oldalán található, az udvari szárny tehát a telek északnyugati oldalára került. A terv szerint a helyiségek megközelítését egy, a kocsibehajtó végében balra nyíló, udvarra néző előszoba, valamint a hosszanti szárny előtt húzódó folyosó biztosította volna, utóbbi két széles, szegmensíves nyílással nézett volna az udvarra. Az alaprajz szerint a főhomlokzati szárnyban a kocsibehajtótól indulva szalon, ebédlő és hálószoba sorakozik, utóbbi mögött, már az udvari szárnyban, gyermekszoba következett, közöttük az átjárást táblásan tagolt, kétszárnyú ajtók biztosítják. Az udvari szárny végében külön bejárattal nyílik a konyha és a kamra, alattuk pincével.

A Flesch által kidolgozott főhomlokzati terv főként a színes burkolótégla alkalmazása révén számított különlegesnek. Öt nyílás tagolja: a kapu a jobb szélen nyílik, toszkán pilaszterek által hordott, áttört timpanonos oromzattal, stukkódíszes mezejében címerpajzs az 1896-os évszám olvasható. A két kapuszárnyat tükrök és edikulás keretek tagolják. Az enyhe kiülésű középrizalitot két szokványos – téglalap alakú – füleskeretes ablak töri át, melyeket közös könyöklőpárkány és áttört timpanonos-edikulás oromzat foglal egységes keretbe; ezt a falsíkot vörös és sárga dísztéglából képzett rombuszminták borítják. A rizalit két oldalán a homlokzatot sárga dísztéglával burkolja, vakolatarmírozás szegélyezi, és egy-egy négyzetes formájú méretes ablak tagolja, melyeket rusztikus pilasztereken nyugvó, timpanonos edikulával áttört, szegmensíves oromzat koronáz, és kettős keresztosztás asztaloszerkezet tölt ki. A koronázópárkány a rizalitban golyvázódik, frízében padlásszellőzők nyílnak, széles geiszonja gazdagon tagolt.

A kivitelezett homlokzat számos ponton eltér a tervrajztól: a színes mintázatok helyett egységesen vörös dísztéglával burkolatot kapott, a nagyablakokat két-két hagyományos méretű ablak-nyílással váltották ki. A rizalit keskenyebb lett, sarkain armírozással. A szemöldökökben mindenhol elmaradtak a nagyszabású oromzatok, helyüket egyszerűbb, a rizalitban szegmensíves, két

21. Éltető József háza. Flórián Csaba felvétele, 2002 / House of József Éltető.
Image by Csaba Flórián, 2002

oldalán pedig egyenes párkányok vették át. A kapuzat tengelyében elmaradt a dísztéglá és a klaszszicizáló architektúra, helyette vakolatrusztika jelent meg. A módosulások összességében pozitívan befolyásolták a homlokzat képét: az egyforma ablakméret kiegyensúlyozottabb ritmust, a monokróm téglafelület egységességet biztosít – a polikróm mintázatok és méretes oromzatok együttesen bizonyára túlterhelték volna a földszintes homlokzat által kínált dekorációs kereteket. A historizmus építőművészetében igen kedvelt, színes burkolótéglával borított homlokzatfelületek a városban ekkoriban váltak divattá, Éltető háza korai példának számít. Ma már nem áll ugyan, de Farkas Mendel főtéri palotájának az 1895-ös tervtől jócskán eltérő, neoreneszánsz homlokzata kiterjedt felületeken alkalmazott vörös dísztéglát, a kivitelező itt is Soós Pál volt.²²⁵ Mára a felismerhetetlenségig átalakult Hörl Simon főtéri háza, de az 1897-ben engedélyezett neoreneszánsz homlokzatot az archív felvételeken ugyancsak ez a díszítés határozza meg.²²⁶ Kiss György földszintes házában Tamás József kőművesmester által rajzolt homlokzatán (1899) szintén szerepet kapott ez a díszítőelem,²²⁷ akár csak a Lázár Mór özvegyének Tímár György által 1901-ben tervezett házon.²²⁸ Tímár és Bustya ebben az évben építette Farkas Adolf ma már nem álló emeletes házát az evangélikus templom mellett, a képeslapok szerint vörös színű burkolótégla itt is meghatározó.²²⁹ Vitályos Sámuel közjegyző házában emeletét szintén Tímár György jelezte 1902-ben, homlokzatát ma is agyagszínű klinkertégla borítja,²³⁰ ez jellemzi Végh Domokos Soós Pál által kivitelezett bővítését is 1901-ben.²³¹ Ma is eredeti formájában áll a fiatal mérnök, Lobenschusz József által Wöckl Julianna számára 1903-ban tervezett emeletes bérház, mely tervezés és kivitel szintjén egyaránt a tárgyalt dekoráció mutatós megvalósulása.²³² Ekkoriban készülhetett a régi Kazinczy utcában álló két földszintes lakóház téglaburkolatos homlokzata is.²³³ A historizáló példák korántsem teljes sorát Kárnász Kálmán 1906-os házával zárjuk, mely tornyos architektúrájával, terméskő utánzataival középkorias építészeti felfogást tükröz, és jó

²²⁵ Rózsák tere 17.

²²⁶ Rózsák tere 23.

²²⁷ Köztársaság tér 2. TANÁCSI IRATOK, 122/1899.

²²⁸ Aurel Filimon 17. TANÁCSI IRATOK, 3397/1901.

²²⁹ MAN 2009, 238, 249.

²³⁰ Călărășilor 34. TANÁCSI IRATOK, 2451/1902.

²³¹ Arany János utca 6. TANÁCSI IRATOK, 3198/1901.

²³² MAN 2009, 519.

²³³ Kogălniceanu utca 5. és 7. szám.

formaérzékű építész közreműködésére utal.²³⁴

A homlokzat tehetős megrendelőre vall, ám Éltető József mészárosról keveset tudunk. Tagja volt a helyi mészáros ipartársulatnak, 1892-ben ő képviselte a testületet és a várost Baross Gábor kereskedelmi miniszter temetésén a fővárosban.²³⁵ 1893. december 11-én Kathonay Gyula kereskedővel együtt szavazás útján lett a törvényhatósági bizottság tagja.²³⁶

1902 nyarán két gyermeke a Marosba fulladt,²³⁷ szeretteit feleségével, Csernáth Eszterrel és életben maradt öt gyermekével gyászolta,²³⁸ a szörnyű tragédia emléke évtizedek múlva is élt a közemlékezetben.²³⁹ Leányuk, Anna, Bányai Sándorné életének 25. évében, 1908-ban hunyt el.²⁴⁰

1898-ban Éltető Kossuth utca 81. szám alatti telkét a 261. hrsz. alatt írták össze, a Csillag-közre néző hátsó rész a 262. helyrajzi számot kapta.²⁴¹ A kataszteri térkép már feltünteti az új házat, az udvar végében melléképület jelenik meg, a Csillag-köz felől pedig szerepel a Soós Pál által épített kis ház is.²⁴² 1900-ból fennmaradt engedélyezési iratok szerint Éltető istállót és kocsisínt építtetett Pünköshti Ferenc kőműves terve szerint.²⁴³ A ház hamarosan gazdát cserélt: 1911-ben Belényesy Sándor honvédszázados bírta,²⁴⁴ akárcsak 1919-ben.²⁴⁵ Ő készítette a csatornázást is 1911 nyarán, Lenarduzzi János közreműködésével.²⁴⁶

A zárt sorú beépítésben álló ház főhomlokzatának ritmusát a magas, vakolt lábazat fölött hét nyílástengely szabja meg. A homlokzatot vörös dísztegla burkolja, a széleken és a rizalitban vakolt armírozással. A hat ablak közül a középső kettő enyhe rizalitban ugrik előre, mindeniket profilozott, záróköves vakolatkeret övezi, könyöklőjük alatt a széleken álkonzolokkal. A rizalit két ablakának díszítése erőteljesebb: kannelúras toszkán pilaszterek keskeny architrávot tartanak, fölöttük vájatolt álkonzolokon fogsordísszel ékes, szegmensíves oromzat. Az architráv fölötti frízrészt téglalap alakú tükrök által közrefogott rozetták tagolják. A további ablakok fölött egyszerűbb, középen akrotérionnal díszített, fogsordíszes szemöldökpárkányok húzódnak. Az ablakok nyílászárói T osztatúak, tagolt vízszintes tokosztóval, lábazatról induló, kannelúras, jón fejezetes féloszloppal díszített ütközőléccel. A félköríves kocsibehajtót magas lábazatról induló, gyűrűs tagolású, toszkán féloszlopok veszik közre, melyek tört ívű szemöldökpárkányt hordanak. Orommezejét egy volutákkal és füzérrel ékes, barokkos kártusba foglalt női maszk tölti ki, melyet rozettákkal és akantuszlevelekkel ékes voluták fognak közre (21. kép). A kapuzat két szárnyból és félköríves záródású felülvilágítóból áll, utóbbit indákból és stilizált növényi motívumokból álló rács tölti ki. A szárnyakat egy-egy gyöngysoros, profiléces tükrök tagolja, alsó egyharmadát fektetett téglalap alakú, rozettás rátét, felső kétharmadát kovácsoltvas ráccsal védett nyílás tölti ki. A koronázópárkányt keskeny architráv, fektetett téglalap alakú padlásszellőzőkkel megnyitott fríz és a középrizalitban fogsordísszel kiemelt, testes geiszon alkotja. Az épületet ipari cseréppel héjazott nyeregtető fedí.

22. Női maszk Éltető József házának kapuja felett, 2015
/ Women's mask above the gate of the house of József Éltető, 2015

²³⁴ Trébely utca 1. A házat Radó Sándor tervezte.

²³⁵ Budapest 16. 131. (1892. május 11.) 4.

²³⁶ Marosvidék 23. 59. (1893. december 17.) 243.

²³⁷ Magyar Polgár 25. 151. (1902. július 4.) 5.

²³⁸ OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

²³⁹ ÖKRÖS 1937, 24.

²⁴⁰ OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

²⁴¹ TÖRZSKÖNYV 1898, 14.

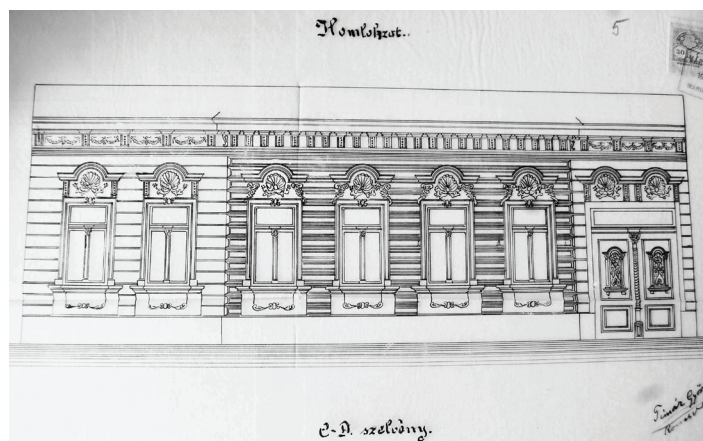
²⁴² BELTERÜLET C3.

²⁴³ TANÁCSI IRATOK, 2100/1900.

²⁴⁴ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, 64v.

²⁴⁵ TELEKLAJSTROM 1919, 33.

²⁴⁶ TANÁCSI IRATOK, 5217/1911.

23. Csiky Miklós házának átalakítási terve, 1900 /
Conversion plan of the house of Miklós Csiky, 1900
(SJAN Mureș, Consiliul orașului, 4222/1900)

dett pince lejárata. Az udvari homlokzatok ajtóit kétrétegű, kétnyílós, három-három mélyített tükörrel tagolt asztalosmunkák. Az ablakok kapcsolt gerébtokos, kifelé-befelé nyíló, hatosztatú, négynyílós szerkezetek, szárnyaikat sarokpántok és zsanérok rögzítik, alsó nyílóikat gyémántkváderes lábazatról induló, fejezetes pilaszterek mintázó ütközőlécek választják el. A szobák igényes, füles kerettel ellátott, kétszárnyú ajtókat őriznek, szemöldökükben gyémántkváderes frízzel, gyöngysorral és egyenes párkányzattal. Szárnyaik alsó harmadát profiléccel keretezett, mélyített pannók tagolják, áttört felső részük üvegezett. Az utca felőli második helyiségben az épülettel egyidős, hármas tagolású, széles lábazatból, téglatest alakú törzsből és kiugró párkányból álló barna csempekályha áll.²⁴⁷

Az L alaprajzú épület utca felőli szárnyának udvari homlokzatát a kapualj egyenes záródású nyílása, a helyiségek megközelítését szolgáló, falazott pillérekre épített, kovácsoltvas mellvédes folyosó és az erről nyíló két bejárat tagolja. Az udvari szárny nézetét egy ajtó, két ablak, egy előreugró ácsolt fatornác, ezt követően pedig ablak, ajtó és az udvari illemhely kettős bejárata határozza meg. A tornác gerendavázis szerkezetű, kovácsoltvas mellvédekkel, a tető alatt végigfutó, áttört mintás, fűrészelt elemekkel. Ez a terasz két oldalról a teljes homlokzaton végigszaladó közlekedőfolyosón, szemből pedig egy utólagos vaslépcsőn közelíthető meg. A tornác mellett indul a szegmen síves donga és poroszsüveg boltozattal fe-

Csiky Miklós háza (Călărășilor 80.)

A telken ma álló historizáló ház előzménye sem lehetett teljesen jelentéktelen épület: 1850-ben Rozenbaum Adolf sebész,²⁴⁸ 1869-ben Csiki Márton tulajdona, bérlője pedig a későbbiekben tehető kereskedővé emelkedő Kathonay Gyula.²⁴⁹ 1872-ben Csiki albérlője már Bányai Domokos mézsáros családja volt.²⁵⁰ 1877-ben hallunk először arról, hogy a ház a Csiky Miklósé, ekkor költözött kisfiával és annak dajkájával a Bányaiék helyére.²⁵¹ A következő évtizedekben is ez maradt az otthonuk, atyját, a 90 éves aggyastyánként elhunyt Lázárt is innen temették 1897-ben.²⁵² 1898-ban a Kossuth Lajos utca 83. szám alatti széles telek²⁵³ bal oldalán az utcavonalba építve téglalap alaprajzú lakóház állt, folytatásában keskenyebb épületek húzódtak a telek végéig. Mögötte a 260. helyrajzi szám alatti, a Csillag-közsze széles nyitással néző kert szintén a Csiky tulajdona volt.²⁵⁴

A régi épület reprezentatív bővítésének gondolata a századfordulón érlelődött meg Csiky Miklósban: 1900 áprilisában kérte új háza építési engedélyét, az építkezési bizottság májusban pedig jóvá is hagyta a négy szobát, előszobát magába foglaló, bádofedeles, a szomszéd felől tűzfalal építendő, földszintes ház kivitelezését. Kivitelezője Tímár György volt.²⁵⁵ Az ekkor készült helyszínrajzon a Flesch Adolf városi főmérnök által kijelölt, L alaprajzú lakóház a telek bal oldalán már meglévő udvari épületekhez csatlakozott. A szignálatlan tervrajz (23. kép) is átépítésre utal: a hossztengelyével az utcára merőleges három szobás házat bővítették az utcavonalban egy tágas (5,95×7,35 m) helyiséggel, mögötte előszobával, mellette fedett kocsibehajtóval. A régi épület határfalát tűzfalal

²⁴⁷ A leírás a Mihály Melinda által 2015 áprilisában végzett terepbejárás során készült dokumentáción alapul.

²⁴⁸ NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, Nro. 52, 67.

²⁴⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Nro. 52, 317–320. A ház három szobából, konyhából, kamrából állt.

²⁵⁰ ÖSSZEÍRÁS 1872, 13.

²⁵¹ TANÁCSI IRATOK, 2210/1878.

²⁵² Közérdek 9. 36. (1897. szeptember 5.) 2. Özvegye, Iszay Anna 1916-ban, életének 98. évében hunyt el. TBK, GYÁSZJELENTÉSEK, 387.

²⁵³ Aki egyébként az ekkori 77. szám alatt is rendelkezett ingatlannal, vö. TÖRZSKÖNYV 1898, 13.

²⁵⁴ BELTERÜLET C3.

²⁵⁵ TANÁCSI IRATOK, 4222/1900.

építették újjá. A kapun áthaladva és balra fordulva az udvarra egy ablak és egy ajtó, majd a hosszanti szárnyban két ablak és egy ajtó nyílik, az ajtókhöz kis lépcsők vezetnek. Az utca felőli szárny bejárata mögötti előszobából az új főhomlokzati terem (talán nappali), illetve a régi ház középső helyisége közelíthető meg. Az új terem-ből ajtó vezet a régi épület főhomlokzati szobájába, mely mögött a helyiségek egymásba nyílnak, az utolsóból ajtó vezet az udvarra. Az utcai szárnyra lapos nyeregte-tőt, az udvarira félnyeregte-tőt terveztek. Az udvari szárny mögötti régi épületek funkcióról nem őriznek adatokat az engedélyezési iratok.

24. Csiky Miklós háza. Flórián Csaba felvétele, 2002 / House of Miklós Csiky. Image by Csaba Flórián, 2002

A terven a 2+4+1 kiosztású főhomlokzat középső szakasza enyhe rizalitban emelkedik ki. A homlokzat jobb szélén a kocsibehajtó, a többi tengelyben ablakok nyílnak. A négytengelyes középrizalitot hosszan elnyúló, tagolt szegélyű mélyített tükrök, két oldalát egyszerűbb vakolatsávok tagolják. Az ablakok szalagkeretesek, golyvázott könyöklőpárkányaik alatt stukkós köténydísszel. A félkörívben megtört szemöldökpárkány alatt méretes kagylódísz és növényi ornamentika látható. A koronázópárkány frízét a rizalitban sűrű gyámkövek, kétoldalt pedig gyámok közé helyezett kettős füzérek tagolják. A rajz megjeleníti a kapu asztalosszerkezetét is: a két keretbetétes szárny fejezetes, pikkelydíszes ütközőlécben találkozunk, lent egy-egy téglalap alakú betéttel, fent félköríves záródású, aediculás keretelésű áttört nyílásokkal, melyeket indás kovácsoltvas rács tölt ki. A szárnyak fölött nyújtott téglalap alakú felülvilágító látható.

Csiky Miklós²⁵⁶ erzsébetvárosi örmény kereskedőcsalád sarja volt.²⁵⁷ Apja, Lázár már a század derekán Marosvásárhelyen élt, 1870-ben Miklós fia ottani sorozását kérte Erzsébetváros helyett,²⁵⁸ s erre 1872-ben végül választott otthonukban került sor,²⁵⁹ ettől függetlenül kapcsolataik az örmény anyavárossal még sokáig megmaradtak.²⁶⁰ 1875-ben apa és fiú már közösen működtetett üzletet az új vásárhelyi városháza alatti egyik boltban,²⁶¹ a későbbiekben sátra is volt a piactéren.²⁶² A Fogarasi-házban működő igényes női divatáru-boltjukra fél évszázad múltán is emlékeztek a marosvásárhelyiek.²⁶³ Miklós első feleségét, Teréziát 1876-ban veszítette el,²⁶⁴ 1880-ban házasodott újra,²⁶⁵ ez évben vegyes- és divatkereskedést is bejegyeztetett,²⁶⁶ 1899-ben alapítója lett Sándor János első erdélyi nádszövő gyáranak,²⁶⁷ majd igazgatósági tagja a Székely Gyermekjáték- és Faárugyárnak.²⁶⁸ Részt vett a város közéletében is, tanácsosa volt a helyi római katolikus egyházközségnek, tagja a kereskedelmi- és iparkamarának, valamint a törvényhatósági bizottságnak. 1913. szeptember 15-én hunyt el.²⁶⁹ Özvegye, Szentgyörgyi Laura évtizedekkel élte túl férjét, 1942-ben halt meg.²⁷⁰

²⁵⁶ Neve többször szerepel *Csiki* formában is, de a család általában a *Csiky* írásmódot használta, így teszünk mi is.

²⁵⁷ Ám nem a 18. században Marosvásárhelyre telepedett Csiki Márton népes famíliájának leszármazottja.

²⁵⁸ TANÁCSI IRATOK, 1890/1870.

²⁵⁹ TANÁCSI IRATOK, 153/1871, 1064/1872.

²⁶⁰ TANÁCSI IRATOK, 4533/1879.

²⁶¹ TANÁCSI IRATOK, 394/1875.

²⁶² TANÁCSI IRATOK, 4674/1882.

²⁶³ Biás István: Városunk kereskedelmi életéből (1872). *Az Ellenzék* 10. 194. (1922. december 23.) 2.

²⁶⁴ OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK. Felesége a tekintélyes helyi kereskedő, Csiki Márton lánya volt. A marosvásárhelyi rk. plébánia esketési anyakönyve (1857–1890), 78. ANYAKÖNYVEK, Nr. 874.

²⁶⁵ A marosvásárhelyi rk. plébánia esketési anyakönyve (1857–1890), 100. ANYAKÖNYVEK, Nr. 874.

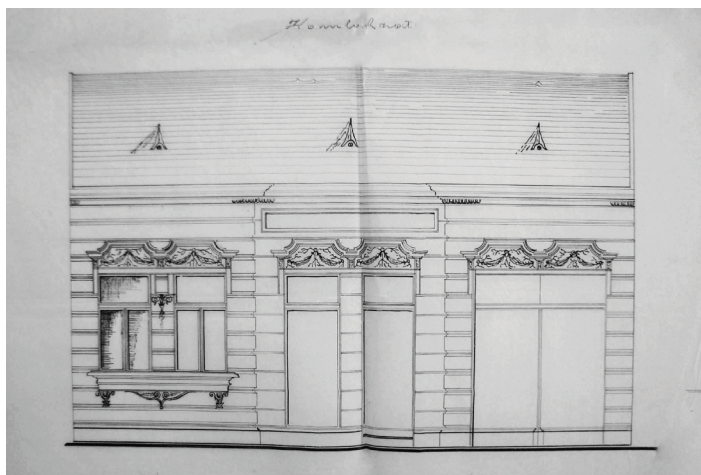
²⁶⁶ *Központi Értesítő* 5. 98. (1880. december 10.) 1.

²⁶⁷ *Központi Értesítő* 24. 55. (1899. július 2.) 948.

²⁶⁸ *Központi Értesítő* 28. 88. (1903. november 1.) 1604.

²⁶⁹ TBK, GYÁSZJELENTÉSEK, 391; vö. *Magyarország* 20. 222. (1913. szeptember 19.) 8. Előzőleg eltemette több felnőttkorú gyermekét: 1902-ben leányát, Erzsikét, 1912-ben a Kolozsváron élő Miklóst. OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

²⁷⁰ TBK, GYÁSZJELENTÉSEK, 392.

25. Mónus Márton házának főhomlokzati terve, 1902 /
Plan of the main façade of the house of Márton Mónus,
1902 (SJAN Mureş, Consiliul oraşului, 8116/1902)

tották, az utcai és udvari szárny tetőterét beépítették, a belső tereket korszerűsítették, eltávolították az eredeti nyílászárókat és csempekályhákat. Napjainkban irodaház. Az egykori tulajdonosok jóvoltából számos, a munkát megelőző fotó áll rendelkezésünkre. A 2002-ben készült fényképen (24. kép) látható, kopott főhomlokzat nagyjából a száz évvel azelőtti állapotot tükrözheti, a tervhez képest csak kisebb eltérések mutatkoznak: a felületet mindenhol vízszintes sávok tagolják, leszámítva a simára vakolt ablakmellvédeket – a kötények stukkóinak az ezredfordulón nincs nyoma. Lényeges eltérés azonban, hogy a szemöldökmezőket nem kagylók, hanem leveles-indás stukkóval övezett, szárnyakkal ékes kártusok töltik ki. A középrizalit koronázópárkányának frízében a terv által előírt gyámsor húzódik, a két oldalsó szakasz konzoljai közé azonban a kettős füzérek helyett egyszerűek készültek. A tetőt 2003-ban még az eredeti bádoghéjazat fedte, két, igényesebb megmunkálású tetőablakkal, a terv áttört kapuzata helyett lent gyémántkváderes metszésű, felül szegmensíves párkánnyal zárt, tömör kapuszárnyak készültek.

Az udvari homlokzatok eredeti nyílászáróit 2007 táján készült családi képek dokumentálják: jól látható az 1900-ban épült, utca felőli szakasz T osztatú, fejezetes díszléccel kialakított ablaka, és főként a figyelemre méltóan igényes kivitelű, korinthuszi fejezetes pilasztert mintázó ütközőléccel és fogoros-szalagműves szupraportával ellátott, kétszárnyú bejárati ajtaja, melynek párja az udvari szárnyon is felfedezhető. Több szoba zöld, illetve fehér mázas kályhával volt ellátva, ezek közül egy zöld mintás csempéből rakott, neobarokk jellegű volutás párkánnyal zárt, orommezéjében kártussal ékes példányt a családi fényképek is megörökítettek.

2012 táján, a felújításkor a lábazatot márványszerű, sötétszürke lapokkal burkolták, fölötté a teljes homlokzatot szürkére festették, megőrizve a vízszintes sávozást. A nyílástengelyekben egyenes záródású, felső sarkaikban a tervvel ellentétben lekerekített, vakolatkeretes, golyvázott könyöklőpárkánnyal ellátott ablakok nyílnak, a terv által előírt félköríves szemöldökpárkánnyal. A szemöldökmezőket indás, kacsos díszítésű, szárnyakkal közrefogott kártust magába foglaló ornamentika tölti ki, ezeket restaurálták vagy utángyártották, ugyanis egy 2012-es felvételen a kapuzat fölöttieket leszámítva nem találhatók a helyükön. Az egyenes záródású, felső sarkaiban a tervvel ellentétben íves kialakítású kapunyílás szárnyai 2013-ban készültek, láthatóan a korábbi mintájára. A kapuzat orommezéjében, az összekapcsolt, kettős félköríves szemöldökpárkány alatt az ablakok stukkói köszönnek vissza. A koronázópárkány képszékeiben a középrizalitban sűrű kiosztású gyámsor húzódik, a szélső szakaszokban gyámok váltakoznak füzérdíszekkel. Az épület bádoghéjazatát cserépre cserélték. Az udvari homlokzatot és a belsőt radikálisan átalakították, a tetőteret beépítették, az irodaház igényeinek megfelelően korszerűsítve azokat.

A Kossuth utcai ház már Miklós halála előtt, 1910-re Izmael Ferenc örmény kereskedő tulajdonába került,²⁷¹ ő volt a tulajdonos 1911-ben és 1919-ben is.²⁷² Női- és férfidivat áruháza a Széchenyi tér 34. szám alatt működött a háború előtti években.²⁷³ 1927-ben hunyt el, ám ekkor már a Teleki (Agriculatorilor) utcában lakott,²⁷⁴ a Kossuth utcai házban testvére, id. Izmael Márton élt, akit 1930-ban innen temettek.²⁷⁵ Archív képek tanúsága szerint az udvari szárnyat a 20. század közepső harmadában meghosszabbították, utóbbi és a hozzá toldott épület találkozásánál pedig egy kiugró, íves alaprajzú bővítményt emeltek.

Az épületet 2012 körül felújították. A főhomlokzat eredeti kiképzését megtar-

²⁷¹ RK IRATOK, 4783/1910.

²⁷² HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I, 64v; TELEKLAJSTROM 1919, 33.

²⁷³ NAPTÁR 1912, 47.

²⁷⁴ TBK, GYÁSZJELENTÉSEK, 920.

²⁷⁵ TBK, GYÁSZJELENTÉSEK, 922.

Mónus Márton háza (Călărașilor 90.)

Az egykori Kossuth utca 97. szám alatti telek 1898-ban még a Gödert Györgyé volt, bal oldalán egy utcavonalas beépítésű, téglalap alaprajzú ház állt.²⁷⁶ 1902-ben már Mónus Márton kőművesmester bírta, aki novemberben engedélyeztette a roskadozó épület elbontását és egy, előterjesztett kérvénye szerint négy lakrészből álló, földszintes ház építését. A város építkezési bizottsága még abban a hónapban engedélyt adott a cserépfedelű lakóház, illetve a zsindegyel fedett fa árnyékszék és faskamra kivitelezésére.²⁷⁷ Mónus Márton kőművescsaládból származó, keresett helyi mester volt 1892–1907 között,²⁷⁸ számos kiváló, ma

26. Mónus Márton háza, 2015 / House of Márton Mónus, 2015

is a városkép díszére váló historizáló munkája közül Holczer Gyula (1896), Marosi Kálmán (1898)²⁷⁹ vagy Petrás Géza (1899) házáat emeljük ki; Kiss József ácsmesterrel közösen ikerházat is épített az Arany János utcában (1898),²⁸⁰ de testvérével olyan jelentős középítkezéseket is felvállalt, mint a Fa- és Fémipari Szakiskola (1896–1897).²⁸¹ Nem lehet kétséges tehát, hogy saját házáat is maga tervezte és építette, 1902. november 4-én tulajdonosként, egyben kivitelezőként szignálva a tervet.

A tervlapon az új épület főhomlokzata, alaprajza, illetve hossz- és keresztmetszete látható (25. kép). A főhomlokzat terve a megvalósult változatnál jóval szerényebb. Három szakaszra oszlik, a két szélső enyhe rizalitban előreugrik, ezeket markánsabb, profilozott vakolatsávok tagolják, míg a középső egyszerű sávozást kapott. A baloldalt nyíló két ablakot gyámokon nyugvó, kettős tört oromzat kapcsolja össze, a szemöldökökben füzérdísszel. Közös könyöklőpárkányuk alá és a két ablak közé csigavonalas stukkódíszeket rajzoltak. Azonos szemöldökdísszel rendelkezik a középre tervezett üzlet két nyílása – keskeny kirakat és bejárat – és a kapuzat is. A kirakat fölött cégtábla elhelyezésére alkalmas, mélyített mezőt alakítottak ki. A koronázópárkányt egy tojássorral bővített, tagolt geiszon alkotja. A tetősíkot három padlásablak töri meg.

Az alaprajz L alakú. Az utcára két helyiség néz, a telek bal oldalán egy 59,75 m hosszú, félnyeregtetővel fedett udvari szárny található. Az utca felőli lakrész előtt oszlopos tornác húzódik: két, a boltból megközelíthető szobát, kamrát és egy, a tornacról nyíló helyiséget foglal magába. Az udvari szárnyban kialakított további négy lakrész már csak szoba-konyhás, egy-egy kamrával, a tornác végében ötülékes árnyékszékkel. A lakrészek közé egy pincebejárat és három padlásfeljáró ékelődik. (Megjegyezzük, hogy a funkciókat egyébként nem jelölő terven szereplő lakrészek és helyiségek száma nemigen feleltethető meg az építkezési bizottság jegyzőkönyvében foglaltaknak, ahol kilenc szobát, négy konyhát, négy kamrát tartalmazó házat engedélyeznek.) A gazdasági udvarba sertésólakat s faskamrákat szántak.

1906. március 31-én Mónus Márton a lakóház folytatásában egy faváz, téglafalú-cserépfedelű, műhelyt, raktárt, színt és istállót tartalmazó épület kivitelezésére kapott engedélyt. Kérvénye szerint ez „fakéreg gyártására szolgáló gép és annak hajtására alkalmazandó benzinmotor befogadására, műhely gyanánt lesz használva”. Az építkezési bizottság elsősorban a gyúlékonyabb istálló és szín tűzbiztonságára nézve fogalmazott meg előírásokat.²⁸² A terv – melyet maga Mónus Márton jelzett, ő volt az építkezés bejelentett szakértője is – nemcsak a helyiségek rendeltetését jelölte, de feltüntette a gépek formáját és elhelyezését is. A meglévő udvari szárny végéhez csatolt téglalap alaprajzú, tűz-

²⁷⁶ Mögötte a kert a 250. helyrajzi szám alatt szintén a Göderté volt. Törzskönyv 1898, 13; BELTERÜLET B3.

²⁷⁷ TANÁCSI IRATOK, 8116/1902.

²⁷⁸ IPARENGEDÉLYEK B I. (1884–1922), 23.

²⁷⁹ ONIGA 2016, 272–273.

²⁸⁰ TANÁCSI IRATOK, 1333/1898.

²⁸¹ Székely Hírlap 1. 47. (1896. június 11.) 3.

²⁸² Az istálló tömör falakból épüljön, a szomszéd felől cementtel falazva, a héjazat tűzálló legyen, a szénatartó padlást pedig tűzfal válassza el annak többi részétől. TANÁCSI IRATOK, 1742/1906.

27. Oromzat Mónus házának ablakai felett, 2015 / Gable above the windows of Mónus's house, 2015

falas, félnyeregvetős, hat helységet magába foglaló, 5 m széles, 20 m hosszú épület első terében egy „zárt raktár” kapott helyet, nagy méretű, kétszárnyú ajtóval. A következő, kéttablakos térben a „vágó gép” működött, majd egy, az udvarról ajtón át megközelíthető helyiségben a fűrészt, mögötte, a tűzfal felől, külön helyiségben a benzinegység állt. Ezt az udvar irányába teljes szélességében nyitott színt, végül pedig az istálló követte. A helyszínrajz szerint a telek végében kisebb kertnek is jutott hely, Breckner Vilmos szomszédos szappangyárának udvara ekkor már benyúlt a Mónusék telke mögé.

A csatornarendszert 1912 áprilisában fektette le Koós Géza lakatos, vízvezeték-szerelő.²⁸³ 1911-ben a telek még mindig a Mónusé,²⁸⁴ de 1919-re a tőzsomszédban évek óta szappangyárat működtető Breckner Vilmos tulajdonába került; Mónus és neje ekkor már Breckner túloldali szomszédságában, a 101. szám alatt bírt telket (melynek 810 négyszögöl alapterülete messze a legnagyobb volt a környéken).²⁸⁵

Az L alaprajzú lakóépület udvari szárnyának 1902-ben tervezett szoba-konyhás lakrészeit nyilván bérbe adták volna. Ám a későbbiekben maga Mónus Márton is itt lakott,²⁸⁶ bizonyára az utca felőli több szobás lakásban (talán ennek köszönhető a tervmódosulás, mely szerint itt végül nem üzleteliséget alakítottak ki). Az udvarban 1906-ban emelt épület Mónus új vállalkozásának adott otthont: 1907. március 13-án „fogvájó, fakéreg, esztergályozott tömegárúk, szobapadló, parketek, keféfák és ezzel kapcsolatos szerszámfák” gyártására váltott ki ugyanis engedélyt,²⁸⁷ lemondva az építőiparról,²⁸⁸ előzőleg 1906-ban jelentős állami gépsegélyt szerezve a vállalkozás beindításához.²⁸⁹ Gyára asztalosszerszámok, szerszámnyelvek nagy választékát kínálta.²⁹⁰ Cége 1911-ben egyesült a Farkas testvérek üzemével – ez a Híd utca 7. szám alatt 1901-től cipőtalpszeg, 1903-tól fagyapot gyártására szakosodott²⁹¹ –, és gőzfűrészt, fa- és asztalosáru gyárként működött két évig. 1913-ban mind Mónus, mind Farkas Hermann lemondott iparáról,²⁹² Farkas azonban 1914. január 10-én azonos profilú, új

²⁸³ TANÁCSI IRATOK, 3634/1912.

²⁸⁴ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, I. 65r.

²⁸⁵ TELEKLAJSTROM 1919, 33.

²⁸⁶ NAPTÁR 1912, 73.

²⁸⁷ IPARENGEDÉLYEK C I. (1886–1922), 10.

²⁸⁸ IPARENGEDÉLYEK B I. (1884–1922), 23.

²⁸⁹ KÁDÁR–PÁL-ANTAL 2002, 144.

²⁹⁰ NAPTÁR 1910, 105.

²⁹¹ IPARENGEDÉLYEK C I. (1886–1922), 7, 8.

²⁹² IPARENGEDÉLYEK C I. (1886–1922), 13. A vállalkozást 1914-ben törölték a cégjegyzékből.

céget hozott létre a Híd utca 7. szám alatt.²⁹³ Mónus 1916-ban malom működtetésével próbálkozott, ekkor már új telkén, a Kossuth utca 101. szám alatt.²⁹⁴

A szalagtelken, zárt sorú beépítésben álló, földszintes ház kivitelezett főhomlokzata (26. kép) a tervezettől több vonatkozásban eltér: plasztikusabb dekorációt kapott, bejárat helyett középen két ablak látható, az eltérő tagolású homlokzatsíkok sem valósultak meg, a teljes frontot simára vakolták. A homlokzati plasztika érdekes elegyet képez: a század első éveiben a városban divatos és a Mónus munkáin igen gyakori, kiforrott neobarokk formák uralják, ám ezek tisztán szecessziós virágmotívumokkal egészülnek ki. A fröcskölt lábazat alacsony, a könyöklőket összekötő övpárkány is mélyen húzódik, a homlokzat nyomott arányainak megfelelően. Balról jobbra haladva egy-egy közös oromzattal koronázott ablakpár, valamint a kapuzat nyílik. Az ablakok egyenes záródásúak, lekerekített felső sarkokkal, ezeket egykor pilaszterek szegélyezték, melyeknek csak a kompozit fejezetei őrződtek meg. Ezek fölött szecessziós ihletésű, bimbódíszes virágkötegek simulnak az ablakok felső sarkaira, felettük többszörösen tört, fent volutákban összeérő, barokkos szemöldökpárkány látható (27. kép). A rácsos tagolású orommezőben egy gyümölcsfüzérékkel és levelekkel övezett kártusba szecessziós tulipándísz mintáztak. A kapu fölött is ez az oromzati kompozíció ismétlődik.²⁹⁵ A koronázópárkány tagolt architrávból, széles, tagolatlan frízből és geiszonból áll. A lapos nyeregretető cseréphéjazatát a közelmúltban vörös lemezre cserélték, két tetőtéri ablak töri át.

A főhomlokzati ablakok nyílászáróit mára kicserélték, ám az ezredforduló utáni fotókon még jól láthatóak a T osztatú, profilozott vízszintes tokosztóval, fejezetes ütközőléccel kialakított, mives asztaloszerkezetek. Máig fennmaradt azonban a kapu figyelemre méltó asztalosmunkája. A két szárny horizontálisan hármastagolású: az alsó és felső regiszterben a téglalap alakú betéteket gyémántkváderes rátétek díszítik, az áttört középrészt akantuszfejezetes pilaszterek által hordott párkányzatból álló neoreneszánsz aedícula keretezi. A pálcákból álló kovácsoltvas rácsot növényi motívumokat és köröket mintázó rátétek díszítik. Az eredeti kilincs és vasalatok is megőrződtek.²⁹⁶ A tagolt, fogsordíszes vízszintes osztópárkány fölötti felülvilágító két íves záradékú, áttört, dróthálós nyílója vájatolt ütközőléccben találkozik.

Következtetések

A feltárt építéstörténeti adatok és a fennmaradt emlékek egybehangzóan arról vallanak, hogy a vizsgált környék építészeti fénykorát az 1900 körüli évek jelentették: sem előzőleg, sem azt követően nem zajlott itt annyi művészettörténetileg értékelhető építkezés, mint akkoriban – a tendencia akkor is egyértelmű, ha több, itt álló ház korai története egyelőre még tisztázatlan. Minden jel arra utal, hogy a 19. század derekára a vizsgált utcarész szerényebb házakkal épült be. Az első L alaprajzú építkezések a feltárt forrásokban Lázár János (1860) és Szabó József (1871) ügyvédek nevéhez fűződnek (bár nem ártana ismerni a század végén a Feuerstein testvérek által bírt ház,²⁹⁷ vagy Barátosi Szabó Antal házának korai történetét sem), hasonló sémát követett özvegy Pataky Elekné háza is (1891).²⁹⁸ Szerényebb beépítettségre utal az 1881-es építési szabályrendelet is, mely a környéket kivette a szilárd anyagból való építkezésre kötelezett belterületből (ennek végső pontját a Csillag-köz torkolata képezte).²⁹⁹ Az intézkedés helyénvalóságát az 1892. augusztus 11-i tűzvész kérdőjelezte meg, mely több telken is pusztított, amint azt Gál Elekné, Bányai Béla, Patrubbyék esetében a források tételesen is igazolják. Egyúttal előkészítette a századforduló reprezentatívabb építkezési hullámát is, melynek kiemelkedő emlékei, Bányai Béla (1896), Éltető József (1897), Csiky Miklós (1900), Katzer Jakab (1902), Mónus Márton (1902), majd Milhoferék (1905), Patrubby Gergely (1907) és Godt Adolf (1912) házai, máig az utcakép meghatározó elemei.

²⁹³ IPARENGEDÉLYEK C I. (1886–1922), 17.

²⁹⁴ IPARENGEDÉLYEK E I. (1884–1917), 1916/69.

²⁹⁵ Sarkairól már az ezredfordulót követően hiányoztak a virágmotívumok.

²⁹⁶ A jobb oldali szárny nyílásából hiányzik a fémrács és az egyik pilasztertörzs. A rács az ezredfordulót követő években készült fényképeken még a helyén volt.

²⁹⁷ A mai 54. szám alatti épület. TANÁCSI IRATOK, 1909/1892.

²⁹⁸ A dolgozatunkban részletesen nem tárgyalta építkezése a Nagyszentkirály utca végén zajlott, a 105. szám alatti pusztát telken (a mai 98 számmal lesz azonos). Lobenschuss Ágost tervét 1891. június 3-án tárgyalta az építkezési bizottság, a zsindellyel fedett, kapulajjal épült ház négy szobát, fürdőt, éléskamrát foglalt magába. TANÁCSI IRATOK 4184/1891.

²⁹⁹ ÉPÍTÉSI SZABÁLYRENDELET 1881, 1–6.

28. Utcakép. Török Gáspár felvétele, 1990 / Street view, 1990. Image by Gáspár Török

Az utca itt tárgyalt részén a dualizmus korára a telekrendszer is kialakult. Amint láttuk, a telkek végében formálódó Rózsa-közhöz vezető utat még 1804-ben nyitották meg, a két világháború között pedig a Beszterce utca létrejöttével az utcahálózat is elérte mai kiterjedését. A dualizmus korában fokozódott a hosszú szalagtelkek osztódása és Csillag-köz felőli végük beépülése. Ez a sikátoros környék sokáig elhanyagolt volt, 1876-ban a süppedékes, járhatatlan köz feltöltésének, kövezésének igénye merült fel,³⁰⁰ 1884-ben Jelinek Antal városi mérnök készített tervet a rendezéséhez, melyre úgy tűnik, sor is került.³⁰¹ Pompéry térképe szerint a köz ezen oldalának beépítettsége a század végén még szórványos volt. Az ekkor épülő házak jellegéről Radák Ádámné U alaprajzú (1898), vagy Szócs Miklós szoba-konyhás lakrészeket magába foglaló favázaz építménye (1899)³⁰² árulkodik. A környék épületállománya az időszak végéig szerény maradt, az egyetlen valódi építészeti kvalitásokat felmutató emlék – nem is akármilyen, hanem a Toroczkai Wigand Ede által tervezett *Legényemberek háza* – 1914-ben épült Patrubbyék telkére.³⁰³

A Kossuth utca itt vizsgált szakasza tehát a századfordulón vált építészeti értelemben városiasabbá. A szalagtelkek határvonalában, utcavonalas-fésűs beépítésben álló, téglalap alaprajzú házakat fokozatosan az egyik szárnyukkal az út felé forduló, L alaprajzú utódaik váltották fel, egyre kiterjedtebb szakaszokon képezve zárt utcafrontot. A megnövekedett homlokzatfelületek azután pompás megnyilvánulási lehetőséget kínáltak a historizmus egyre igényesebb díszítőprogramjai számára. A zárt soros beépítés fokozatosan alakult ki: a szomszédos házakkal először csak a téglából falazott kapuépítmények érintkeztek. A kapuzatok sorát szépen jelzi az 1898-as felmérés is az itt tárgyalt utca-rész belső szakaszán, a mai 74. számtól a Csillag-köz torkolatáig.³⁰⁴ Barokk kori előzményeiket jelzi, hogy a Csillag-köz túlsó sarkán álló emeletes ház udvarát már 1822-ben ilyen kapuzaton át lehetett megközelíteni. A falazott kapuzatok a későbbiekben fedett kapualjakká alakultak át, amint a padlás-terek a bejárat fölé is kiterjedtek – ez a jelenség dokumentálható Keszler Ede (1889), Csiky Miklós (1900), Patrubby Gergely (1907), majd Godt Adolf (1912) bővítésénél. Utóbbi három esetben tervekkel alátámaszthatóan egy-egy utca felőli helyiség beiktatása is hozzájárult az L alaprajz kiteljesese-

³⁰⁰ TANÁCSI IRATOK, 3845/1876.

³⁰¹ TANÁCSI IRATOK, 5727/1884.

³⁰² A Csillag-köz, de az egész környék urbanisztikai helyét jelzi, hogy az új évszázad hajnalán ezt még engedélyeztetni is lehetett. TANÁCSI IRATOK, 3018/1899.

³⁰³ KESERŐ 2016, 300–301.

³⁰⁴ Az egyetlen kivételt ekkor még Katzer házánaak hamarosan szintén teljesen beépülő frontja képezte.

déséhez. A kiforrott változatok már kifejezetten ilyen terv szerint épültek, két (esetleg három) utca felőli szobával és kocsibehajtóval: korai példája ennek Szabó József (1871) ilyen Pataky Elekné háza (1891), de gyakoriakká inkább a századforduló körül váltak, Bányai Béla (1896), Éltető József (1897), Katzer Jakab (1902) vagy Mónus Márton (1902) háza esetében.

A századforduló éveiben a gyökeresen átalakuló homlokzati dekoráció is hozzájárult az utcakép városiasodásához. Lázár János háza (1860) eredeti homlokzatáról sajnos nem tudunk képet alkotni, de fennmaradt Szabó József szomszédos homlokzatterve (1871): Kerekes Péter kőműves rajza egyszerű, már-már közhelyes építészeti tagozatok által jellemzett, szerény eszköztárat mutat fel, mely leginkább egyfajta, a céhes keretek által konzervált kései klasszicista formanyelvként írható körül. A negyedszázad múlva megélnéknél építészeti tevékenység stílustörténeti szempontból már jóval sokrétűbb. Bányai Béla házának díszes homlokzata, akárcsak Éltető József homlokzatának dísztéglafelületei, a neoreneszánsz megoldásokra emlékeztetnek. Csiky Miklós házának kagylódíszei, de főleg Katzer Jakab és Mónus Márton házának szemöldökdíszei 1902-ből már a városban némi késéssel terjedő neobarokk mutatós épületplasztikai megvalósításai, utóbbi volutás párkányai pedig szecessziós ihletésű virágokkal kiegészülve utalnak az új stílus eljövételére. Milhoferék emeletes homlokzata (1905) szerkezetében a historizáló hagyományokat, dekoratív részleteiben a bécsi szecesszió világát idézi. Az egyetlen valódi szecessziós homlokzat, a Godt Adolfé, az 1910-es évek ízlésével összhangban, már főként a stílus geometrizáló válfajának minimalizmusát tükrözi. Meg kell tehát állapítanunk, hogy a századfordulón – éppen a Bernády polgármestersége előtti években – jelentkező éles ízlés- és minőségbeli váltás főként az érett historizmus jegyében zajlott, a szecessziós jelenségek szórványosak maradtak. A kivitelezés színvonala több esetben jóval felülemelkedik a földszintes lakóház típusával asszociált kisvárosiasságon, szemléltetve a historizmus egyre rutinosabb helyi mesterei által a század legvégére elért építészeti színvonalat.

A vizsgált emlékek zöme tehát lakóház, melyek alaprajzi elrendezése érett formájában L alakú, az utca felől két (szélesebb teleknél három), az udvari szárnyban pedig tetszőleges számú helyiséggel, az utóbbiakat néhol korábbi fázisokból maradt épületek pótolják. A megközelíthetőséget általában a belső járószint magasságában végigfutó tornác biztosítja. Az érett változatoknál a szárnyak találkozásánál két irányba történő közlekedést biztosító előszoba jelenik meg (Éltető, Bányai, Csiky, Patrubby, Godt), annál is inkább, mert a kapualj melletti szoba több esetben a tulaj foglalkozásához kapcsolódó, részben nyilvános helyiség – az alaprajzi feliratok szerint Keszler házában dolgozószoba, Bányainál iroda, Godtnál bolt –, ám ahol nem ez volt a helyzet, ott is célszerű lehetett a vendégek felé nyitott szalon, nappali forgalmát különválasztani a magánélet számára fenntartott szobákétól. Pataky Elekné házában (1891) a főhomlokzati szárny szobái két traktusban helyezkedtek el, ezeket követte az udvari szárnyban a konyha és a kamra; az utcára néző két helyiség mögé kerülő két szoba rossz megvilágítása egyben a megoldás hátrányait is szemlélteti. Néhány szerencsés esetben a terveken a funkciókat is feltüntették (Keszler, Éltető, Bányai): ezek egységesen nappalit, ebédlőt, hálót és gyerekszobát jelölnek a család által lakott terek sorában, melyek a szárny végében háztartási helyiségekkel (konyha és

29. Utcakép. Török Gáspár felvétele, 1990 / Street view, 1990. Image by Gáspár Török

tartozékai) egészülnek ki. Az árnyékszék rendszerint a tornácról közelíthető meg,³⁰⁵ ám Bányai Béla házában már belső klozetet és fürdőszobát találunk; Godténál az 1910-es években ez szinte magától értetődő. Bányaiéknál a konyhától független egységként jelenik meg a cselédszoba is.

Eredeti funkcióját tekintve a vizsgált házak többsége középpolgári családi lakóház. Ez magyarázza azt is, hogy az építészeti urbanizáció fokmérőinek is tekinthető emeletek nem váltak jellemzővé a környéken – a házsor szinte teljes egészében földszintes maradt. A családi lakóigényeket ugyanis 4–6 nagyobb földszinti helyiség bőségesen kielégítette, a szalagtelkek mélysége pedig szükség esetén lehetővé tette a bővítést is. A kivételt Milhofer Pál és Kauders Mór szeszgyárosok és alkoholkereskedők emeletes háza képezi: itt a nagyobb felületigényt az eltérő rendeltetés – a földszintet elfoglaló kiterjedt raktár- és üzlethelyiség – magyarázza (az emeleten két lakosztállyal). A korban ez maradt az utcán kifelé haladva az utolsó emeletes ház – a páros oldalon napjainkban is az. Bár a korszakra jellemző többszintes bérházak ezen a környéken is felbukkantak – gondoljunk az Iskola utca sarkán Petrás Géza (1899) és mellette Csiki Zoltán házára (1910) –, szigetszerűek maradtak, és az utca belvárostól távolabbi részein már nem jelentek meg. Szerényebb bérlemények ettől még persze léteztek a környéken – a szalagtelkeken hátrafelé szaporodó toldások helyet kínáltak az ilyenek számára is a súlyos lakáshiánnyal küszködő városban.³⁰⁶ Mónus Márton, úgy tűnik, kifejezetten bérbeadás céljával tervezett szoba-konyhás lakrészeket háza udvari szárnyába. Hasonló lehetett Szőcs Miklós elképzelése is 1899-ben, amikor a 89. szám alatti telek Csillag-közi végébe szoba-konyhás egységeket magába foglaló faváz, rőzsefónású házat terveztetett.³⁰⁷ Bár az utcafront ennek jelét nem mutatja, az udvarokban ipari funkciók is megjelennek: Mónus gépesített ffeldolgozó műhelyt, mellette Breckner Vilmos szappangyárat működtetett; az egyelőre nem teljesen világos, hogy Milhoferék udvarán csak raktározták, vagy gyártották is az italokat.

Mivel tanulmányunk az utca egy korlátozott szakaszát és azon belül is csak az építészettörténeti értékű emlékeket vizsgálja, nem vállalkozhatunk messzemenő társadalomtörténeti összefüggések kibontására. Annyi kijelenthető, hogy a 19. század második felében változik a környék lakóinak társadalmi összetétele, és az itt tárgyalt építészeti átalakulás ennek a lenyomata, de a folyamat tudományos értékű kutatása további források bevonását igényli. Láthattuk, hogy 1860-ban Lázár János főbíró jogász fia építkezett a környéken, a házat megvásárló Keszler főhadnagy a város vagyonos gyárosának fia. A szomszédban Szabó József ügyvéd emelt hasonló házat 1871-ben, későbbi birtokosa Csiky Miklós örmény kereskedő volt. A néhány házzal odébb lakó Patrubby Gergely birtokos, vármegyei törvényhatósági bizottsági tag és fia, Miklós bankigazgató szintén a 19. századi város gazdasági életében meghatározó örmény család tagjai. A két legmutatósabb homlokzat megrendelői az egyébként rokoni szálak által is összekapcsolt Éltes József és Bányai Béla mészárosok, a városi törvényhatósági bizottság tagjai. Mónus Márton keresett építési vállalkozó, aki a későbbiekben faipari vállalkozásba kezd. Katzer Jakab kereskedő és Godt Adolf bádgosmester a gyarapodó zsidó középosztályt képviselik építetőink sorában, Milhofer Pál és Kauders Mór a szeszgyártás terén tevékeny vállalkozók. Megrendelőink köre tehát kiválóan tükrözi a dualizmus kori marosvásárhelyi középosztály sokszínű világát. Építészeti örökségük egyelőre még dacol az idővel, és bő évszázad múltán is meghatározza az utcaképet.

IRODALOM

BĂLAȘ, R. – KOCSIS F.

2003 *370 de zile de teroare. Târgu Mureș.*

BENKŐ K.

1869 *Marosszék ismertetése.* Kolozsvár.

2001 *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben.* S. a. r. Pál-Antal S. Marosvásárhely.

³⁰⁵ Szabó József háza 1871-ben korai kivételt képez, itt a terv szerint a belső térsorból lett volna megközelíthető.

³⁰⁶ BRAUN 1909, 513–527.

³⁰⁷ Ezt ráadásul gond nélkül engedélyezték is. TANÁCSI IRATOK, 3018/1899.

- BEYER F.
1929 *A marosvásárhelyi ág. hitv. ev. egyház keletkezése és százéves története.* Marosvásárhely.
- BIRÓ J.
1938 *A gernyeszegi Teleki kastély.* Budapest.
- BRAUN R.
1909 Adatok a vidéki munkásság életéhez. *Husztadik Század* 10. 513–527.
- COLAN, I.
1928 *Viața și opera lui Ioan Barac.* București.
- CSEPREGHY A. – CSEPREGHY H.
2002 *Üdvözet Marosvásárhelyről. A hajdani Marosvásárhely régi képes levelezőlapokon.* Marosvásárhely.
2010 *Képeslapon üzen a múlt.* Marosvásárhely.
- EOE, IV.
1878 *Erdélyi országgyűlési emlékek, IV. 1597–1601.* Szerk. Szilágyi S. Budapest.
- ÉPÍTÉSI SZABÁLYRENDELET
1881 *Hatósági szabályrendeletek: I. A M.-Vásárhely Sz. Kir. Város területén előforduló építkezésekre nézve; II. A tűzbiztonság érdekében; III. A köztisztaságra nézve.* Marosvásárhely.
- ETA
1855 Borsos Sebestyén krónikája 1490–1583. Folytatta Nagy Szabó Ferenc 1580-on kezdve 1658-ig. In: *Erdélyi történelmi adatok, I.* Szerk. Mikó I. Kolozsvár, 1–168.
- FODOR I.
1938 *Mit tettek régi hitfeleink a várbeli templomtorony gombjába?* Marosvásárhely. (Fodor István monográfiai gyűjteménye, III. 2.)
2015 *Marosvásárhelyi krónikás füzetek, I.* S. a. r. Sebestyén M. Marosvásárhely.
- GÁLFI E.
2019 „Az Köpeczi nemzetség ez várasón becsületben volt.” Avagy polgár-nemes szembenállás Marosvásárhelyen a 16. század második felében. In: Berekméri Á. R. et al. (szerk.): *Székely századok. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor 80. születésnapjára.* Marosvásárhely, 191–199.
- IDŐTÁR V/1.
2015 Sebestyén M. (szerk.): *Időtár, V/1. 1291–1899. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár I–II. kötetéhez.* Marosvásárhely.
- IMREH S.
1885 *Mit tettek régi hitfeleink a marosvásárhelyi várbeli ref. torony gombjába a XVII. században? A közönség tudomására juttatja Imreh Sándor nyomdász és ref. egyházi kebli tanácsos.* Marosvásárhelyt.
- KÁDÁR Zs. – PÁL-ANTAL S.
2002 *A székelyföldi erdészet és faipar. Történelmi kronológia.* Marosvásárhely.
- KERESZTES Gy.
2000 *Marosvásárhely szecessziós épületei.* Marosvásárhely.
- KESERÜ K.
2016 Toroczkai Wigand Ede marosvásárhelyi épületeiről, védelmük érdekében. In: Orbán J. (szerk.): *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben.* Kolozsvár–Marosvásárhely, 277–305.
- KESZEG V.
2006 *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok.* Marosvásárhely.
- MAN, I. E.
2009 *Târgu-Mureș, istorie urbană, II. Din anul 1850 până la primul război mondial.* Târgu Mureș.

- 2010 *Târgu-Mureș, istorie urbană, III. Perioada interbelică*. Târgu Mureș.
- NAGY P. T.
2011 *Az 1929-ben kiadott Magyar zsidó lexikon személysoros adatbázisa*. Budapest.
- NAPTÁR
1910 *Székelyföldi Képes Naptár az 1910-ik évre Marosvásárhely sz. kir. város és Maros-Torda vármegye czimtarával*. Szerk. Szilveszter F. Kiadótulajdonos: Weiszberger S. Marosvásárhely.
1912 *Székelyföldi Képes Naptár Marosvásárhely szab. királyi város cím- és lakjegyzékével*. Kiadótulajdonos Weiszberger S. Marosvásárhely.
- ONIGA E.
2016 Vázlat Dósa László (1855–1917) életútjához és építészeti tevékenységéhez. In: Orbán J. (szerk.): *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben*. Kolozsvár–Marosvásárhely.
- ORBÁN B.
1870 *A Székelyföld leírása, IV. Marosszék*. Pest.
- ÖKRÖS Á.
1937 *Egy emberöltő*. Târgu-Mureș.
- PÁL-ANTAL S.
1997 *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára / Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și piețelor din Târgu Mureș*. Marosvásárhely.
2009 *Marosvásárhely története, I. A kezdetektől 1848-ig*. Marosvásárhely.
- RÜSZ-FOGARASI E.
2014 *Erdélyi testamentumok, V. Kora újkori marosvásárhelyi végrendeletek 1568–1689*. Marosvásárhely.
- SIMON ZS.
2004 Monumente de limbă maghiară din secolul al XVI-lea în arhiva municipiului Târgu-Mureș. *Anuarul Arhivelor Mureșene* 3. 275–288.
- TELEKLAJSTROM
1919 *Maros-Vásárhely sz. kir. város telekérték-adójának kivetési lajstroma az 1919-ik évre*. Marosvásárhely.
- VIGH K.
1996 *Marosvásárhelyi helynevek és földrajzi közzavak*. S. a. r. Pál-Antal S. Csíkszereda.

FROM THE HISTORY OF A FORGOTTEN ROW OF HOUSES. CONSTRUCTIONS ON THE OUTER SECTION OF THE LAJOS KOSSUTH STREET AT THE TURN OF THE 20TH CENTURY
(Summary)

The study presents the previously unknown history of a row of houses preserved in the outer part of today's Călărașilor Street in Târgu Mureș but known as Lajos Kossuth Street at the turn of the century, with special focus on the architectural development of a quarter century just before the First World War. The construction history of ten houses, which even today represent striking elements of the street view, is explored based on archival sources.

Though the street leading to the Mureș River existed most probably already in the early modern period, the outer part of the street was finally built-in only in the period of the Austro-Hungarian Empire. Thus, the houses discussed here are mainly monuments that represent the Historicism, which vigorously bloomed in the years before the turn of the century. The façade sculpture of Béla Bányai (1896) and the decorative brick cladding of the house of József Éltető (1897) remind of mainly Renaissance Revival solutions. The shell decoration on the house of Miklós Csiky (1900) and the window gables of Jakab Katzer and Márton Mónus (1902) were inspired by the repertory of Baroque Revival forms, which spread in the town with some delay. The storey façade of Pál Milhofer and Mór Kaudersz

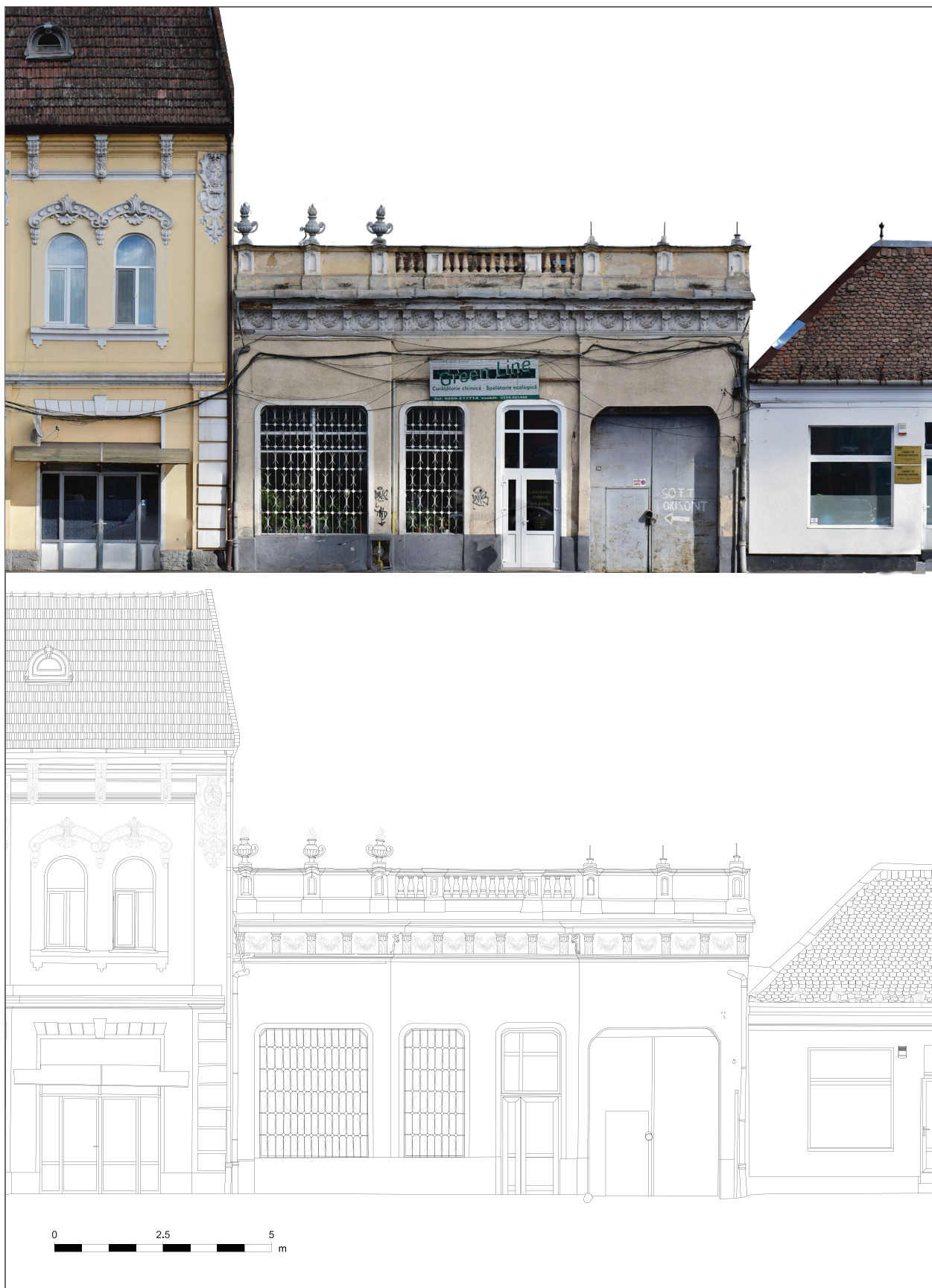
(1905) recall the traditions of Historicism in their structure and the world of the Vienna Secession in their decorative details. The house of Adolf Godt (1912) reflects the simplicity of the geometric Art Nouveau. The level of execution in most cases is specifically good. With the exception of one of the houses the others have only ground floor and most of them functioned as family houses. Their ground plan layout in their mature form is L-shaped with two or three rooms overlooking the street and a wide gateway, and in the courtyard wing any number of rooms.

The range of clientele reflects the multicolored world of the middle class of Târgu Mureș from the Austro-Hungarian period: in 1860 the son of János Lázár, bearing the same name, built a house in the region, and Ede Keszler, first lieutenant, who had bought the house from him, was the child of a wealthy owner of a distillery. Landowner Gergely Patrubby, member of the county legislative committee and his son Miklós, bank director, were the members of an Armenian family which played an important role in the economic life of the town, just as the merchant Miklós Csiky. The patrons of the two most spectacular façades, Éltető and Bányai, were master butchers. Márton Mónus was a well-known building contractor, who later started a wood industry enterprise. Merchant Jakab Katzer and tinsmith Adolf Godt represented the growing Jewish middle class among those, who constructed houses in this area. Pál Milhofer and Mór Kauders were active entrepreneurs in the field of spirits manufacture.

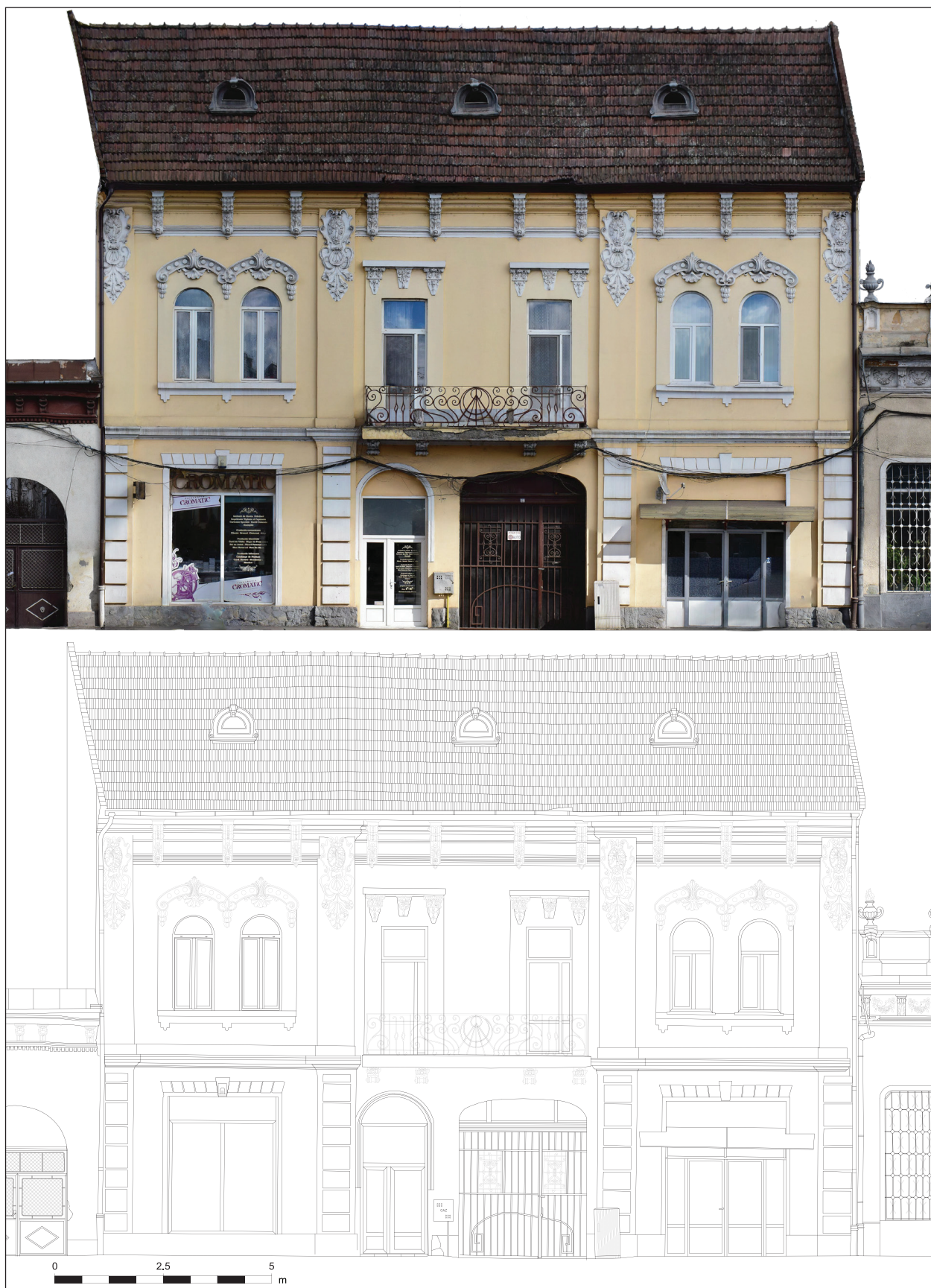
In spite of their architectural qualities the attention of the national monument protection did not extend to these buildings, which means that they are not protected neither on a national nor on a regional or local level. None of them is enlisted in the list of monuments and moreover, nor does the demarcated townscape ensemble extend to this section. Thus, these houses defy time, their condition is constantly deteriorating, demolitions are regular in this area just as the unauthorized interventions. Hopefully our results will enforce their place in public consciousness and monument registers as important local monuments of Historicism and Art Nouveau of the townscape.

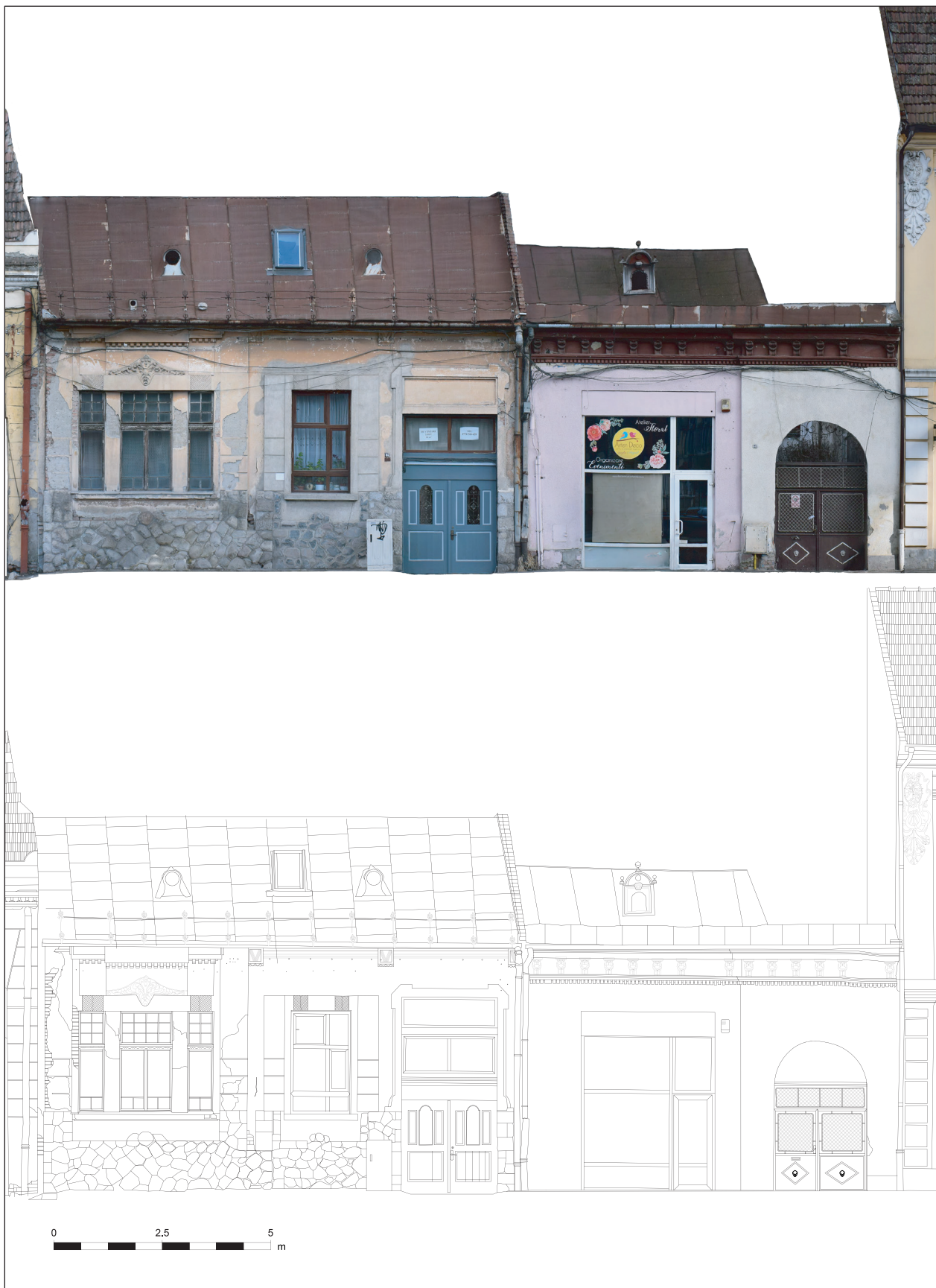
1. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 54.
Pl. 1. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 54.

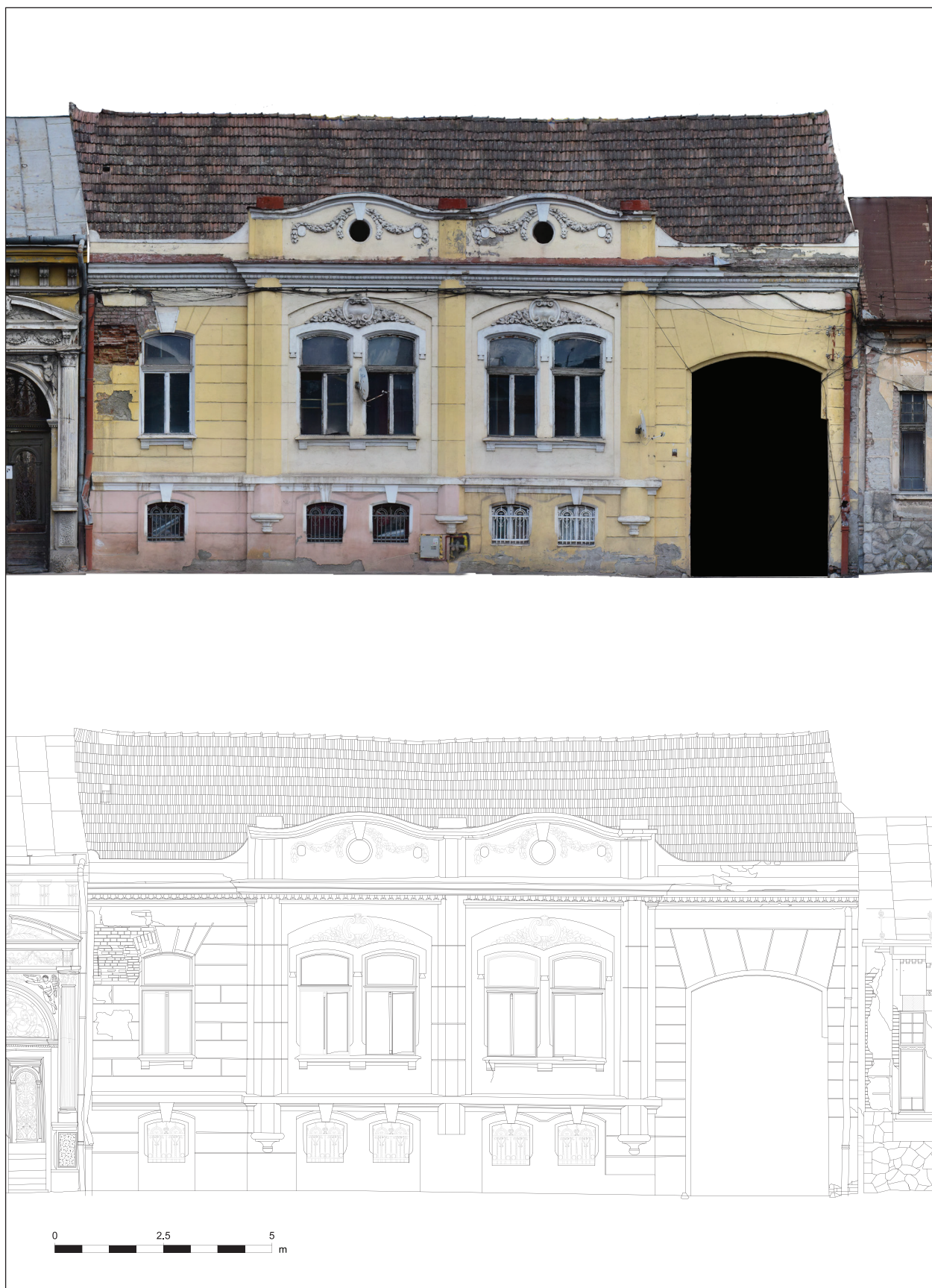
2. tábla. Călăraşilor (Kossuth Lajos) utca 56.
Pl. 2. Călăraşilor (Kossuth Lajos) Street nr. 56.

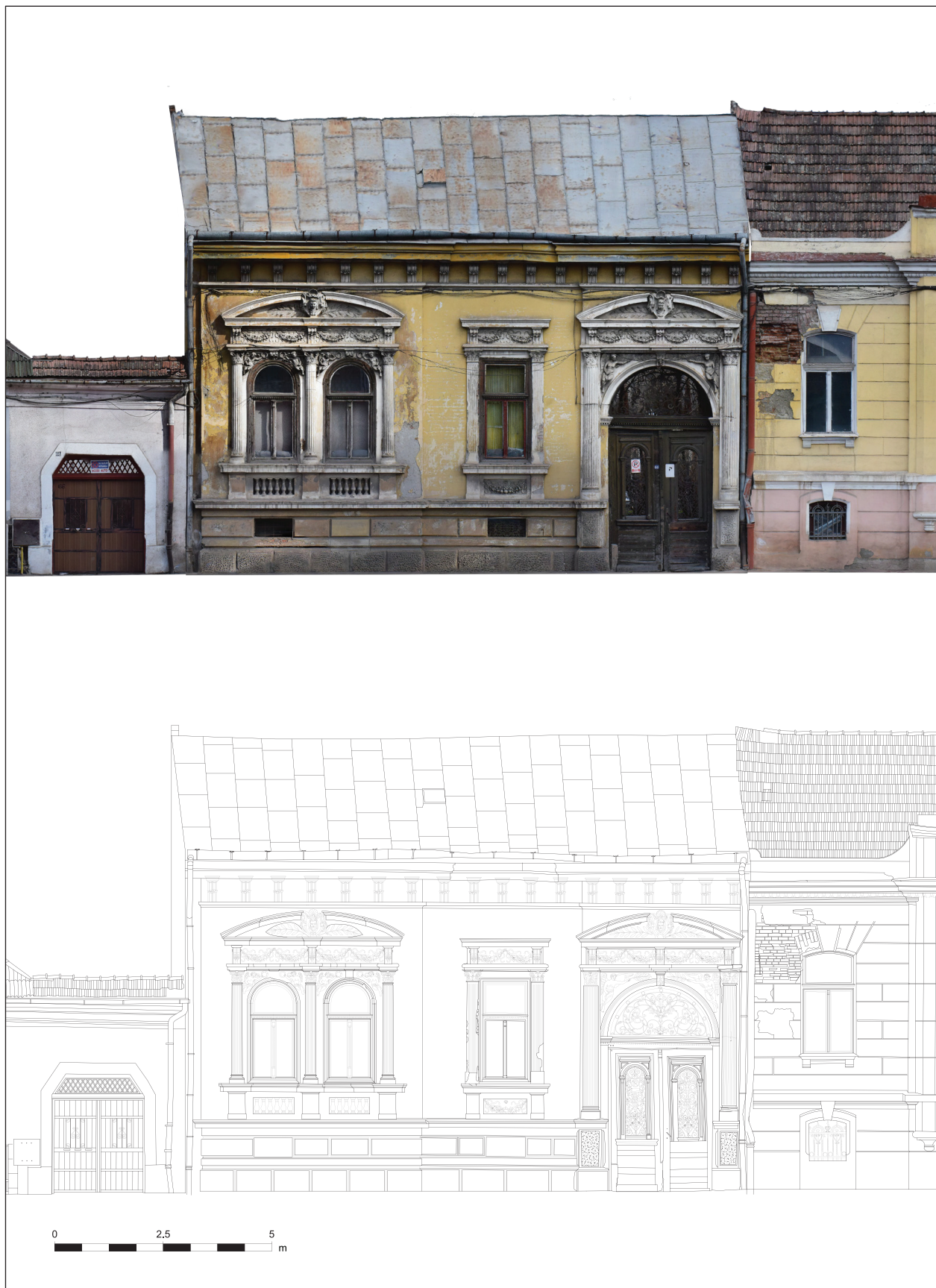
3. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 58.
Pl. 3. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 58.

4. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 62–60.
Pl. 4. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 62–60.

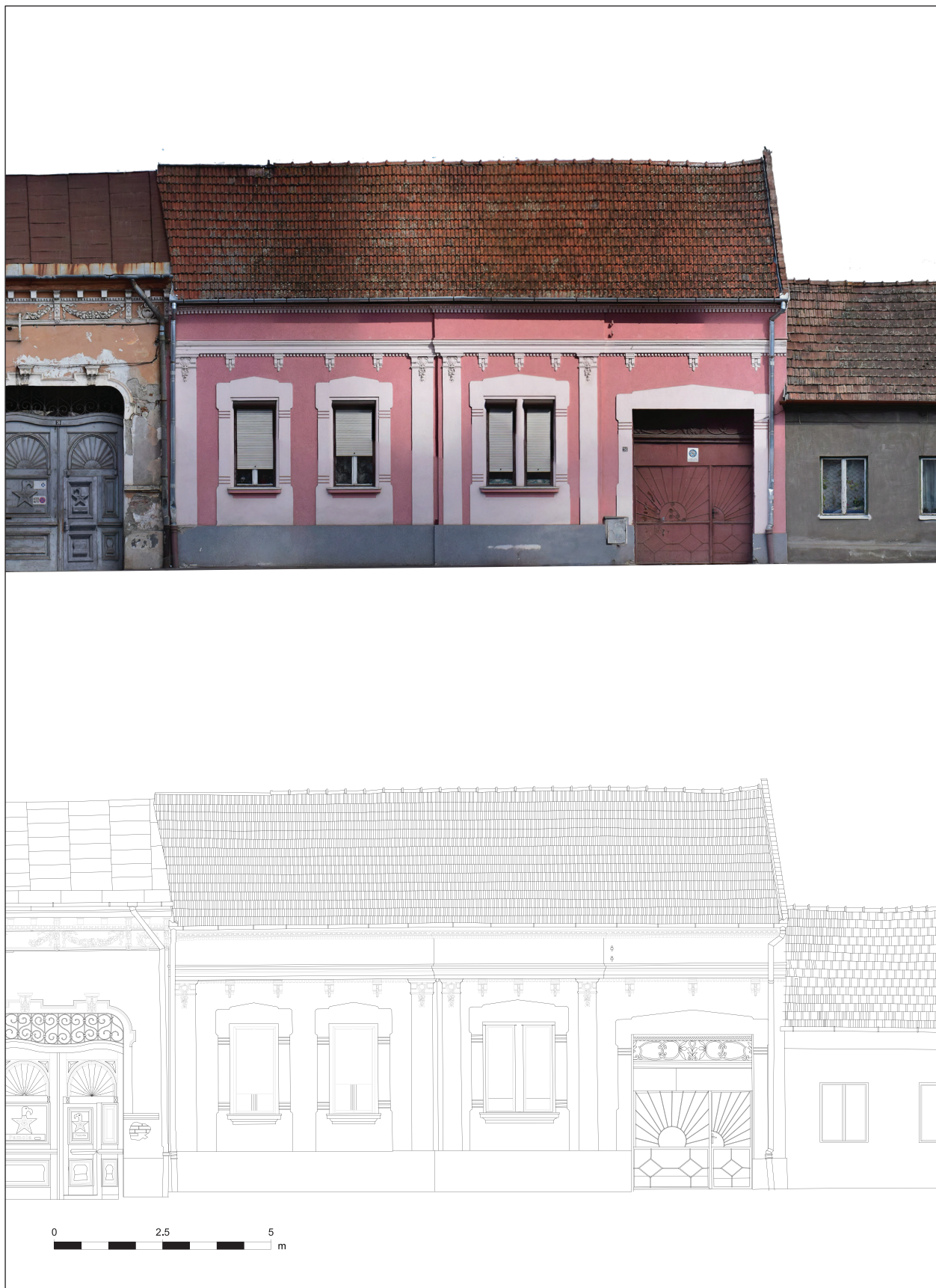
5. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 64.
Pl. 5. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 64.

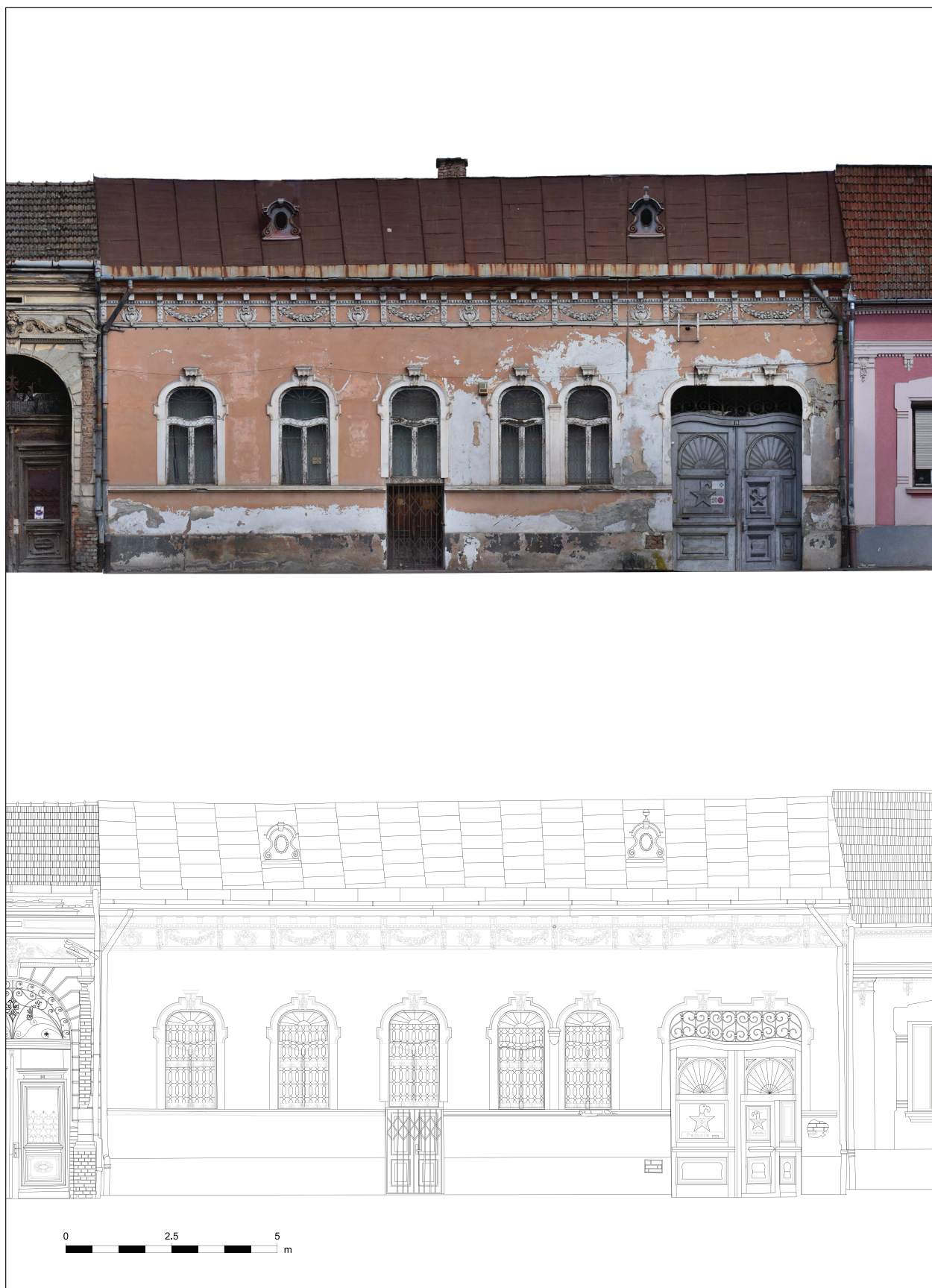
6. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 66.
Pl. 6. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 66.

7. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 72-70-68.
Pl. 7. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 72-70-68.

8. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 74.
Pl. 8. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 74.

9. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 76.
Pl. 9. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 76.

10. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 78.
Pl. 10. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 78.

11. tábla. Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 80.
Pl. 11. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 80.

12. tábla.Călărașilor (Kossuth Lajos) utca 80-54 sz.
Pl. 12. Călărașilor (Kossuth Lajos) Street nr. 80-54.